

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Katedra Blízkého východu

Diplomová práce

Bc. Anna Kroupová

Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století

The Jewish Institutions in Lower Silesia in the 1950's and 1960's

Praha 2019

Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Čapková, Ph.D.

Poděkování

Tímto bych nejprve ráda vyjádřila poděkování vedoucí své diplomové práce, Mgr. Kateřině Čapkové Ph.D. za odbornou pomoc a rady, které mi v průběhu zpracování věnovala. Dále patří mé díky PhDr. Kamilu Kijkovi, za jeho cenné podněty. V neposlední řadě děkuji své rodině a přátelům, kteří mě při mém studiu podporovali.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. srpna 2019

Jméno autora

Anotace

Diplomová práce se zabývá židovskými institucemi v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století. V centru pozornosti stojí Kulturní a společenské sdružení Židů (*Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów*), tehdy oficiálně povolená židovská instituce v Polsku. Cílem práce je vysledovat a detailně analyzovat vztah představitelů těchto institucí ke komunistické straně a její ideologii, která nebyla po příklonu Státu Izrael k Západu židovské kultuře příliš nakloněna. Po úvodu a analýze hlavních pramenů a literatury práce stručně seznámí s obnovou židovské obce po druhé světové válce, poté se zaměří na vznik a vývoj institucí a bude sledovat vzdělávání jejich členů v duchu socialismu i utváření židovské kultury.

Základními prameny ke studiu problematiky představují v první řadě spisy vzniklé na základě činností institucí, k nimž patří mimo jiné i zápisy ze zasedání jejich orgánů, písemnosti informující o společenském životě (pozvánky na pořádané akce), záznamy o repatriaci ze Svazu sovětských socialistických republik uložené v archivu Židovského historického institutu ve Varšavě, Státním archivu ve Vratislavi a Institutu judaistiky Vratislavské univerzity. Dalšími prameny, které je zapotřebí vzít v potaz, jsou dobové časopisy a periodika v jidiš a polštině (*Folks Sztyme*, *Nasz Głos*). V neposlední řadě nelze opomenout ani dokumenty uložené v muzeu Polin, především nahrávky s pamětníky, jež zažili události let 1956 a 1968, kdy pod tíhou vyhrcočených událostí docházelo k emigraci do Izraele. Informace získané analýzou těchto pramenů budou srovnány s informacemi obsaženými v dostupné sekundární literatuře.

Klíčová slova

Židé, Dolní Slezsko, Polsko, komunismus, antisemitismus, emigrace

Annotation

This diploma thesis deals with Jewish institutions in Lower Silesia during the period of 50's and 60's of the 20th century. The area of focus is the Socio-Cultural Association of Jews (*Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów*), which was historically the only Jewish association in Poland that was allowed to exist. The main aim of this thesis is to track down and analyse relationship of the representatives of the group with the communist party and its ideology in detail, since the party was not particularly inclined towards Jewish culture due to Israel's affinity with the West.

Furthermore, after the introduction and analysis of the main sources and literature, the thesis briefly introduces a topic related to the restoration of life within the Jewish community after the World War II. After that, it concentrates on the formation and development of institutions and it follows the way members were educated in the spirit of socialism as well as how the Jewish culture was formed.

The fundamental sources necessary for the study of this problematic are primarily files that came into existence as a result of certain activities of institutions, such as meetings of their bodies, documents informing about social life (invitations to events), repatriation records of the USSR saved in Archive of The Jewish Historical Institute, The State Archives in Wrocław and The Department of Jewish Studies at the University of Wrocław.

To continue, it is also important to take into account further sources, such as magazines of that time period and journals in Yiddish and Polish language (*Fołks Sztyme*, *Nasz Głos*). Last but not least, it is important not to forget about documents stored in the Polin Museum, particularly recordings with witnesses who experienced the events in 1956 and 1968, when under the weight of acute events, people immigrated to Israel. Finally, information obtained through the analysis of these sources is then compared with information contained in available secondary literature.

Keywords

Jews, Lower Silesia, Poland, communism, anti-Semitism, emigration

1 Obsah

1. Úvod.....	8
2. Návrat Židů do Polska po druhé světové válce	11
2.1. Znovuzískané území	11
2.2. Židovské osidlování Dolního Slezska po válce	13
2.3. Repatriace Židů ze SSSR	16
2.4. Produktivizace židovské společnosti	19
2.5. Politické strany	22
2.6. Vzdělávání židovské společnosti v prvních poválečných letech	27
2.7. Kultura	30
2.8. Emigrace.....	35
3. 1948 - 1955: Nástup komunistické totality a proměny uvnitř židovské společnosti	38
3.1. Období stalinismu v Polsku.....	40
3.2. Komunistický režim a židovská menšina	44
3.2.1. Zájem MBP o židovské obyvatelstvo.....	48
3.3. Kulturní a společenské sdružení Židů v Polsku (<i>Towarzystwo Społeczno Kulturalne Żydów</i>) 50	
3.3.1. Působnost TSKŻ v první polovině 50. let.....	51
3.3.2. TSKŻ a vzdělávání židovské společnosti v socialistickém Polsku	53
3.3.3. Působení TSKŻ v oblasti kultury	57
3.3.3.1. Jidysze Szriftn	58
3.3.3.2. Folks Sztyrne	60
3.3.3.3. Amatérské umělecké spolky	61
4. Židovská společnost v letech 1956 - 1968.....	64
4.1. Polské „tání“	64
4.1.1. Rok 1956 a protizidovská kampaň	66
4.1.2. Repatriace Židů ze Sovětského svazu.....	70
4.2. TSKŻ po roce 1956.....	70
4.2.1. Polsko-jazyčné periodikum Nasz Głos	72
4.3. Čas nenaplněných nadějí: Odchod Židů z Polska do Izraele	75
4.3.1. Ministerstvo vnitra: zdroj inspirace a tlaku	75
4.3.2. Polsko a Šestidenní válka.....	76
4.3.3. Bouřlivý rok 1968	78
4.3.4. Rok 1968 očima dětí.....	82
5. Závěr	88
6. Seznam pramenů a literatury	90

6. 1. Archivní prameny	90
6. 2. Sekundární literatura	91
7. Seznam zkratk	94
8. Přílohy	95
8. 1. Seznam příloh	95
8. 2. Příloha č. 1.: Návrh koncepce činnosti Kulturního a společenského sdružení Židů v Polsku z roku 1950.....	96
8. 3. Příloha č. 2.: Titulní strana jidiš časopisu Fołks Sztyrne z 29. července 1949.	99
8. 4. Příloha č. 3.: Titulní strana jidiš časopisu Fołks Sztyrne z 21. prosince 1949.	100
8. 5. Příloha č. 4.: Říjnové číslo Fołks Sztyrne z roku 1950 věnované 33. výročí Říjnové revoluce.	101
8. 6. Příloha č. 5.: Titulní strana polsko-jazyčného periodika Nasz Głos z 18. dubna 1959.	102
8. 7. Příloha č. 6.: Polsko-jazyčné periodikum Nasz Głos z 5. prosince 1959. Na titulní straně článek o hostování herců Židovského národního divadla v Izraeli.....	103
8. 8. Příloha č. 7.: Polsko-jazyčné periodikum Nasz Głos z 20. června 1967. Na čtvrté straně otištěn projev Władysława Gomułky k Šestidenní válce.	104

1. Úvod

V roce 1947 Kulturní a propagační oddělení Ústředního výboru Židů v Polsku (*Wydział Kultury i Propagandy Centralnego Komitetu Żydów w Polsce, CKŻP*) ve spolupráci s filmovým studiem Kinor natočilo krátkometrážní propagandistický dokument v jidiš s názvem *Židovské osídlení v Dolním Slezsku (Der Yiddisher Yishev in Nidershlezye)* v režii Natana Grosse. Film byl poprvé představen židovskému publiku na oslavách druhého výročí osídlování v dolnoslezském městě Dzierżoniów v červnu 1947. Snímek vypráví příběh o zázračném znovuzrození života židovské komunity v Dolním Slezsku v realitě nového, socialistického a demokratického Polska. Záběry filmu zachycují kouzlo dolnoslezské krajiny, prostředí farem, továren, uhelných dolů a každodenní pracovní úspěchy polských Židů podílejících se na polonizaci polského pohraničí a na budování lepší a spravedlivější budoucnosti.¹

Jak ukazuje výše uvedený film, v prvních poválečných letech mnohé nasvědčovalo tomu, že dojde k rehabilitaci židovské kultury v Polsku, přičemž se zdálo, že jejím centrem se stane Dolní Slezsko. Možnosti obnovy však byly od počátku v režii polské vlády, jejíž vztah k židovské menšině se v průběhu příštích dvou dekad zásadně proměňoval. Předkládaná práce sleduje tyto proměny, dopady na činnosti židovských institucí a reakce Židů na měnící se atmosféru.

Co se struktury týče, je práce chronologicky rozdělená do tří kapitol. První kapitola je zaměřená na stručné nastínění historie židovského osídlení Dolního Slezska v atmosféře prvních poválečných let. Následující pasáž zachycuje postupné změny, které nastaly v životě polských Židů, v důsledku nástupu komunistické strany. Její stěžejní část se věnuje vzniku a vývoji Kulturního a společenského sdružení Židů a sleduje vzdělávání jeho členů v duchu socialismu i utváření židovské kultury. Třetí kapitola soustředí svoji pozornost na důležité milníky padesátých a šedesátých let, kdy pod tíhou událostí docházelo k emigraci Židů z Polska do Izraele. Závěr práce shrnuje výsledky analýzy a dává je do vzájemných souvislostí.

Primární zdroje ke studiu dané problematiky představují archivní materiály uložené v polských archivech. Nejdůležitějšími z nich jsou spisy vzniklé na základě činnosti TSKŻ nacházející se v archivu Židovského historického institutu ve Varšavě. Dochovaná dokumentace TSKŻ byla zpřístupněná k prezenčnímu studiu po roce 1968. Soustřeďuje

---

¹ Kijek, Kamil. *Aliens in the Land of Piast: The Polonization of Lower Silesia and Its Jewish Community in the Years 1945-1950*, [in:] ed. Tobias Grill, *Jews and Germans in Eastern Europe. Shared and Comparative Histories*. Oldenburg 2018. str. 234. (Dále jen Kijek, *Aliens in the Land of Piast*)

záznamy z let 1950 - 1967, k nimž patří především zápisy ze zasedání Ústředního výboru TSKŽ, výkazy pracovišť za jednotlivé okresy, osobní evidence zaměstnanců, úřední a osobní korespondence, souhrnné údaje repatriací ze Svazu sovětských socialistických republik, či písemnosti informující o společenském životě (pozvánky na pořádané akce). V neposlední řadě byly důležitými prameny také dokumenty uložené ve Státním archivu ve Vratislavi a Institutu judaistiky Vratislavské univerzity. Při psaní byly využity taktéž dobové časopisy a periodika v jidiš a polštině (Fołks Sztyme a Nasz Głos).

Vedle výše uvedených primárních pramenů se práce opírá rovněž o sekundární literaturu. Česká odborná literatura se daným tématem nikterak podrobně nezabývá, a proto jsem čerpala zejména z děl zahraničních autorů. Co se týče polské literatury, klíčovými prameny pro rozbor historického vývoje židovské komunity v Dolním Slezsku se staly publikace polské historičky Boženy Szaynok *Ludność Żydowska na Dolnym Śląsku 1945 - 1950* a historika Grzegorza Berendta *Życie żydowskie w Polsce w latach 1950-1956. Z dziejów Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce*. Nelze však opomenout ani knihu *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*, která vznikla pod redakcí profesora Jerzego Tomaszewskiego. Čtvrtá kapitola této knihy, jejímž autorem je Józef Adelson, nabízí ucelený přehled historie Židů v Polsku po roce 1945. K problematice událostí po šestidenní válce a jejich dopadů na židovskou společnost pro mne byla velmi podnětná studie profesora Dariusza Stoly *Kampania antysyjonistyczna w Polsce 1967 - 1968*. V otázkách kulturně společenských aktivit židovských institucí mi jako cenný sekundární pramen sloužila kniha, jež vyšla pod redakcí Magdaleny Ruty, *Nusech Pojln: Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce* a inspirací se mi stala rovněž práce Joanny Nalewajko-Kulikow *Obywatel Jidyszlandu. Rzecz o żydowskich komunistach w Polsce*.

Z anglickojazyčné literatury je záhodno zmínit knihu *The Jews in Poland and Russia* historika a odborníka na polsko-židovské vztahy Antonyho Polonského. Třetí svazek publikace podává komplexní pohled na dějiny Židů v zemích východní Evropy ve dvacátém století. Velmi nápomocná mi byla taktéž publikace Audrey Kichilewski *A Community under Pressure*, jež se detailně zabývá vývojem a proměnami polsko-židovských vztahů po druhé světové válce. Důležitým zdrojem informací pro mě byla rovněž kniha Anny Cichopek-Gajraj *Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944-48*, v níž se autorka zaměřuje na osudu polských a slovenských přeživších holokaustu, kteří ve válkou těžce poznamenaném prostředí nepřestávají usilovat o návrat do běžného života.

Práce je v neposlední řadě doplněná vzpomínkami pamětníků, jejichž výpovědi napomáhají dokreslit atmosféru tehdejší doby a zároveň podkrýt specifika židovské společnosti. Nahrávky uložené v muzeu Polin byly sepsány i do knih Teresy Toraňské *Jesteśmy, Rozstania '68* a Joanny Wiszniewicz *Z Polski do Izraela*, ze kterých je v této práci citováno.

2. Návrat Židů do Polska po druhé světové válce

2.1. Znovuzískané území

Materiální a lidské ztráty, které Polsko utrpělo ve druhé světové válce, poznamenaly na dlouhé období další orientaci společenského a politického života v zemi. Proces obnovy, jenž začal již na jaře roku 1944, měl několik fází, do nichž se různými způsoby zapojilo také židovské obyvatelstvo přeživší hrůzy války. Abychom mohli lépe uchopit poválečné fungování židovských institucí v Dolním Slezsku, musíme se nejdříve lépe seznámit s hlavními rysy zmíněných procesů obnovy a na průběh židovského osidlování Dolního Slezska v letech 1945 - 1948.

Poté, co byly během Varšavského povstání (1. 8 - 2. 10. 1944) zničeny struktury Polského podzemního státu a Zemské armády, se k moci v Polsku postupně dostávali komunisté s tím, jak moskevské orgány začaly přebírat správu jednotlivých polských území při jejich osvobození od německé okupace. Sovětský vůdce Josif Stalin měl v úmyslu v zemi prosadit své politické cíle a připravit se na postupné ovládnutí středovýchodní Evropy. Svou moc upevnil založením prosovětské polské vlády nazvané Polský výbor národního osvobození (*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, PKWN*), sídlící nejprve v Chełmu a posléze v Lublinu. Do čela nové vlády, jež představovala protiváhu polské exilové vlády v Londýně, byl povolán socialista a do té doby prakticky neznámý politik Edward Osóbka-Morawski.²

V červenci 1944 podepsal PKWN tajnou smlouvu se SSSR o poválečných hranicích Polska. Polská strana se tím vzdala svého předválečného východního území (západní Ukrajina, západní Bělorusko, Volyň a Vilensko) a uznala tzv. Curzonovu linii jako základ nové polsko-sovětské hranice. Náhradou za území na východě mělo Polsko získat bývalé německé Slezsko, východní Braniborsko, Pomořansko a část Východního Pruska.³ Otázkou Curzonovy linie a dalšího osudu poválečného Polska se poté v únoru 1945 zabývala Jaltská konference, během níž se na Krymu setkali hlavní představitelé mocností britský premiér Winston Churchill, americký prezident Franklin Roosevelt a sovětský vůdce Josif Stalin. Churchill a Roosevelt byli ochotni přijmout nové hranice Polska, vyznačené na východě Curzonovou linií a sahající na západě až k řece Odře, ale pod podmínkou, že Stalin, jehož vojska už tehdy okupovala tento

---

² Podrobněji k tématu viz. Jurek, Tomasz; Friedl, Jiří; Řezník, Miloš; Wihoda, Martin. *Dějiny Polska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017, str. 481-503. (Dále jen Jurek a kol., *Dějiny Polska*)

³ K otázce Curzonovy linie podrobněji Brandes, Detlef. *Cesta k vyhnání 1938-1945, Plány a rozhodnutí o „transferu Němců z Československa a z Polska*. Praha: Prostor, 2002, str. 155-211. (Dále jen Brandes, *Ceska k vyhnání*)

prostor, nebude bránit vzniku polské demokratické prozatímní vlády, jejímž základem se měla stát lublinská vláda, částečně rozšířená o zástupce polské exilové vlády v Londýně.⁴

Definitivní rozhodnutí o západní hranici Polska padlo na Postupimské konferenci, jež se konala na přelomu července a srpna krátce po ukončení bojů v Evropě. V čele americké delegace stál čerstvě zvolený prezident Harry Truman. Německo bylo rozděleno na čtyři okupační zóny: americkou, britskou, francouzskou a sovětskou. Polsku bylo přiřknuto před válkou Německem kontrolované území na východ od Odry a Nisy. Spojenci tehdy přistoupili mimo jiné na požadavek, aby Němci byli odsunuti z území svěřených polské administrativě. Místo nich zde měli být usídleni Poláci přesunutí z bývalých polských území na východě, nyní anektovaných Sověty. Po válce v evropských politických kruzích panovala shoda, že liberální politika selhala a budoucnost státních celků spočívá v jejich homogenitě, menšiny proto měly být buď odsunuty, nebo asimilovány.⁵

V souladu s rozhodnutím Postupimské konference měl být odsun Němců proveden organizovaně a spořádaně. Ovšem tzv. divoké odsuny, během nichž docházelo k četnému násilí, krádežím a vraždám civilního obyvatelstva, se staly rychle součástí tehdejší polské reality. Po zkušenosti z okupace byla polská společnost jako všude v Evropě naladěna silně nacionalisticky a protiněmecky. Vysídlení Němců bylo nejintenzivněji uskutečňováno v letech 1945 - 1946. Celkově pak v letech 1945 - 1952 byly asi tři miliony lidí převezeny na západ od Odry.⁶ Jejich vlastnictví bylo skrze dekry PKWN zkonfiskováno.

Jak bylo výše zmíněno, současně s vysídlením německého obyvatelstva přijížděli na západ repatriovaní Poláci z východních území anektovaných Sovětským svazem. Nově získané západní území bylo po válce s ohledem na svou minulost prezentováno jako tzv. *znovuzískané území (ziemie odzyskane)*.⁷ Pod vlivem národnostní politiky usilovala polská vláda o reemigraci co největšího počtu Poláků. Do Sovětského svazu naopak měli zamířit Ukrajinci, Bělorusové a Litevci. Repatriace byly zahájeny již na podzim 1944 a týkaly se pouze občanů, kteří žili na území Polska k 1. září 1939. V letech 1946 - 1948 bylo ze Sovětského svazu přesídleno přibližně jeden a půl milionů osob polské a židovské národnosti.⁸ Oproti Československu, kde

---

⁴ Rámcové shody Spojenců o poválečném osudu Polska bylo dosaženo již na prvním setkání tzv. Velké trojky, které se uskutečnilo v Teheránu v roce 1943. Téma je podrobněji zpracováno viz Brandes, *Cesta k vyhnání*, str. 155-211.

⁵ Paczkowski, Andrzej. *Pól wieku dziejów Polski 1939-1989*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995, str. 92. (Dále jen Paczkowski, *Pól wieku dziejów*)

⁶ Brandes, *Cesta k vyhnání*, str. 373.

⁷ Ibid., str. 509.

⁸ Jurek a kol., *Dějiny Polska*, str. 507-509

vláda zamítla uznat židovskou komunitu jako národnostní menšinu, se Židé v poválečném Polsku jedinou státem uznanou minoritou stali. Tento vstřícný krok polské vlády vůči židovské komunitě ovšem nelze vnímat jako výraz solidarity s oběťmi války. Byl totiž součástí politické strategie, pomocí níž Polsko usilovalo o demokratický obraz na Západě.⁹

2.2. Židovské osidlování Dolního Slezska po válce

V předválečném období, kdy byla Polská republika mnohonárodnostním státem s mnoha menšinami a etnickými skupinami, žilo na jejím území téměř tři a půl milionů osob z židovských rodin, jež tvořily zhruba desetina celkové populace. Po Sovětském svazu se jednalo o druhou největší židovskou komunitu v Evropě.¹⁰ V meziválečném Polsku Židé vedli rozmanitý náboženský, kulturní i politický život a měli dokonce zastoupení v parlamentu. Nejvýznamnější centra, v nichž reprezentovali dokonce 20 až 30 procent populace, se nacházela ve Varšavě, Lodži, Lvově, Krakově, Vilniusu či Lublinu.¹¹ Soužití Židů a Poláků nicméně harmonické nebylo, a to zejména ve třicátých letech, kdy v souvislosti s nástupem radikální pravice přijalo Polsko řadu protizidovských opatření.¹²

Za druhé světové války bylo Polsko rozděleno mezi Německo a Sovětský svaz na základě tajné německo-sovětské úmluvy a stalo se hlavním dějištěm systematické likvidace Židů nejen z Polska, ale ze všech evropských zemí kontrolovaných Třetí říší. Nesmíme ale zapomínat, že polští Židé nebyli jen oběťmi, byli také aktivní součástí západní armády, východní armády a též součástí domácího odboje. Například v roce 1942 vznikla ve varšavském ghettu Židovská bojová organizace (*Żydowska Organizacja Bojowa*), jejíž založení vzešlo z mládežnických sionistických organizací. V témže roce začala mimo jiné působit v Generálním gouvernementu Rada pro pomoc Židům (*Żegota*), díky které byly zachráněny tisíce Židů. Kromě zajišťování úkrytu, potravin, peněz či péče o nemocné a osiřelé děti organizovala přechod Židů z Generálního gouvernementu do Maďarska.¹³

---

⁹ Čapková, Kateřina. *Dilemmas of Minority Politics: Jewish Migrants in Postwar Czechoslovakia and Poland*, in: Francoise S. Ouzan and Manfred Gerstenfeld (eds), *Postwar Jewish Displacement and Rebirth 1945-1967*. Leiden and Boston: Brill 2014, 63-75, str. 63.

¹⁰ Cichopek-Gajraj, Anna. *Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944-48*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, str. 147-148. (Dále jen Cichopek-Gajraj, *Beyond Violence*)

¹¹ *Ibid.*, str. 10.

¹² Polonsky, Antony. *The Jews in Poland and Russia: Volume III: 1914 to 2008*, Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2012, str. 79-80. (Dále jen Polonsky, *The Jews in Poland and Russia*)

¹³ *Ibid.*, str. 459-460.

Druhou světovou válku dle odhadů nepřežilo 90 procent polských Židů. Konce války se jich dočkalo pouhých 250 tisíc.¹⁴ Židé, kteří přežili genocidu, trpěli zdravotními problémy, podvýživou a celkovým psychickým i fyzickým vyčerpáním. Přišli o své rodiny, přátele i známé. Po osvobození mnozí zjistili, že se poválečné Polsko stalo zemí velice rozdílnou od toho předválečného a že se nemají kam a proč vracet. Jejich předválečná bydliště, obchody i všechen majetek byly zničeny nebo zabrány Poláky, kteří na návrat bývalých majitelů nahlíželi s nelibostí. Židé se často ani nepokoušeli získat zpět svůj majetek ukradený za okupace, a raději se uchýlovali do větších měst či míst, kde se cítili bezpečněji.¹⁵

Mezi hlavní centra židovského osídlení po válce patřila Lodž a oblast Horního a Dolního Slezska. Koncepce nového židovského osídlení Dolního Slezska se zrodila již během prvních poválečných dnů. Jako první se zde usadila skupina zachráněných vězňů z koncentračního tábora Gross-Rosen, jenž se nacházel přibližně 60 kilometrů jihozápadně od Vratislavi a byl založen v létě 1940, původně jako pobočka tábora Sachsenhausen. O rok později se stal Gross-Rosen samostatným táborem, který fungoval až do února 1945. Posledních 18 tisíc vězňů, mezi nimiž bylo 10 tisíc polských Židů, osvobodili sovětsí vojáci 8. května 1945. Již 13. května téhož roku založili přeživší Židé Výbor pro pomoc Židům z koncentračních táborů (*Komitet Pomocy Żydom z Obozów Koncetracyjnych*). Kromě zajištění stravy, oblečení, přístřeší a zdravotní péče bylo dalším cílem výboru zjistit, zda jsou v této oblasti vhodné podmínky k tomu, aby se zde přeživší mohli usídlit.¹⁶

Iniciativu brzy převzal Ústřední židovský výbor (*Centralny Komitet Żydów w Polsce, CKŻP*) ve Varšavě, jenž vznikl v roce 1944 sjednocením dvou židovských institucí, jakými byly Referát pro pomoc židovským obyvatelům (*Referat do spraw Pomocy Ludności Żydowskiej*) a Prozatímní ústřední výbor Židů (*Tymczasowy Centralny Komitet Żydów*). CKŻP v čele s předsedou Emilem Sommersteinem (1883 - 1957) jednal v této záležitosti rychle. Již začátkem června 1945 delegoval do dolnoslezských měst své zástupce, jimiž se stali hrdina varšavského povstání Jicchak Zukerman (1915 - 1981) a komunistický aktivista Jakub Egit (1908 - 1996), aby zhodnotili situaci.¹⁷ Jejich názorem bylo, že Dolní Slezsko nabízí příznivé podmínky pro návrat přeživších do běžného života, a to z následujících důvodů. V oblasti nepůsobily podzemní antisemitsky zaměřené organizace jako například Národní ozbrojené síly

---

¹⁴ Adelson, Józef. *W Polsce zwanej ludową*, in *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie do 1950 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993, str. 388. (Dále jen Adelson, *W Polsce zwanej ludową*)

¹⁵ Cała, Alina; Datner-Śpiewak. *Dzieje Żydów w Polsce 1944-1968*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny w Polsce, 1997, str. 169. (Dále jen Cała; Datner-Śpiewak. *Dzieje Żydów w Polsce*)

¹⁶ Kijek, *Aliens in the Land of Piast*, str. 237.

¹⁷ *Ibid.*, str. 237.

(*Narodowe siły Zbrojne, NSZ*). Mimo jiné mezi novými obyvateli těchto území byla málo zastoupená tradičně nejvíce antisemitsky naladěná polská střední třída. V neposlední řadě zde Židé nebyli vnímáni jako vetřelci, kteří se vracejí, aby si vzali zpět to, co jim už nepatřilo.¹⁸ Při odsunu německy mluvícího obyvatelstva z pohraničí byly tisíce lidí nuceny opustit své domy či statky a nově příchozí osadníci mohli jejich majetky převzít.

V Dolním Slezsku byl následně 17. června 1945 zřízen Židovský krajský výbor (*Wojewódzki komitet Żydowski na Dolnym Śląsku, WKŻ*) se sídlem v Dzierżoniowie, mající za úkol dohlížet na činnost ustanovených městských židovských výborů.¹⁹ Na post předsedy byl zvolen výše zmíněný Jakub Egit, který se stal jedním z největších zastánců židovského osídlení v Dolním Slezsku. Znovuzískané území nazval polským Sijonem.²⁰ Ke konci června se sešli představitelé šesti dolnoslezských městských výborů Bielawy, Dzierżoniowa, Głuszycy, Ludkowic, Kladska, Pieszyc a Wałbrzycha za účelem projednat návrh nového židovského osídlení regionu. Během setkání si účastníci stanovili základní cíle své práce, jakými byly realizace zaměstnávání židovského obyvatelstva v průmyslu a zemědělství, podílení se na zakládání nových průmyslových podniků a zemědělských družstev, zajišťování zdravotní péče pro děti a nemocné, zakládání židovských škol, kulturních center, knihoven a v neposlední řadě vydávání jidiš periodik. Kromě jiného se řešila otázka židovských repatriantů ze Sovětského svazu. Dle jejich prvních odhadů se v Dolním Slezsku mohlo usadit zhruba čtyřicet tisíc Židů.²¹ Je zapotřebí zdůraznit, že klíčovou roli v celém konceptu sehrála myšlenka produktivizace židovského obyvatelstva. Snaha o zapojení polských Židů do výrobní, a především pak do zemědělské činnosti, měla výraznou měrou přispět k normalizaci jejich životních podmínek.

Návrh židovského osídlení Dolního Slezska byl 23. června 1945 předložen vládě a ministr veřejné správy Edward Ochab přislíbil vládní pomoc při jeho realizaci. Podpora snahy o rekonstrukci židovských komunit v Dolním Slezsku ze strany vládních autorit šla ruku v ruce s politickým plánem masové deportace německého obyvatelstva z poválečného Polska a s následným procesem tzv. *polonizace*. Návrat Židů měl pomoci s osídlením *znovuzískaného území*, které se mělo stát novým domovem jak Židů, tak Poláků.²² Oba národy pak měly společnými silami budovat demokratické Polsko. Obrození židovských komunit v Dolním Slezsku se stalo rovněž součástí propagandy v zahraničí, která byla důležitá pro legitimitu

---

¹⁸ Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, str. 392.

¹⁹ Kijek, *Aliens in the Land of Piast*, str. 238.

²⁰ *Ibid.*, str. 238.

²¹ Bronsztejn, Szyja. *Z dziejów ludności żydowskiej na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1993, str. 9. (Dále jen Bronsztejn, *Z dziejów ludności żydowskiej*)

²² Bronsztejn, *Z dziejów ludności żydowskiej*, str. 10.

politiky nových autorit. Polská vláda sice umožnila Židům po válce znovu rozvíjet kulturní a náboženský život, ale v naději, že se plně asimilují, či emigrují. Pod vlivem propagandy však Židé vnímali proces osídlení *znovuzískaného území* jako symbolickou kompenzaci za holokaust. Doufali v nastolení demokracie a spravedlnosti.²³

2.3. Repatriace Židů ze SSSR

Ke konci třicátých let bylo Polsko smlouvou o sovětsko-německém přátelství, která se stala přímým pokračovatelem smlouvy Motolov-Ribbentrop, rozdělena mezi Třetí říši a Sovětský svaz. Realizace tohoto plánu začala 17. září 1939. Během druhé světové války bylo několik tisíc polských občanů z části země, která se ocitla pod vládou Moskvy, deportováno na práci do gulagů na Sibiř, Kazachstánu a dalších částí Sovětského svazu. Celkový počet nuceně deportovaných z okupovaného Polska se pohyboval kolem 800 tisíc osob. Avšak je nutné dodat, že zatímco mnozí lidé se do Sovětského svazu dostávali nedobrovolně, někteří emigranti tam naopak spatřovali útočiště před hrozbou německého nacismu.²⁴

Za sovětské okupace podobnými osudy jako Poláci trpěli i Židé, kteří tvořili přibližně 20 až 30 procent deportovaných občanů. Ke konci druhé světové války se na území Sovětského svazu ocitlo přibližně 200 tisíc polských Židů.²⁵ Deportace byly zastaveny až po napadení Sovětského svazu Německem 22. června 1942. Návrat do Polska byl Židům umožněn na základě uzavření smlouvy mezi *Polským výborem národního osvobození* a Sovětským svazem o vystěhování osob polské a židovské národnosti ze sovětských území. CKŽP v lednu 1946 na plénu židovských výborů uvedl, že o repatriaci požádalo 125 tisíc Židů z celkového počtu 225 tisíc polských obyvatel. Část obyvatel se z různých důvodů rozhodla zůstat a neoptovat. Některé zase strach z repatriace dohnal k dalšímu útěku především do tzv. *displaced perons camps (DP, tábory pro osoby bez domova)*.²⁶

Organizací návratu Židů do vlasti se zabýval Státní repatriční úřad (*Państwowy Urząd Repatryacyjny – PUR*) a Úřad pro repatriaci polských občanů ze SSSR (*Urząd do Spraw Repatriacji Obywateli Polskich z ZSRR*) ve spolupráci s CKŽP.²⁷ Již v roce 1945 započaly

---

²³ Kijek, *Aliens in the Land of Piast*, str. 239.

²⁴ Żaroń, Piotr. *Ludność polska w Związku Radzieckim w czasie II wojny światowej*. Warszawa 1990, str. 126.

²⁵ Prekerowa, Teresa. „Wojna i okupacja“, in *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie do 1950 roku*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993, str. 302.

²⁶ Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, str. 391.

²⁷ Szaynok, Bożena. *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku 1945–1950*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000, str. 44. (Dále jen Szaynok, *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku*)

přípravné práce soustředící se na vypracování seznamu repatriantů, organizaci zdravotnické pomoci, dočasné ubytování a repatriační transporty. V červenci 1945 bylo pro tento účel v rámci CKŽP zřízeno Repatriační oddělení (*Wydział Repatriacji*), v jehož čele stanul Salomon Fiszgrund.²⁸

V souladu s repatriačním plánem měly být transporty s židovskými repatrianty ze Sovětského svazu do Polska vypraveny na jaře 1946. Jejich cílem se měly stát oblasti Dolního a Horního Slezska, Lodž, Krakov a Varšava. Příjezd prvních osob již v únoru 1946 nicméně způsobil značný chaos. Nebyla připravena síť záchytných stanic ani konkrétní plán organizace. V prvních měsících se proto repatriační akce odehrávaly poměrně improvizovaně. Ve velmi krátkém čase bylo zapotřebí najít vhodné objekty za účelem zřízení ubytoven, vývařoven, ozdravoven a léčeben. Jako záchytné stanice sloužily většinou bývalé hotely, sokolovny či prostory školních budov. Většina repatriantů potřebovala šaty, obuv a finanční prostředky. Druhá fáze poté vyžadovala vytvoření vhodných podmínek pro vzdělávání dětí, zřízení nových pracovních míst, a mimo jiné udělení pomoci ve snahách o navrácení předválečného majetku a poskytnutí pomoci těm, kteří se rozhodnou pro emigraci.²⁹

Vzhledem k velkému počtu repatriovaných bylo od počátku zřejmé, že CKŽP nebude moci vše zvládnout. Potýkal se s řadou závažných problémů spojených zejména s nedostatkem léčiv a financí. V poskytování finanční pomoci totiž vláda upřednostňovala polské repatrianty. Rozsah akce přesahoval nejen organizační a finanční možnosti výboru, ale i možnosti personální. Pracovníky záchytných stanic se tak mnohdy stávali dobrovolníci z řad repatriantů.³⁰ Ačkoli v hodnocení delegátů Ústředního výboru polských Židů v Moskvě, kteří v lednu navštívili Polsko, bylo zaznamenáno, že výkon a kvalita práce CKŽP není dostačující, vynaložili ve skutečnosti jeho členové navzdory nesnáším veškeré úsilí, aby repatriantům pomohli.

Hlavním centrem repatriačních akcí se stalo Dolní Slezsko. Kromě repatriantů ze Sovětského svazu na nově získaná území přicházeli taktéž osvobození vězni z koncentračních táborů v Německu a Židé ze západní Evropy, kteří se před válkou rozhodli pro exil. Ještě před zahájením repatriací žilo v Dolním Slezsku přibližně 16 tisíc Židů, většina byli bývalí vězňové koncentračního tábora Gross-Rossen, téměř šest tisíc dalších osob poté dle zprávy pracovníků

---

²⁸ AŽIH, Prezydium CKŽP, sygn. 303/2, str. 28-30.

²⁹ Szaynok, *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku*, str. 44-47.

³⁰ AŽIH, Prezydium CKŽP, sygn. 303/2, str. 67.

repatriačního oddělení přišlo do Dolního Slezska z centrální části Polska.³¹ Jak bylo již dříve uvedeno, dle původního repatriačního plánu se zde po zdárném ukončení akce mělo usadit přibližně 40 tisíc osob. Nicméně stanoveného počtu se dosáhlo již v březnu 1946 a počet repatriantů v té době stále přibýval. Z toho důvodu bylo na jaře dalších 39 transportů čítajících 30 tisíc Židů, posláno do Štětína, který do té doby představoval pouze přestupní stanici pro repatrianty mířící do německých táborů.³²

Péči o navrátilce v Dolním Slezsku přebíral WKŽ, sídlící nově od května 1946 ve Vratislavi ve Włodkowicově ulici, a místní pobočka repatriačního oddělení. Potřeba rozsáhlejší sítě úřadů vedla výbor ke zřizování nových úřadoven. Městské výbory vznikaly postupně všude tam, kde jich bylo nejvíce potřeba. Za měsíce duben, květen a červen se počet nových výborů vyšplhal na 30 ve 43 městech. Kromě repatriačního oddělení zde fungovalo také oddělení evidence a statistiky obyvatelstva (*Wydział Ewidencji i Statystyki*).³³ Záznamy, jež vedla tato oddělení, zahrnují v první řadě jmenný seznam registrovaných Židů, statistiky věkového složení a míry zaměstnanosti a součet finančních prostředků vyčleněných na pomoc židovským obyvatelům.³⁴ K dispozici jsou ale také informace o osudech navrátilců za druhé světové války. Ve spisech repatriantů ovšem nelze najít příliš mnoho informací o dolnoslezských německých Židech. Většina z nich se totiž rozhodla téměř okamžitě po válce emigrovat.³⁵

V období od 8. února do 31. července 1946 přijelo do Dolního Slezska celkem 124 transportů s 86 563 osobami.³⁶ Největší příliv repatriantů nastal v květnu a červnu 1946. Denně přijížděly 3 až 4 tisíce lidí, v dalších měsících nápor poněkud zeslábl. V průběhu července a srpna pak dorazilo do dolnoslezských měst několik posledních desítek vlaků čítajících asi deset tisíc osob. Dle vypracovaných statistik se v letních měsících v roce 1946 nacházelo na území Dolního Slezska celkem 90 tisíc Židů.³⁷ Nepočtenější židovskou přítomnost měla města Vratislav, Dzierżoniów a Wałbrzych.

Podobně jako CKŽP se i WKŽ musel vypořádat s mnoha překážkami. V první řadě se nepočítalo s tak enormním počtem navrátilců. V záchytných stanicích a ošetrovnách byl kritický nedostatek volných míst, nemluvě o nedostatku jídla, šatstva a jiných předmětů denní

---

³¹ AHIŽ, Wydział Ewidencji i Statystyki CKŽP, sygn. 474, bp., Referat Repatriacji. Dane liczbowe o repatriacji 1946, Wykaz transportów przybyłych z ZSRR na Dolny Śląsk.

³² Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, str. 397.

³³ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 46.

³⁴ *Ibid.*, str. 52.

³⁵ Cichopek-Gajraj, *Beyond Violence*, str. 152–156.

³⁶ AŽIH, Wydział Ewidencji i Statystyki CKŽP, sygn. 281, bp., Sprawozdanie za pierwsze półrocze 1946 r.

³⁷ Bronsztejn, *Z dziejów ludności żydowskiej*, str. 12.

potřeby. Důležité však bylo poskytnout přichozím stálé ubytování. Doposud probíhaly odsuny Němců a někteří němečtí obyvatelé zůstali. K dispozici proto bylo méně bytů, než se čekalo. Často se stávalo, že repatriant po příjezdu na určené místo musel být přesměrován do jiné záchytné stanice.³⁸

WKŽ dále řešil problémy spojené s nedostatkem pracovních míst. Některé průmyslové podniky či družstva nechtěly Židy zaměstnat. Na neochotu zaměstnavatelů přijímat židovské pracovníky upozorňuje například zpráva WKŽ adresovaná vedení Okresního výboru Dolnoslezského vojvodství: „*Židovští repatrianti nedostávají práci, přitom je mezi nimi skutečně mnoho kvalifikovaných pracovníků, kteří dokážou kdekoli nahradit německé zaměstnance*“.³⁹ Repatrianti přicházeli do Dolního Slezska s velkým očekáváním, ale po příjezdu na ně mnohdy čekalo rozčarování. Z toho důvodu se řada z nich rozhodla pro emigraci.

Ke zlepšení situace v Dolním Slezsku došlo v létě 1946, kdy WKŽ obdržel finanční pomoc ve výši 6 miliónu zlotých od americké humanitární organizace *American Jewish Joint Distribution Committee*, známé též jako Joint, která vznikla v roce 1914 za účelem shromáždění finančních prostředků pro Židy postižené první světovou válkou. Skrze svou varšavskou centrálu zasílal Joint do Dolního Slezska repatriantům léky a balíky s jídlem či dalšími potřebnými věcmi. Mimo jiné zde zakládal dočasné ubytovny, pečovatelské domy a síť chráněných pracovišť a pomáhal při integraci Židů, kteří se v Dolním Slezsku usadili.⁴⁰

2.4. Produktivizace židovské společnosti

Představa, že produktivizace židovské společnosti povede k ulehčení procesu integrace Židů do majoritní společnosti, se zrodila již v 18. století. V poválečném Polsku sehrála tato myšlenka při rekonstrukci židovských komunit zásadní roli. Stala se jednou z podmínek pro zařazení polských Židů do polonizace *znovuzískaných území* a měla mimo jiné význam pro nové agrární projekty vlády. Zemědělská družstva či průmyslové podniky tedy vznikaly jako nástroj k řešení hospodářských a sociálních problémů.

Ona myšlenka, díky níž by mohlo dojít ke zlepšení vztahů mezi Židy a Poláky, dokázala oslovit i polské Židy. V důsledku toho v roce 1945 došlo ke zřízení Banky pro produktivizaci židovské společnosti (*Bank dla Produktywizacje*), vybudované jako ústřední záložna poskytující finanční služby všem družstevním organizacím s židovským členstvím. Pro účely

³⁸ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 47.

³⁹ AŻIH, Prezydium CKŻP, sygn. 303/2, s. 67.

⁴⁰ Polonsky, *The Jews in Poland and Russia*, str. 625.

produktivizace bylo taktéž založeno ekonomické centrum Solidarita (*Centrala Gospodarstwa Solidarności*), mající na starosti nákup veškerých surovin, technického vybavení a zásob. Pobočky centra fungovaly v Katovicích, Lodži a Vratislavi.⁴¹ Kromě toho v rámci CKŻP vzniklo oddělení pro produktivizaci (*Wydział Produktywizacji*), jehož vedoucím se stal Adolf Haas.⁴²

V roce 1945 působilo v Polsku dvacet židovských družstevních podniků. V souvislosti s repatriační vlnou došlo v průběhu následujících dvou let k jejich rychlému rozvoji. V roce 1947 pak celkový počet židovských družstev vzrostl na 196 s více než 5 tisíci zaměstnanci, přičemž 94 podniků se nacházelo v Dolním Slezsku. Zakladateli družstevnictví byli převážně Židé repatriovaní ze Sovětského svazu, mající s tímto konceptem již zkušenosti z meziválečného období.⁴³ Projekt nepochybně přispěl ke zvýšení zaměstnanosti v poválečném Polsku, ačkoli je nutné vzít v úvahu, že ne všichni Židé byli práceschopní, neboť válečná zkušenost měla negativní dopady na fyzické i psychické zdraví některých přeživších.

V roce 1947 bylo zaměstnáno 33 procent osob z celkového počtu židovských obyvatel Polska. Z toho 38 procent pracovalo v průmyslových podnicích, 27 procent jako administrativní pracovníci, 10 procent našlo uplatnění v hornických závodech a 4 procenta v zemědělství. Zbývajících 21 procent se věnovalo profesím, které byly považovány z hlediska produktivizace za nežádoucí (např. soukromé podnikání či maloobchod). Více než 50 procent zaměstnaných pracovalo v Dolním Slezsku.⁴⁴ Dle statistik místního oddělení pro produktivizaci, jehož vedení se ujal Marian Bielec, bylo v říjnu 1947 zaměstnáno 2855 osob v lehkém průmyslu, 2172 v sociálních institucích, 2005 v řemesle, 1245 ve státní správě, 892 v těžkém průmyslu, 643 v hornictví a 324 v zemědělství.⁴⁵

WKŻ pokládal za klíčový sektor pro zaměstnanost v regionu práci v dolech. V Dolním Slezsku se měla zrodit nová židovská dělnická třída - horníci. Vedle Žida-horníka se symbolem dolnoslezské židovské společnosti stal nepochybně také Žid-zemědělec. Například poblíž města Dzierżoniów vznikl jeden z největších zemědělských podniků v Polsku, ve kterém Židé

---

⁴¹ Cichopek-Gajraj, *Beyond Violence*, str. 186.

⁴² Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 111.

⁴³ AŻIH, Wydział Produktywizacji CKŻP, sygn. 95, bp., Wykaz spółdzielni żydowskich na Dolnym Śląsku wg stanu na dzień 15 X 1947.

⁴⁴ Cichopek-Gajraj, *Beyond Violence*, str. 189-190.

⁴⁵ AŻIH, Wydział Produktywizacji CKŻP, sygn. 11 bp., Stan zatrudnienia Żydów na Dolnym Śląsku wg gałęzi przemysłu (listopad 1946-kwiecień 1948).

představovali až 80 procent pracovní síly. Celkově se v regionu nacházelo 64 zemědělských družstev čítajících 5 tisíc zaměstnanců židovského původu.⁴⁶

Pozornost WKŽ se obracela mimo jiné na školení a odborné vzdělání mládeže. Vzdělávací kurzy a školení v Dolním Slezsku pořádala zejména Organizace pro rozvoj tvořivosti (*Organizacja Rozwoju Twórczosc, ORT*), která svou činnost zahájila ke konci roku 1945. V roce 1946 v Dolním Slezsku založila deset různě zaměřených odborných učilišť, jejichž počet se během následujícího roku zdvojnásobil. ORT vedla rovněž pionýrské oddíly a kroužky zemědělských aktivit. V červenci 1947 se ve Vratislavi uskutečnila první pedagogická konference pro pracovníky ORT, jejíž součástí byla výstava prací vytvořených dětmi v zájmových útvarech organizace.⁴⁷

V rámci produktivizace hrála důležitou roli propaganda oslavující úspěchy židovských dělníků. Dolní Slezsko bylo prezentováno jako svět, ve kterém ideálně všichni Židé mohou pracovat. Nejúčinnějším propagandistickým nástrojem byla židovská periodika, která denně motivovala polské Židy k vyšším pracovním výkonům.⁴⁸ Idealizující reportéři zaznamenávali každý úspěch, takže například psali: *jsme pyšní na to, že prvním řidičem tramvaje v poválečné Vratislavi se stala Židovka*“, dále *„téměř v každé ulici Wałbrzycha sídlí židovské družstevnické podniky“* nebo *„vztahy mezi židovskými a polskými pracovníky na pracovištích jsou nadmíru dobré. Před válkou si lidé mysleli, že Židé jsou jen obchodníci, nyní je uznávají za rovnocenné spolupracovníky.“*⁴⁹ Je zapotřebí říci, že mezi lety 1946 a 1947 nedocházelo k závažným antisemitským incidentům na smíšených pracovištích. Některé menší spory byly vyvolány převážně kvůli tomu, že židovští dělníci dostávali příplatky od židovských zahraničních organizací.⁵⁰

Navzdory všem s hrdostí předkládaným a zdařilým výkonům při produktivizaci židovské společnosti nelze přehlédnout některá selhání, k nimž v pokusech integrace docházelo. Představitelé WKŽ ve zprávách pro zahraniční židovské organizace zdůrazňovali, jak se Židé s nadšením pustili do obnovy válkou zničeného hospodářství. Tato charakteristika ve skutečnosti platila jen částečně. Do Polska přišli Židé s různým profesním zaměřením. V obnoveném polském státě byli mnohdy zaměstnáni níže, než odpovídalo jejich kvalifikaci.

---

⁴⁶ Cichopek-Gajraj, *Beyond Violence*, str. 192.

⁴⁷ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 114-115.

⁴⁸ Cichopek-Gajraj, *Beyond Violence*, str. 191.

⁴⁹ Report on a Two-Day Tour of Jewish Communities in Lower Silesia, undated (1947), Collection 45/54, File 731, JOINT Archives, cit. dle Cichopek-Gajraj, *Beyond Violence*, str. 191.

⁵⁰ AŽIH, Wydział Produktywizacji CKŻP, sygn. 303/IV/74.

Většina těchto lidí neměla s prací v průmyslu a zemědělství žádné zkušenosti, a proto bylo velmi těžké je do projektu zapojit. Před nástupem do práce museli být přeškoleni. Školení probíhala několik měsíců a mnohdy se stávalo, že někteří ukončili kurzy předčasně, protože se ve výsledku rozhodli emigrovat. Financování kurzů přitom bylo pro WKŽ poměrně náročné. Další problémy byly spojené pak s nedostatkem pracovních míst či nedostatečným technickým vybavením.⁵¹

2.5. Politické strany

Nedílnou součástí obnovujícího se poválečného života polských Židů byla politická aktivita. Již v roce 1944 se na politickou scénu začaly opět pomalu vracet židovské politické strany. Ve druhé polovině čtyřicátých let zde působilo osm oficiálně uznaných politických stran, jakými byly komunisticky laděná Židovská frakce polské dělnické strany (*Frakcja Żydowska Polskiej Partii Robotniczej*), sociálně demokratický Bund, socialisticko-sionistická Poalej Cijon-pravice (*Poalej Syjon-Pravica*), Poalej Cijon-levice (*Poalej Syjon-Lewica*), sionisticko-levicově orientované hnutí Hašomer Hacair, sionisticko-sociálně demokratický Ichud, lidově socialistické hnutí Hitachdut, religiózní sionistická frakce Mizrachi a tři oficiálně neuznané, a sice náboženská strana Aguda reprezentující politické křídlo tradiční ortodoxie, náboženská Demokratická frakce a v neposlední řadě nacionálně sionistické Revizionistické hnutí.⁵²

V důsledku skutečnosti, že byla polská židovská komunita názorově rozdělená (někteří chtěli zůstat v rodném Polsku, jiní snili o odchodu do Palestiny), zastávaly výše uvedené politické strany dva odlišné ideologické proudy. Ideu obnovy židovské společnosti v Polsku podporovaly zejména Židovská frakce polské dělnické strany a Bund.⁵³ Naopak hlavní náplní práce sionistů byla příprava Židů na odchod do země zaslíbené - Palestiny.

Na konferenci vedení CKŽP, která se uskutečnila 7. července 1946, bylo ustanoveno, že všechny židovské městské a krajské výbory včetně CKŽP by měly být složeny ze zástupců těchto politických stran: Ichud, Židovská frakce polské dělnické strany, Bund, Poalej Cijon-pravice, Poalej Cijon-levice a Hašomer Hacair. V každém výboru následně obsadili čtyři křesla poslanci strany Ichud, šest křesel zástupci Židovské frakce polské dělnické strany, čtyři Bundu,

---

⁵¹ Cichopek-Gajraj, *Beyond Violence*, str. 193-194.

⁵² Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, str. 434.

⁵³ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 59.

tři Poalej Cijon-pravice, tři Poalej Cijon-levice a jedno místo členové Hašomer Hacair.⁵⁴ Do té doby platilo obecné pravidlo, že v každém výboru mohly být zastoupeny pouze ty demokratické politické strany, které rozvíjely svou činnost v lokalitě spadající pod správu daného výboru.

Nejdůležitějším centrem poválečného politického dění bylo nepochybně Dolní Slezsko. Široké pole působnosti v prosazování svých politických aktivit zde měly jak dělnické, tak sionistické strany. Jednou z nejvlivnějších politických stran nejen v Dolním Slezsku, ale i v celém Polsku se stal Ichud, jenž byl založen v Lublinu v roce 1944. V prvních letech po válce čítal více než 7 tisíc členů. První konference Ichudu se konala ve Vratislavi ve dnech 9. - 10. listopadu 1946. Konference se zúčastnilo přibližně 300 delegátů z celé země.⁵⁵ Předsedou strany v dolnoslezském vojvodství se stal Abraham Rozenman. Jeho zástupcem byl zvolen Samuel Grajewski.⁵⁶

V roce 1947 se všechny židovské strany ve svých politických programech vyjádřily k Rezoluci OSN na rozdělení mandátní Palestiny. Představitelé Ichudu požadovali vytvoření samostatného židovského státu. K jejich hlavním cílům proto patřilo zakládání výcvikových center, kde byli zejména mladí Židé školeni v agrikulturní oblasti a systematicky připravováni pro odchod do Palestiny a pro život v kibucech. Podporovali myšlenku produktivizace židovské společnosti ve snaze vytvořit zemědělskou třídu. V září 1946 se v dolnoslezském vojvodství nacházelo pod vedením Ichudu pět výcvikových center a 30 zemědělských družstev. Členové Ichudu pořádali mimo jiné kurzy hebrejského a anglického jazyka. V rámci strany se angažovaly i ženy, které vytvořily vlastní hnutí Sionistické ženy (*WIZO*). Sionistky se staraly o židovské děti v dětských domovech a měly na starosti organizaci oslav židovských svátků. V srpnu 1946 vznikl ve straně dokonce židovský vojenský oddíl Maawak. Důležitou roli plnila také mládežnická organizace s názvem Hanoar Hacijoni Akiba. Ichud dále svolával četné schůze polských sionistů, kterých se příležitostně účastnili rovněž zástupci světových sionistických organizací. Dolní Slezsko tak navštívili např. Jicchak Gruenbaum (1879 - 1970), vlivný politik meziválečného Polska a pozdější první izraelský ministr vnitra v prozatímní vládě, či člen podzemní vojenské organizace Hagany Moše Sne (1909 - 1972).⁵⁷

---

⁵⁴ Grabski, August; Berendt Grzegorz. *Miedzy emigracją a trwaniem: syjoniści i komuniści żydowscy w Polsce po Holocauście*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2003., str. 34-35. (Dále jen Grabski; Berendt, *Miedzy emigracją a trwaniem*)

⁵⁵ Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, str. 444.

⁵⁶ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 154-155.

⁵⁷ *Ibid.*, str. 154-158.

Dalšími vlivnými sionistickými stranami byly Poalej Cijon-levice a Poalej Cijon-pravice. Hlavním cílem Poalej Sijon-levice se stalo budování židovského komunistického společenství v Palestině. Předseda strany Adolf Berman v lednu 1947 prohlásil, že budoucí židovský stát by měl být socialistickou zemí usilující o židovsko-arabskou spolupráci.⁵⁸ Tato strana se na počátku druhé poloviny čtyřicátých let těšila relativně velikému úspěchů. Podobně jako Ichud se Poalej Cijon-levice i pravice zaměřovaly na činnost v mládežnických organizacích. Poalej Cijon-levice spravovala mládežnický klub Borochoch Jugent a sportovní klub Gwiazda (Hvězda). Poalej Cijon-pravice připravovala židovskou mládež na práci v kibucech a organizovala předvojenské výcviky v rámci mládežnického klubu Dror. Strana rovněž kladla veliký důraz na vzdělávání, přibližně 90 procent učitelů židovského původu bylo jejími členy.⁵⁹

Na začátku roku 1947 se uvnitř Poalej Sijon-pravice objevily první rozpory ohledně politického programu strany, v důsledku čehož došlo k jejímu rozštěpení. V červenci 1947 se pravicové křídlo strany sjednotilo s lidově socialistickým hnutím Hitachdut, a vznikla tak Židovská socialisticko-sionistická dělnická strana Poalej Cijon Hitachdut pod vedením Josefa Sacka. O tři měsíce později obnovilo svou činnost levicové křídlo Poalej Cijon-pravice a společně s Poalej Cijon-levice vytvořilo Sjednocenou židovskou dělnickou stranu Poalej Cijon, která se posléze stala nejsilnější židovskou politickou stranou v Polsku. Předsedou byl jmenován člen CKŽP Adolf Berman.⁶⁰ V důsledku tohoto přeskupení stran došlo rovněž ke sjednocení mládežnických organizací. Někteří členové klubu Dror se rozhodli připojit k mládežnickému hnutí Gordonia spadající pod stranu Hitachdut. Většina členů klubu Dror se nicméně připojila k hnutí Poalej Cijon-levice Borochoch Jugent, které bylo přejmenováno na Dror-Borochoch Jugent. Pod vedením Sjednocené židovské strany Poalej Cijon v Dolním Slezku fungovalo několik desítek zemědělských družstev a továren, nejvíce z nich se nacházelo ve Wałbrzychu (15), Legnici (9) a Dzierżoniowie (7). V roce 1947 byla strana v dolnoslezských výborech ze všech sionistických stran zastoupena nejpočetněji.⁶¹

Nelze opomenout ani sionistické hnutí Hašomer Hacair, jež se v poválečném Polsku rychle rozrůstalo a jeho aktivity byly brzy patrné po celé zemi. Členové Hašomer Hacair podporovali návrh komise UNSCOP na rozdělení Palestiny na židovský a arabský stát. Negativně se ovšem stavěli vůči veškerým snahám obnovit židovské komunity v diaspoře, a

---

⁵⁸ Adelson, *W Polsce zwanej ludowq*, str. 439.

⁵⁹ Ibid., str. 441.

⁶⁰ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 158.

⁶¹ Adelson, *W Polsce zwanej ludowq*, str. 442.

proto se výrazně angažovali v organizování židovské emigrace do Palestiny.⁶² Běžnou součástí aktivit Hašomer Hacair se stalo zakládání mládežnických spolků a výcvikových center. V Dolním Slezsku se hnutí ve velké míře podílelo na rozvoji židovského školství a výuky hebrejského jazyka.

Mimo jiné v rámci Kongregace židovské víry v Polsku působily také náboženské strany Mizrachi a Aguda. Mezi zakladatele Agudy patřili stoupenci židovské náboženské ortodoxie. Členové Agudy nikdy neuznali legitimizaci CKŽP a bojovali proti jakékoli spolupráci židovských náboženských kongregací s CKŽP. Hlavním představitelem byl rabín Wawa Morejno.⁶³ V nepolitické oblasti zastřešovala Aguda řadu nábožensky vzdělávacích institucí. V otázce emigrační politiky se názory členů Agudy rozcházely. Část stoupců zastávala názor, že životní podmínky v Polsku nejsou vyhovující z hlediska dodržování a plnění náboženských příkazů a schůdným řešením by proto byla emigrace do *Erec Israel*.

Častým terčem kritiky Agudy se stávala sionistická frakce Mizrachi, tehdy jediná oficiálně uznaná náboženská strana v Polsku. V rámci své činnosti totiž Mizrachi často komunikovala s nenáboženskými židovskými organizacemi. Strana mimo jiné působila jako centrum sociálních služeb religiózních dělníků. Jejím ústředním cílem pak bylo vybudování židovské národní domoviny v Palestině na religiózních základech.⁶⁴

Myšlenku vytvořit židovskou národní domovinu v poválečném Polsku prosazoval sociálně demokratický Bund. Přestože byl před válkou jednou z nejpočetnějších židovských stran, a to nejen v Polsku, po válce již tolik příznivců nezískal. V roce 1946 měl pouze 1500 členů. Nový politický program strany se totiž nikterak nelišil od toho předválečného a nezabýval se příliš aktuálními tématy. První poválečná konference Bundistů v Polsku, na které byly vytyčeny hlavní priority programu strany, se uskutečnila již v listopadu 1944. Cílem bylo především sjednotit všechny židovské dělníky v Polsku.⁶⁵ Na konferenci Bundisté vyjádřili podporu Polskému výboru národního osvobození a Sovětskému svazu jakožto osvoboditeli polského národa.⁶⁶ Společně s Židovskou frakcí polské dělnické strany se Bund ostře vymezoval proti programu sionistů.

Ústředna Bundu se po válce přestěhovala do USA. V Polsku jeho stoupenci zakládali družstva a zaměřovali se na kulturní činnost. Založili také mládežnickou organizaci,

---

⁶² Adelson, *W Polsce zwanej ludowq*, str. 443-444.

⁶³ *Ibid.*, str. 446.

⁶⁴ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 166-167.

⁶⁵ „Biuletyn Bundu“ kwiecień 1945, str. 12.

⁶⁶ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 151-152.

nazývanou Cukunft. Ta čítala pouhých několik desítek členů, kteří tvořili jen 10 až 15 procent z celkového počtu osob v mládežnických organizacích.⁶⁷ Židovská mládež hledající po válce svou identitu nalézala svůj prostor spíše v sionistických organizacích.

Nejvýraznějším konkurentem sionistů na půdě domácí politiky byla Židovská frakce polské dělnické strany, která odlákávala do svých řad členy sionistických hnutí. Strana slibovala Židům v osvobozeném Polsku nové životní podmínky a perspektivu. Ve svém programu postavila na první místo aktivní boj proti antisemitismu. Zpočátku neměla u židovské společnosti velký ohlas vzhledem k tomu, že Polská dělnická strana byla založena až během okupace. V roce 1946 frakce čítala 4 tisíce členů, zejména bývalých stoupců Komunistické strany Polska a Komunistického svazu polské mládeže.⁶⁸ Ke konci téhož roku docházelo k postupné stabilizaci v zemi a počet členů frakce stoupal. Převážně mladí Židé doufali, že Polsko se mění v demokratický stát.

V květnu 1947 měla frakce celkem 7 tisíc straníků, již se rekrutovali především z řad dělníků a administrativních pracovníků. Mnoho z nich zastávalo významné funkce v provinčních výborech CKŻP a dalších jeho podřízených složkách. Ovládnutí čelních pozic v CKŻP bylo od počátku jedním z nejdůležitějších cílů frakce, která tak postupně získávala kontrolu nad organizací židovských komunit.⁶⁹ V politice PPR zaujímala frakce důležité místo. Skrze její činnost mohla rozšiřovat sféru svých vlivů v židovském prostředí.

Frakce byla nejpočetněji zastoupena v Dolním Slezsku, kde již v roce 1946 měla 1300 členů. Během následujícího roku se jejich počet zvýšil na 4 tisíce. Nejvíce příznivců získala ve Wałbrzychu (715), Vratislavi (326) a Legnici (220). V dolnoslezském WKŻ vykonávali členové frakce funkce předsedy (Jakub Egid), místopředsedy (Jakub Rozenberg), vedoucího oddělení pro mládež (Józef Nieznamowski), vedoucího oddělení kultury a propagandy (Ignacy Kuczynski) a vedoucího ekonomického oddělení (Szymon Balicki).⁷⁰ Úspěch strany byl zde pochopitelný. Židé byli plni ideálů a Dolní Slezsko se stalo symbolem naděje v lepší budoucnost.

Program frakce se zaměřoval zejména na produktivizaci (rovněž žen). Velký význam prisuzoval práci v těžkém průmyslu. Členové frakce se podíleli na zakládání průmyslových center a továren. V kruhu komunistů převažoval názor, že pouze práce v továrnách povede

---

⁶⁷ Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, str. 446.

⁶⁸ Grabski; Berendt, *Miedzy emigracją a trwaniem*, str. 33.

⁶⁹ Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, str. 435.

⁷⁰ Grabski; Berendt, *Miedzy emigracją a trwaniem*, str. 33.

k úplné integraci Židů do polské společnosti, zemědělská družstva byla totiž převážně pod vlivem sionistů. Program dále kladl důraz na kulturu a vzdělání v komunistickém duchu. Aby si Židé osvojovali ty správné hodnoty a myšlenky, pořádali komunisté prvomájové pochody či výroční oslavy povstání ve varšavském ghettu.⁷¹

Co se týče zahraniční politiky, po vzoru Sovětského svazu hájila frakce ve svém programu dvojnárodnostní, arabsko-židovský stát. V souvislosti s tím, nabízela v rámci domácí politiky svou spolupráci pouze prosovětsky orientovaným stranám a odmítala spolupracovat s těmi, již usilovali o vytvoření sionistického státu.

2.6. Vzdělávání židovské společnosti v prvních poválečných letech

Vzhledem ke skutečnosti, že v bezprostředních poválečných letech byli Židé v Polsku uznáváni jako národnostní menšina, měli vedle práva zakládat politické strany rovněž právo zřizovat své školy a školská zařízení. V první řadě bylo podporováno zakládání sekulárních židovských škol při větších židovských obcích se státním dohledem. První takové školy vznikly v září 1945 v Dzierżoniowie a Lodži pod vedením místních krajských výborů. Počátkem roku 1946 byla do Varšavy svolána první konference židovských pedagogů za účelem projednat stěžejní otázky týkající se organizace vzdělávacího systému pro židovské děti. Cílem bylo vytvoření sítě židovských škol s výukou předmětů v jidiš.⁷²

V září 1947 bylo v rámci CKŽP registrováno třicet tři základních osmiletých škol čítajících celkem tři tisíce žáků. Ve školách se vyučovalo dle standardních osnov Ministerstva školství a osvěty, navíc zde byla zastoupena výuka hebrejštiny a židovských dějin. Od první třídy se děti učily polský jazyk. Hebrejský jazyk se pak učily od třetí třídy. Odpoledne školy nabízely zpravidla dobrovolné jidiš programy přesahující rámec povinného vzdělání.⁷³ Pro rodiče se pak pořádaly různé společenské akce: rodičovské večery, besídky, divadla, slavnosti židovských svátků atp. V Dolním Slezsku se nejvíce základních škol s vyučovacím jazykem jidiš nacházelo ve Vratislavi, Legnici, Wałbrzychu a Dzierżoniowie. V květnu 1946 zde fungovalo osm škol, do kterých docházelo 700 žáků. Do roku 1949 se počet škol zvýšil na dvanáct s 1740 žáky a 87 učiteli.⁷⁴

---

⁷¹ Szaynok, *Ludność żydowska.*, str. 142.

⁷² APW, zespół: Urząd Wojewódzki Wrocławski (UWW), sygn. 696, str. 5.

⁷³ Szaynok, *Ludność żydowska.*, str. 122.

⁷⁴ Dudek, Jan. *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące dla mniejszości narodowych na Dolnym Śląsku w latach 1945-1948*, „*Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*“. Wrocław: Zakł. Narodowy im. Ossolińskich, 1975, str., 81.

Bohužel velmi často musely školy za pochodu řešit řadu problémů a komplikací spojených například s rozdílnou úrovní znalostí židovských dětí. Kromě toho nebylo možné, aby výuka v jidiš probíhala na všech školách. Více jak polovina žáků byla bez jakékoli základní znalosti tohoto jazyka. Většina dětí do šesti nebo sedmi let přežila válku v úkrytu v nežidovských rodinách v Polsku či v Sovětském svazu a ovládala pouze polštinu či ruštinu. Nedostatek učitelů hovořících jidiš patřil k dalším závažným problémům, v mnoha případech proto školy zaměstnávaly i osoby bez požadovaného pedagogického vzdělání. Kvůli nedostatku finančních prostředků na zajištění školních pomůcek a učebnic se pak k výuce čtení jidiš využívaly časopisy a noviny.⁷⁵

I přes všechny nesnáze se židovské školství ke konci čtyřicátých let poměrně úspěšně rozvíjelo, a to především pod vlivem příchodu repatriantů ze Sovětského svazu. Kromě základních škol docházelo ke zřizování židovských gymnázií či odborných učilišť. Mimoto vznikaly střední umělecké školy. Ve Vratislavi mohly děti navštěvovat například baletní školu Judyty Berg a Felixe Fibicha, jejíž zakladatelkou byla tanečnice a choreografka Sylwia Swen (1909 - 1967). Od roku 1947 začala fungovat hudební konzervatoř Boleslava Hubermana, která měla ke konci roku 1948 sto žáků a v roce 1949 dokonce o čtvrtinu více.⁷⁶

V rámci židovského školství však chyběla možnost poskytnutí vyššího sekulárního vzdělání. Přitom mladí Židé tvořili výraznou část tehdejší polské židovské populace. Stále větší počet židovských studentů se proto po ukončení středoškolského studia hlásil na polské státní univerzity. Pro některé bylo mimo jiné vzdělání cestou, jak překonat své dřívější vyloučení ze společnosti. Dle odhadů CKŽP v roce 1947 studovalo na polských univerzitách 900 židovských studentů, přičemž 350 z nich studovalo na vratislavské univerzitě. Zde skupina mladých repatriantů ze Sovětského svazu ve spolupráci s dolnoslezským Krajským výborem založila Spolek akademiků Židů (*Związek Żydowskich Akademików*), jehož hlavní náplní byla podpora nemajetných studentů, pořádání přednášek či oslav a v neposlední řadě vydávání polsko-židovské literatury.⁷⁷

Na vzdělávání židovských dětí a mládeže byl kladen maximální důraz v kruhu polských sionistů, kteří chtěli v Polsku vybudovat vlastní vzdělávací systém. Prvoplánově to měl být jakýsi trénink pro příští život v *Erec Israel*. Jedna ze dvou pedagogických konferencí sionistů se uskutečnila ve Wałbrzychu v srpnu 1946. Důkladnou přípravou na odchod z *galutu* do

---

⁷⁵ Cichopek-Gajraj, *Beyond violence*, str. 205.

⁷⁶ Włodarczyk, Tamara; Duda, Tomasz. *Szkoły żydowskie we Wrocławiu*. Wrocław: Żydowski Instytut Historyczny, Fundacja Kultury i Edukacji Żydowskiej Gasher, 2008, str. 10.

⁷⁷ Szaynok, *Ludność Żydowska*, str. 136.

Palestiny se nejvíce zabývala organizace Hechaluc Pionier, jejíž členové zakládaly hebrejské školy. V první polovině roku 1947 bylo v Polsku třináct hebrejských škol, které navštěvovalo celkem 1130 žáků. Šest z nich se nacházelo v Dolním Slezsku, konkrétně v Dzierżoniowie, Wałbrzychu, Vratislavi, Legnici, Bielawě a Svídnici. Hebrejské školy se však stávaly častou příčinou rozepří uvnitř předsednictva židovských výborů. Vytvořily se dva tábory, přičemž na jedné straně stáli sionisté a náboženské strany, na straně druhé pak zástupci Bundu a Židovské frakce polské dělnické strany. Mezi oběma tábory panovala značná rivalita. V roce 1947 na schůzi předsedů krajských výborů zaznělo v projevu Jakuba Egita hodnocení, že se sionisté snaží vytěsnit jazyk jidiš z prostředí polských Židů a propagují hebrejské školy jako školy národní. To vše bylo možné dle Egida považovat za projev naprosté neloajality vůči vládě.⁷⁸

Sionisté se snažili uplatňovat svůj vliv na budoucí generaci zejména prostřednictvím mládežnických spolků, jež byly ve snahách pozdvihnout hebraizaci v Polsku nepostradatelnými pomocníky. Za tímto účelem pořádaly spolky hebrejské konverzační odpoledne a večery. Kromě krátkých kurzů organizovaly také hebrejské letní školy a tábory. V Dolním Slezsku se na těchto aktivitách nejvíce podílela mládežnická organizace strany Ichud - Hanoar Hacijoni Akiba. Letních táborů pod vedením sionistické mládeže se každoročně účastnilo několik stovek židovských dětí. Ke klasickému programu patřila nejen výuka hebrejštiny, ale i výuka základů řemesel a zemědělské výroby. Své znalosti měly děti později uplatnit v izraelských kibucech. Jak se píše na stránkách lodžského týdeníku *Opinia*: „*Večer u ohně pak všechny děti s úžasem naslouchaly příběhům o Palestině, radostně zpívaly hebrejské písně a tančily v jejich rytmu.*“⁷⁹

Hebrejský jazyk ostatně propagovaly také náboženské kongregace, které zajišťovaly náboženské vzdělávání. Schopnost číst, psát, a především porozumět náboženským textům patřila k významným součástem judaismu. V rámci jednotlivých obcí byly zřizovány náboženské školy tzv. *chedery* pro děti od šesti do deseti let s hebrejštinou jako vyučovacím jazykem. Tyto školy neměly zpravidla v menších obcích mnoho dětí a starší žáci se učili v jedné třídě společně s mladšími. Účelem výuky v *chederu* bylo zajistit především základní znalosti Tóry, Mišny, židovských zákonů a zvyků. Ve Vratislavi byla dokonce činná jedna ze dvou tehdejších *ješivot* neboli škol vyššího náboženské vzdělání, určených především ke studiu Talmudu.⁸⁰

---

⁷⁸ AP, WKŽ, syg. 5, str. 106, cit. dle Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 124.

⁷⁹ „Opinia“, 1947, nr. 22, 12 VIII 1947, str. 5.

⁸⁰ Bronsztejn, *Z dziejów ludności żydowskiej*, str. 70.

2.7. Kultura

S příchodem repatriantů ze SSSR se do Polska vracela celá řada židovských umělců a spisovatelů tvořících v jidiš. Záhy se zde objevily snahy navázat na bohatou kulturní tradici polských Židů z předválečných let a obnovit tzv. *židovskou ulici*. Před druhou světovou válkou v tomto jazyce totiž mluvilo a četlo přes 80 procent Židů. Jidiš mělo do roku 1939 obrovskou síť periodik, týdeníků a měsíčníků včetně odborných časopisů, které reprezentovaly všechny politické a ideologické odstíny. Týdeník *Literariše Bleter* či měsíčníky *Globus* a *Os* představovaly cenný přínos do pokladnice evropské literatury jidiš. Publikovány byly jak recenze a eseje, tak próza a poezie soudobých autorů. Z vynikajících prozaiků připomeňme Šalomona Aše, J. J. Singera či pozdějšího nositele Nobelovy ceny J. Baševise Singera. Po první světové válce vznikaly skupiny umělců inspirované moderními směry, jakými byly *Jung Jidiš* (*Mladé Jidiš*, Lodž 1919) a *Chalastre* (Varšava) sdružující zejména avantgardní židovské básníky, již tvořili pod vlivem expresionismu a jejichž působení zanechalo hluboké stopy v moderní poezii jidiš. Koncem dvacátých let vystoupila literární skupina s levicovými tendencemi *Jung Vilne* (*Mladé Vilno*), ze které vzešli dva vynikající básníci Chaim Grade a Abraham Suckiever. Mimo jiné vznikala bohatá literatura pro děti a mládež či vycházely překlady do jidiš z mnoha jazyků. Předválečná literatura jidiš v Polsku tvořila úplný systém na úrovni jiných národních literatur evropských zemí. Taktéž židovské divadlo se tehdy zapsalo do dějin jidiš divadla. Vilenská skupina a *Divadlo mladých* ve Varšavě na *Długé* bylo nadšeně přijímáno židovským publikem, dokonce i horlivými stoupenci hebrejské či polské kultury, kteří jidiš odmítali.⁸¹ S jistotou můžeme říci, že meziválečné Polsko bylo jedním z nejvýznamnějších center jidiš kultury na světě.⁸²

Po skončení druhé světové války se jidiš kultura v Polsku nejbujněji rozvíjela během druhé poloviny 40. let.⁸³ Na pokračování umělecké tvorby v jidiš se tehdy nejvíce podíleli členové CKŽP, v jehož rámci bylo ke konci roku 1945 vyčleněno Oddělení kultury a propagandy a o dva roky později došlo k ustanovení Židovského kulturního sdružení (*Żydowskie Towarzystwo Kulturalne, ŻTK*). Jednalo se o dynamicky se rozvíjející instituci, jež ke konci roku 1948 čítala více než sedm tisíc členů.⁸⁴ Hlavní náplní ŽTK bylo pořádání přednášek, koncertů a výstav židovských umělců. Sdružení dále zakládalo dramatické kroužky,

---

⁸¹ Shmeruk, Chone. *Dějiny literatury jidiš*. Olomouc: Votobia 1996, str. 117-120.

⁸² V meziválečném období vznikla tři velká střediska jidiš tvorby, a sice v USA, zvláště pak v New Yorku, v Sovětském svazu hlavně v Moskvě, Kyjevě a v Minsku a v Polsku především ve Varšavě a Vilně.

⁸³ Nalewajko-Kuliková, Joanna; Ruta, Magdalena. „Kultura jidysz po II wojnie światowej“, in *Następstwa zagłady Żydów*. Lublin: UMCS Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, str. 284.

⁸⁴ Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, str. 471.

pěvecké soubory a orchestry či spravovalo kulturní domy a knihovny. V čele stál básník, publicista a pozdější člen Ústředního výboru TSKŽ Dawid Sfarid (1903 - 1981). Kromě zmíněného ŽTK v Polsku fungovalo několik nezávislých uměleckých spolků. Nejvýznamnějšími z nich byly Svaz židovských spisovatelů, novinářů a umělců (*Związek Literatów, Dziennikarzy i Artystów Żydowskich*), Židovské sdružení pro podporu krásného umění (*Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych*), či Sdružení židovských hudebníků a skladatelů (*Stowarzyszenie Muzyków i Kompozytorów Żydowskich w Polsce*).⁸⁵

Nedílnou součástí kulturního života polských Židů bylo i nadále divadlo. Na podzim 1946 v Dzierżoniowie vzniklo první poválečné židovské divadlo v Polsku, ačkoli se zpočátku jednalo pouze o kočovná vystoupení. O několik měsíců později byly ve Vratislavi a Lodži utvořeny dva stálé divadelní spolky. Prvním představením dolnoslezského spolku se stala hra Šaloma Alejchema *Krvavý žert* (*Krwawy żart, Der Blutiger Špas*, 1913). Premiéra proběhla v prosinci 1946 ve Wałbrzychu. Dolnoslezské divadlo se posléze těšilo značné popularitě. Na stránkách lodžského týdeníku *Opinia* se psalo: „*Židovské divadlo v Dolním Slezsku je jedním z největších úspěchů polských Židů v Polské lidové republice.*“⁸⁶ V roce 1949 byla ve Vratislavi na místě bývalého německého kina zahájena výstavba nové budovy židovského divadla (*Niderszleziszer Jidiszer Teatr*), a to především díky iniciativě herců a veřejné sbírce místní židovské obce. Divadlo neslo jméno židovské herečky Ester Rachel Kamińskiej (1870 - 1925), dnes též nazývané „*matka židovského divadla*“, a jeho ředitelem se stal Icchak Turkow (1906 - 1970). Slavnostní otevření se uskutečnilo 2. dubna 1949, a to uvedením hry již zmíněného Šaloma Alejchema *Bludné hvězdy* (*Błądzące gwiazdy, Blondzendike štern*, 1911) pod režii herce a divadelního a filmového režiséra Zygmunta Turkowa (1896 - 1970). Repertoár divadla poté nabízel hry domácích i světových autorů. Na jeho scéně hostovala řada známých osobností, například Ida Kamińská (1899 - 1980), herečka a ředitelka Židovského divadla v Lodži mezi lety 1947 - 1948 a od roku 1950 ředitelka Státního židovského divadla ve Varšavě.⁸⁷

Samozřejmě i v rámci kinematografie se objevily snahy navázat na meziválečnou filmovou tradici, jež ve 30. letech zažila zlatou éru židovského filmu. V roce 1946 vzniklo filmové studium *Kinor*, které natočilo několik krátkometrážních a dva dlouhometrážní filmy. Celovečerní filmy *Mir, Lebengeblibene* (*My, kteří jsme přežili*, 1948) a *Unzere Kinder* (*Naše děti*, 1949) zachycují výjevy ze života nových židovských osadníků v Polsku. Oba snímky se

---

⁸⁵ Cała, Datner-Śpiewak, *Dzieje Żydów w Polsce*, str. 225.

⁸⁶ „*Opinia*“, 1948, nr. 35, 30 V 1948, str. 9.

⁸⁷ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 119-121.

nikterak nelišily od tehdejší tvorby – můžeme v nich odhalit stejné iluze o budování nové a demokratické společnosti. Jistou roli v historii poválečné kinematografie sehrálo i Dolní Slezsko, kde byly natočeny dva dokumentární filmy. Inscenovaný dokument *Der Yiddisher Yishev in Nidershlezye* (*Židovské osídlení v Dolním Slezsku*) líčí každodenní pracovní úspěchy polských Židů podílejících se na polonizaci pohraničí po odsunu sudetských Němců. Druhý film, *Der weg cum gezunt* (*Cesta ke zdraví*), je reportáž z dolnoslezských sirotčinců.⁸⁸

Židovští umělci se zasazovali taktéž o rozvoj poválečné jidiš literatury. Svaz židovských spisovatelů, novinářů a umělců byl jedním z prvních uměleckých spolků, které vznikly ještě za okupace. Spolek byl založen v roce 1944 v tehdy již osvobozeném Lublinu. Jeho zakladateli byli spisovatelé píšící v jidiš Lejb Rochman, Jehuda Elberg, Efraim Siedlecki, Ruben Feldszuh, Grzegorz Jaszuński, Jehoszu Szlajen, Wladek Godik a pozdější předseda spolku Jonas Turkow.⁸⁹ Namísto válkou zdecimované Varšavy, která v minulosti přitahovala řadu slavných umělců scházejících se v klubu židovských spisovatelů v ulici Tłomackiego 13, se novým centrem židovských literátů stala Lodž. Někteří z přeživších autorů jako byl Moshe Nudelman, kterého citujeme níže, doufali, že se zde podaří obnovit literární život: „*Přál bych si, aby si naši kolegové pamatovali číslo ‚domu‘ našeho spolku. Narutowicza 13 v Lodži se totiž stane novým centrem židovské literatury v Polsku. Otevřme proto jako kdysi balkón a zavolejme na všechny ty, kteří jsou nyní v New Yorku, Londýně, Jeruzalémě, Tel Avivu nebo Šanghaji: Drazí přátelé, kousek toho úžasného dědictví, které jste po sobě zanechali, se nám podařilo zachránit. Tłomackiego 13 je nesmrtelné!*“⁹⁰

Poválečnou tvorbu židovské literatury však velmi poznamenaly hrůzy holokaustu. Za okupace v ghettech a koncentračních táborech zahynulo mnoho vynikajících židovských básníků a prozaiků, jakými byli např. Herszele Danielewicz, Gershon Lewin, Yehoshue Perle, Menachem Kipnis, Elchanan Cajtlin, Hilel Cajtlin, Chaim Wolf Weintraub, Moshe Tykociński či Shlomo Gilbert. Právě zachování dědictví zavražděných spisovatelů se stalo hlavním posláním všech židovských umělců.⁹¹ Holokaust se nestal fenoménem jen pro ty, kteří si jím prošli a ztratili v něm své příbuzné, potřeba podat svědectví budoucí generaci se zdála bytostně naléhavá i pro ty, kteří válku přečkali v emigraci či v Sovětském svazu. Někteří spisovatelé

---

⁸⁸ Żbikowski, Andrzej. *Żydzi, Historia, Kultura i obyczaje polskich Żydów*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2005, str. 280.

⁸⁹ Cohen, Natan. *The Renewed Association of Yiddish Writers and Journalists in Poland, 1945-1948*, [w:] „*Yiddish after the Holocaust*“, red. Joseph Sherman, Oxford: Boulevard, 2004, str. 16.

⁹⁰ Nudelman, Moshe. *A gelechter durch treyn*. Buenos Aires 1947, str. 147.

⁹¹ Piątkowska, Renata. „*Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych, Próba kontynuowania żydowskiego życia artystycznego w latach 1946-1948*.“ in *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta. Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008, 92.

nezažili přímo ghetto ani koncentrační tábory, avšak chtěli sdílet toto břímě židovských dějin. Na pozadí války a holokaustu vznikala díla různých žánrů. Nejčastěji vycházela dokumentární literatura, která měla v té nejpůsobivější podobě zachytit to, jak přeživší snášeli bolest a ponížení. Kromě jiného se objevovala i próza beletristická z prostředí koncentračních táborů, jejíž hlavními motivy byly smrt, beznaděj, bezmocný vztek, strach a stesk po domově. V prozaických dílech se holokaust odrážel v jeho realistické formě, avšak poezie plnila liturgickou úlohu: „*oplakávala nepřítomné, ptala se Boha na příčiny tragédie a prorokovala obrození židovského národa.*“⁹² Básníci ve svých dílech velmi často obraceli pozornost k dětem jako naději do budoucna. Každé nově narozené dítě bylo odpovědí na prosby mrtvých o vzkříšení. Takovou myšlenku nalezneme např. v básni Chaima Lejb Fukse *Majn kind (Mé dítě)*:⁹³

Es wiklen zich di wolks fun di berg arojs

Honí se mraky nad horami

Wi trojerike, wi groje fonen.

Jako smutné, šedé korouhve

Wi penemer, vos kumen fun majn wajter hejm

Jako tváře z domu v dáli

Un fodern, monen:

Které prosí:

Breng undz ojf, baszaf, gib lebem undz ojf s'naj

Stvoř nás, přiveď nás zpět k životu

A najer Jid far zeks milionen

Nového Žida namísto šesti miliónů duší

(...)

(...)

*...Mit najem tog, far undzer orem folk
dnem*

...Synu! Přicházíš na tento svět s novým

Kumstu ojf der welt, majn kind!

Stvořenému lidu na útěchu

⁹² Ruta, Magdalena. „*Tematy literatury jidysz w Polsce lat 1945-1949. Rekonesans badawczy*“ in *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta. Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008, str. 275. (Dále jen Ruta, „*Tematy literatury jidysz*“)

⁹³ Ruta, Magdalena. *Bez Żydów? Literatura Jidysz w PRL o zagładzie, Polsce i komunizmie*. Kraków: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2012, str. 105.

Díla židovských autorů píšících v jidiš vydávalo nakladatelství Jidysz Buch, které vzniklo v roce 1947 pod záštitou CKŽP a jehož zakladatelem byl spisovatel Dawid Sfar. Produkce nakladatelství se zpočátku orientovala výhradně na motiv holokaustu. V letech 1946 - 1949 vydalo Jidysz Buch 37 titulů. Kromě prózy a poezie publikovalo i literární sborníky a periodika. Co se týče sborníků, důležité místo zaujímal almanach Jidysze Szriftn (*Židovská literatura*) prezentující tvorbu předválečné generace i díla soudobých autorů. Básněmi nebo menšími prozaickými díly do něj přispívali Rachela Auerbach, Leo Finkelsztajn, Efraim Kaganowski, Bernard Mark, Michał Mirski, Abraham Zak a Dawid Sfar.⁹⁴

Bezprostředně po válce v Polsku vycházelo přes 70 titulů židovských periodik, a to ve třech jazycích - polštině, jidiš a hebrejštině. V letech 1945 - 1950 vydávala téměř každá židovská organizace vlastní noviny. Nejčtenějším časopisem byl celopolský jidiš týdeník Dos Naje Lebn (*Nový život*), který vydával CKŽP. Mezi další oblíbené magazíny se řadily Mosty (Hašomer Hacair), Nasze Słowo (Sjednocená židovská dělnická strana Poalej Sijon) či Opinia (Ichud). Některé časopisy byly vydávány ve dvou jazycích, jako příklad lze uvést jidiš měsíčník Bundistů s názvem Fołks-Cajtung, jenž v polštině vycházel jako Głos Bundu. Židovská frakce polské dělnické strany vydávala jidiš týdeník Fołks-Sztyrne (*Hlas lidu*), který se po roce 1950 stal jedním ze tří povolených židovských periodik. V Dolním Slezsku se od prosince 1946 začaly objevovat na pultech dva židovské časopisy, a sice Niderszlezje v jidiš a Nowe Życie (*Nový život*) v polštině.⁹⁵

V neposlední řadě v Polsku docházelo též ke zřizování židovských vzdělávacích institucí. Ke konci roku 1944 započala svou činnost Ústřední vzdělávací komise, která byla později v roce 1947 přeměněna v Židovský historický institut, jenž vydával bulletin a čtvrtletník v jidiš *Bleter far Geszichte*. Institut dodnes funguje a spravuje vlastní muzeum a archiv, v němž jsou uložena osobní svědectví přeživších holokaustu.⁹⁶ Tyto rané vzpomínky byly ke konci čtyřicátých let často jedinými dostupnými výpověďmi o válečné době. Pro mnohé byl impulzem k napsání vzpomínek imperativ „zachování paměti“. Paměti vyprávěly příběh o utrpení, bolesti a ztrátě blízkých, jejichž připomenutím se přeživší snažili vytvořit obětem holokaustu pomník.⁹⁷

---

⁹⁴ Ruta, „*Tematy literatury jidysz*“, str. 248.

⁹⁵ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 119.

⁹⁶ Adelson, Józef, *W Polsce zwanej ludową*, str. 471.

⁹⁷ Holý, Jiří (ed.), *Holokaust v české, slovenské a polské literatuře*, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2007. str. 56.

2.8. Emigrace

Ačkoliv se zdálo, že by se mohlo podařit židovskou kulturu zejména v Dolním Slezsku obnovit, řada lidí v Polsku žít nechtěla. Někteří zemi opouštěli již krátce po skončení války, jiní v průběhu čtyřicátých let. Motivů, jež přeživší vedly k emigraci, bylo více. Jedním z nejzávažnějších důvodů byla skutečnost, že Polsko pro ně bylo místem holokaustu a hřbitovem nejbližších a zpravidla si zde nedokázali představit další život. Mnohdy také přežili z rodiny pouze jednotlivci, kteří se raději chtěli odstěhovat k příbuzným žijícím v exilu. Motivací se nepochybně stala rovněž vidina samostatného židovského státu.

Snahy Židů o emigraci z Polska zesílily i v důsledku dalších událostí. Židé, kteří se do Polska vrátili z koncentračních táborů či exilu, museli mnohdy čelit protižidovským útokům ze strany polské společnosti. Svou roli na tomto pronásledování sehrály zpravidla materiální důvody. Někteří Poláci se totiž obávali, že přijdou o své nově nabyté majetky. Antisemitské nálady utužovalo i přesvědčení, že Židé repatriovaní ze Sovětského svazu spolupracují s bolševiky. Na několika místech pak protižidovská nenávist vyústila v pogromy (Krakov, Kielce).⁹⁸

Polská vláda se nikterak nesnažila zabránit emigraci židovských obyvatel. Ministr zahraničí Wincenty Rzymowski v této věci prohlásil: „*Polská vláda usiluje o vytvoření co nejlepších životních podmínek pro polské Židy v zemi a zároveň si přeje, aby se Židé plně zapojili do budování našeho demokratického státu. Avšak my, Poláci, si rovněž uvědomujeme, že Židé touží po životě ve vlastním židovském státu v Palestině. Z toho důvodu jsou polské hranice pro legální emigraci otevřené.*“⁹⁹

Souhlas vlády k emigraci Židů měl za následek rozmach židovských institucí, které se snažily pomoci emigrantům směřujícím nejen do Palestiny, ale rovněž do USA či Velké Británie. Pro tento účel bylo v rámci CKŻP zřízeno oddělení pro emigraci, které zajišťovalo veškeré administrativní záležitosti žadatelů. S vyřizováním formalit pomáhal mimo jiné Úřad pro židovské záležitosti při Ministerstvu zahraničních věcí.¹⁰⁰ Legální emigrací osob se dále zabývaly Hebrejské sdružení pomoci imigrantům (*Hebrajskie Stowarzyszenie Pomocy Imigrantom*) či uskupení Pal-Amt. V menší míře se na organizaci podílela Aguda.¹⁰¹

---

⁹⁸ Cichopek-Gajraj, *Beyond Violence*, str. 181-185.

⁹⁹ Centralne Archiwum Syjonistyczne, Jerozolima, syng. 525/5626, str. 851/12, cit. dle Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 88.

¹⁰⁰ Ibid., str. 88.

¹⁰¹ Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, str. 416.

V praxi legální emigrace znamenala poměrně zdlouhavý úřední proces, spočívající ve vyřízení vystěhovaleckého pasu a vyžadovala značný finanční objem. Mnoho Židů si proto jako rychlejší cestu zvolilo ilegální emigraci. Na usnadnění imigrace Židů do Palestiny spolupracovalo několik židovských organizací. Ústřední roli během tzv. Aliji Bet sehrálo sionistické hnutí Bricha. Hnutí vzniklo na konci roku 1944 a jejími zakladateli se stali členové sionistických mládežnických spolků Eliezer Lidowski a Aba Kowner.¹⁰² Od roku 1945 se centrála Brichy nacházela v Lodži, odkud organizovala cestu do Palestiny třech směrech, a sice přes jižní (Vratislav), východní (Katowice) a západní (Štětín) hranice. Nejfrekventovanější migrační trasou se stala cesta přes jižní hranici vedoucí do tzv. displaced persons camps (tábory pro osoby bez domova) v americké okupační zóně v Německu a do Československa.¹⁰³

Silná emigrační vlna židovských obyvatel nastala po krvavém protižidovském pogromu, který se odehrál 4. července 1946 v polském městě Kielce. Záminkou k této události bylo údajné unesení polského chlapce. Jednoho červencového rána se v Kielce ztratil devítiletý chlapec Henryk. Rodiče ihned nahlásili pohřešování syna na policii, ten se však druhý den vrátil s tím, že jej neznámý muž uvěznil ve sklepě. Při cestě na policejní stanici označil Henryk jako ten dům v ulici Planty, ve kterém byli ubytováni Židé, kteří se vrátili ze Sovětského svazu. Na základě nevyjasněného obvinění se přes noc rozšířila pomluva, že Židé unášejí a vraždí křesťanské děti. Druhý den dopoledne vtrhli policisté do domu, začali jej prohledávat a vyháněli Židy ven, kde je lynčoval rozhořčený dav místních obyvatel. Na zabíjení se podílelo i několik členů tamní bezpečnostní složky. Během pogromu bylo zavražděno více jak 40 osob včetně žen a dětí.¹⁰⁴

Daný čin vyvolal mezi Židy z celého Polska paniku a strach. Bylo zřejmé, že se zde nemohou cítit bezpečně. Mnozí se rozhodli pro neoficiální možnosti vycestování, aby mohli co nejrychleji opustit zemi.¹⁰⁵ Ve dnech 13. a 14. července byla svolána mimořádná schůze předsednictva židovských výborů. CKŻP vyzval své členy, aby udělili pomoc všem, kteří chtějí emigrovat. Během setkání došlo ke konfrontaci mezi představiteli sionistických stran a Frakce PPR i Bundisty. Frakce PPR se stavěla proti masové emigraci a obvinila sionisty ze šíření zbytečné paniky mezi Židy.¹⁰⁶

---

¹⁰² Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, str. 409.

¹⁰³ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 90.

¹⁰⁴ Více o pogromu viz. Szaynok, Bożena, *Pogrom Żydów w Kielcach, 4. lipca 1946*, Warszawa, 1992.

¹⁰⁵ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 93.

¹⁰⁶ AŻIH, Prezydium CKŻP, syg. 25 b, bp., Protokół Nadzwyczajnej Narady Przewodniczących Wojewódzkich i Lokalnych Komitetów, 13-14 VII 1946.

Během následujících tří měsíců Polsko opustilo více než 100 tisíc Židů. Přes hranici Dolního Slezska do Německa a Československa přešlo přibližně 70 tisíc osob, z toho polovinu tvořili dolnoslezští Židé. V říjnu 1946 se dle odhadů Frakce PPR nacházelo v Dolním Slezsku 65 tisíc Židů. Dle výroční zprávy oddělení evidence a statistiky za rok 1946 to však bylo pouze 55 tisíc osob.¹⁰⁷

Polská vláda se snažila hrůzný čin bagatelizovat a obvinila z něj členy antisovětských organizací. Mezi tyto organizace se řadili např. Sdružení Svoboda a nezávislost (*Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość*) a Národní ozbrojené síly (*Narodowe siły zbrojne*). V následném soudním procesu bylo obviněno dvanáct civilistů. Devět z nich soud odsoudil k trestu smrti. Vláda se pak snažila případ co nejrychleji zamést pod koberec, aby nedošlo k poškození demokratického obrazu země. O pogromu se v Polsku oficiálně nemluvalo. Nebylo zde žádné místo pro diskuzi. Členové CKŻP nedostali příliš možností se k případu vyjádřit. V srpnu 1946 CKŻP okomentoval událost v Kielcích takto: „*Za tímto útokem na židovskou společnost stojí zcela určitě pravicová opozice*“.¹⁰⁸ Jak vidíme, polští Židé mohli zveřejnit pouze oficiální stanovisko, které korespondovalo se stanoviskem vlády. K události se nicméně veřejně v sérii článků pro newyorský židiš deník *Forverts* vyjádřil spisovatel Jakob Pat. Ve svých člancích Pat odsoudil zejména spoluúčast bezpečnostních složek na kieleckém pogromu a postoj polského katolického kostela, jenž odmítl odsoudit projevy antisemitismu v polské společnosti.¹⁰⁹

---

¹⁰⁷ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 98.

¹⁰⁸ Kijek, *Aliens in the Land of Piast*, str. 247.

¹⁰⁹ *Ibid.*, str. 248.

3. 1948 – 1955: Nástup komunistické totality a proměny uvnitř židovské společnosti

Rehabilitace židovské kultury v Polsku byla od počátku závislá na vůli politických autorit. V prvních poválečných letech byl vztah polské vlády vůči židovské menšině poměrně tolerantní. Nová vláda totiž usilovala o svou legitimizaci a demokratický obraz na Západě. V její toleranci širokého spektra židovských organizací však ke konci 40. let nastal zlom a politická i kulturní autonomie polských Židů začala být postupně omezována. Polská vláda nejdříve utlumila a později zcela přerušila činnost domácích i zahraničních sionistických organizací. Sympatie ke komunismu ze strany části židovského obyvatelstva v Polsku tak začátkem 50. let vystřídal zklamání z antisemitismu a represivních opatření.

Změna postoje vlády byla samozřejmě odrazem vnitřní i zahraniční politiky Sovětského svazu. Počínaje rokem 1949 spustila státní propaganda v Moskvě kampaň namířenou proti kosmopolitismu a sionismu. Oba pojmy signalizovaly příslušnost k zájmům angloamerického imperialismu. Přestože byl i nadále antisemitismus v komunistických zemích formálně odmítán, argumentace protisionistické kampaně neváhala použít slovníku blízkého antisemitismu i antijudaismu.¹¹⁰

Pro pochopení sledu událostí, ke kterému v následující dekádě v Polsku došlo, je nutné nejdříve více přiblížit vztah Sovětského svazu k židovské společnosti v době vzniku Státu Izraele. V listopadu 1947 podpořil Sovětský svaz ve prospěch izraelských zájmů rezoluci OSN o rozdělení Palestiny. Když poté Izrael vyhlásil dne 14. května 1948 nezávislost, byl Sovětský svaz prvním státem, který jej uznal *de-iure* a navázal s ním diplomatické styky a rovněž mu prostřednictvím svých satelitů poskytl vojenskou pomoc.

Ona zmíněná podpora Sovětského svazu vůči Izraeli vycházela z naděje, že politické směřování vládních autorit nově vzniklého židovského státu by mohlo odpovídat komunistické ideologii v marxisticko-leninském pojetí. Vzhledem k napjatým vztahům mezi velmocemi v období začínající studené války spatřoval Stalin v Izraeli nového spojence na Blízkém Východě v boji proti západnímu imperialismu.¹¹¹

Politické vedení židovského státu ovšem nejevilo tendenci přijmout komunistickou ideologii a více se sblížit se sovětským blokem, a naopak stále více posilovalo své vazby na Západ. Postoj Sovětského svazu vůči nově založenému státu se tedy radikálně změnil poté, co

---

¹¹⁰ Polonsky, *Jews in Poland and Russia*, str. 619-624.

¹¹¹ *Ibid.*, str. 619-624.

už bylo zcela zřejmé, že sovětské plány na Blízkém východě jsou značně iluzorní, a že vznik Izraele má na sovětské Židy z pohledu zájmu Sovětského svazu spíše neblahý vliv.¹¹² Vyhlášení samostatného židovského státu totiž přinesl mohutný vzrůst národního uvědomění sovětských Židů. Mnozí vyzývali Židovský antifašistický výbor¹¹³, aby zorganizoval finanční sbírku na podporu izraelské armády, další chtěli narukovat jako dobrovolníci a obraceli se na výbor s myšlenkou zbudovat zvláštní židovskou divizi. Tento entusiasmus kulminoval v září 1948, kdy Moskvu navštívila velvyslankyně Izraele Golda Meir (Meyerson). Její pobyt doprovázely manifestace několikatisícových zástupů vyjadřujících solidaritu s Izraelem, přičemž největší z nich proběhly během oslav židovských svátků Roš ha-šana a Jom Kipur.¹¹⁴

Přechod k antisionistickému postoji propukl vší silou na podzim 1948. Stalin prohlásil Izrael za agenta mezinárodního imperialismu, sionismus za ideologického nepřítele a Židy za zrádce. Do té doby v Sovětském svazu probíhala agresivní ideologická kampaň pod heslem boje proti „antipatriotismu“, již v roce 1946 zahájil politik a ideolog Andrej Ždanov. Tato kampaň, mající původně za cíl nastolit v co nejkratší době ideologickou kontrolu společnosti po určité fázi liberalizace poměrů po druhé světové válce, přerostla od konce roku 1948 do kampaně proti kosmopolitismu, ve které bylo slovo kosmopolita čím dál častěji ztotožňováno se slovem Židé.¹¹⁵

V rámci tzv. boje proti kosmopolitismu následně došlo ke krutým zásahům proti židovské inteligenci a umělcům. V listopadu byl rozpuštěn Židovský antifašistický výbor jako centrum antisovětské propagandy, pravidelně poskytující protisovětské informace orgánům cizích rozvědek. Jeho členové byli uvězněni a někteří popraveni. Mezi zatčenými umělci se nacházeli významní spisovatelé jako např. David Bergelson, Perets Maskish či Itzik Feffer. Následně bylo zrušeno vydávání časopisu „Ajnikkajt“ a pozastavena činnost vydavatelství „Der emes“. V lednu 1949 vyšel v deníku Pravda článek s názvem „*O jedné protivlastenecké skupině divadelních kritiků*“, čímž Stalin dal nepřímou podnět k tomu, aby byli Židé vytlačeni ze sovětské kultury. Záminkou se mělo stát dešifrování jejich ruských pseudonymů.¹¹⁶

---

¹¹² Reiman, Michal, *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí*, Praha: Karolinum 2000, str. 98.

¹¹³ Židovský antifašistický výbor byl vytvořen v roce 1942 s cílem navázat kontakty s vlivnou židovskou menšinou v zahraničí, především ve Spojených státech, a získat od nich finanční prostředky na podporu válečných operací. Viz. Kostyrčenko, G. V., *Tajná politika Stalina*, Moskva 2003, str. 231.

¹¹⁴ Kostyrčenko, *Tajná politika Stalina*, str. 170-171.

¹¹⁵ Kichelewski, Audrey, *Imagining the Jews in Stalinist Poland: nationalists or cosmopolites?* European Review of History: Revue européenne d'histoire, 17:3, str. 509. (Dále jen Kichelewski, *Imagining the Jews in Stalinist Poland*)

¹¹⁶ Kostyrčenko, *Tajná politika Stalina*, str. 172.

Postupně byly likvidovány další židovské instituce včetně Moskevského státního židovského divadla, jehož ředitel Solomon Michoels se stal první a nejznámější obětí těchto velkorazií. Židé byli rovněž odstraněni z vedoucích pozic ve státě, ve straně a v ozbrojených složkách. Represivní akce zasáhla i židovskou autonomní oblast v Birobidžanu, kde byla likvidována celá intelektuální elita. Rozjela se mohutná antisionistická propaganda, která zdůrazňovala úzké propojení mezi kosmopolitismem, sionismem a Židy. Protižidovská kampaň vyvrcholila v roce 1953, kdy bylo devět lékařů, šest z nich židovských, obviněno, že se ve spojení s britskými a americkými agenty pokusili otrávit sovětské vedení. Zprávu o zadržení „*skupiny lékařů záškodníků*“ zveřejnil deník Pravda 3. ledna 1953. Dne 9. února vybuchla na sovětském velvyslanectví v Tel Avivu bomba a 11. února přerušil Sovětský svaz diplomatické styky s Izraelem. Konflikt týkající se kauzy „*spiknutí lékařů*“ se v důsledku této události ještě více vyostřil. Stalin měl v plánu deportovat sovětské Židy do odlehlých částí země a zdá se, že tomu zabránila jen jeho náhlá smrt v roce 1953.¹¹⁷

Počátkem padesátých let se po vzoru SSSR inscenované procesy s výrazně antisemitským podtextem uskutečnily i v řadě podřízených komunistických zemí. Protižidovský charakter čistek byl tehdy možná nejnápadnější v Maďarsku, kde v roce 1949 proběhl Rajkův proces, a také v Československu. Ke konci roku 1952 se v Praze konal proces se 14 vysoce postavenými komunistickými politiky v čele s někdejšími komunistickými tajemníkem Rudolfem Slánským. Důležitost antisemitského argumentu ukazuje poměr obviněných z židovských a nežidovských rodin, z židovských jich bylo 11. V Polsku se v období stalinismu procesy s vysokými představiteli PZPR židovského původu neuskutečnily. Neznamenalo to však, že by zde kampaň proti kosmopolitismu a sionismu zahájena nebyla. Otřesy uvnitř stranického aparátu sice postihly některé vysoké představitele židovské elity, ale kupodivu méně závažně, než bylo možné očekávat.¹¹⁸ Jak se tedy do života polských Židů promítly změny, které nastaly v roce 1948 a které souvisely s postupnou zahraničněpolitickou reorientací polské politiky ve vztahu ke státu Izrael? A jak se v Polsku projevila samotná kampaň namířená proti kosmopolitům a sionistům?

3.1. Období stalinismu v Polsku

Než přistoupíme k odpovědím, bylo by dobré se nejprve zmínit o tom, jak v Polsku vypadal vnitropolitický vývoj koncem čtyřicátých let. Ve sledované době se situace v Polsku

---

¹¹⁷ Polonsky, *Jews ins Poland and Russia*, str. 621.

¹¹⁸ Kichelewski, *Imagining the Jews in Stalinist Poland*, str. 506.

neodlišovala od situace, jež panovala v ostatních státech východní Evropy. Polsko se po zmanipulovaných volbách v roce 1947 stalo součástí sovětského bloku. Vůdčí postavení ve vládě získala Polská sjednocená dělnická strana (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, PZPR*), která vznikla v prosinci 1948 sloučením komunistické strany a polských socialistů. V čele nového vedení strany stanul Bolesław Bierut jako její předseda. Dosavadní lídr komunistů Władysław Gomułka byl totiž v té době již z vedení vypuzen a zanedlouho i uvězněn. Funkce tajemníků Ústředního výboru PZPR pak získali Józef Cyrankiewicz, Roman Zambrowski a Alexander Zawadzki. Je zapotřebí zdůraznit, že ono sjednocení ve skutečnosti znamenalo pohlcení Polské socialistické strany Polskou dělnickou stranou.¹¹⁹

V Polsku postupně docházelo nejen v nejvyšších, ale taktéž v místních funkcích ke kádrovým změnám a vývoj směřoval ke konečné stabilizaci stranického systému. V rámci administrativy byly orgány reprezentované jednotlivcem nahrazovány kolektivy. Vojvody, starosty a prezidenty měst nahradily národní rady, v jejichž čele stáli předsedové. Zrušena byla dokonce funkce prezidenta Polské republiky a její místo zaujal kolektivní orgán zvaný Státní rada. Předsedou Státní rady se nicméně vždy stával komunist a členy volil z řad svých poslanců sejm. Oficiální název státu Polská republika (*Rzeczpospolita Polska*) byl změněn na Polská lidová republika (*Polska Rzeczpospolita Ludowa, PRL*). To vše probíhalo na základě nové ústavy, jež byla schválena 22. července 1952. Vzorem pro její vypracování se stala sovětská ústava z roku 1936, čemuž odpovídala i nová hierarchie moci. Nejvyšší právní norma tak završila přeměnu polského státního zřízení dle sovětského vzoru.¹²⁰

Nedílnou součástí přechodu na sovětský systém byly změny v hospodářství země. Politik a ekonom Hilary Minc (1905 - 1974) připravil šestiletý plán, po jehož realizaci se mělo Polsko zařadit mezi průmyslově vyspělé státy.¹²¹ Především šlo o snahu koordinovat postup se sovětskými pětiletkami a s ekonomikou satelitních lidově demokratických států. Schválením šestiletého plánu v červenci 1950 Polsko definitivně vstoupilo do epochy plánovaného hospodářství. O tom, co se má vyrobit a v jakém množství, v podstatě rozhodovala strana a vláda. Potlačení principu tržního hospodářství však záhy přispělo k narušení tradičních styků Polska se západním trhem.¹²² Polsko odmítlo členství v mezinárodních hospodářských organizacích, jako byl např. Mezinárodní měnový fond, a naopak se stalo členem Rady vzájemné hospodářské pomoci neboli RVHP. Tato instituce, která vznikla v lednu 1949 jako

---

¹¹⁹ Kosman, Marcell. *Dějiny Polska*. Praha: Karolinum 2011, str. 343. (Dále jen Kosman, *Dějiny Polska*)

¹²⁰ Ibid., str. 344.

¹²¹ Ibid., str. 345.

¹²² Jurek a kol., *Dějiny Polska*, str. 515.

protiváha západního Marshallova plánu, byla podřízena sovětským hospodářským zájmům a zabezpečovala ekonomickou závislost všech satelitů na SSSR.

Budování průmyslu nicméně nevycházelo z potřeb polského státu, nýbrž z potřeb Sovětského svazu, které vyplývaly z aktuální mezinárodní situace. V souvislosti se zahájením korejské války byl plán ekonomického rozvoje země upraven ve prospěch zbrojního průmyslu, což ovšem značně omezilo kapacity pro rekonstrukci válkou silně postiženého Polska. Přednost dostala výstavba těžkého průmyslu, která nadto plnila důležitý společenský úkol: prostřednictvím velkopřemyslové dělnické třídy mělo dojít k oslabení masového opozičního postoje intelektuálního centra vůči novému řízení. Nevyvážený vzestup těžkého strojírenství a zbrojního průmyslu ovšem zapříčinil v dalším vývoji úpadek a zanedbání jiných odvětví. Při srovnání s příliš optimistickými hesly o světlé budoucnosti tak byly tyto potíže zvláště patrné.¹²³

Společně s šestiletým plánem se v Polsku rozběhla i kolektivizace venkova. V rámci třídního boje v zemích sovětského bloku režim uplatňoval represe proti bohatším sedlákům a obchodníkům, kteří byli označeni slovem kulak. Podnikatelé byli všemožně šikanováni a posíláni do vězení či pracovních táborů. Komunistické se však obávali, že by sedláci mohli přerušit dodávky zemědělských produktů, které byly důležité pro zásobování měst, a z toho důvodu se nechtěli odhodlat k příliš razantním krokům, jaké učinil Stalin ve třicátých letech v Sovětském svazu. Polsko si díky tomu do jisté míry zachovalo soukromé zemědělství a kolektivizace skončila neúspěchem.¹²⁴

Signifikantním rysem období stalinismu byly politické represe. Stalinský systém třídního boje předpokládal, že proletariát bude na své cestě k socialismu narážet na sabotážní akce buržoazie, a proto usiloval o vytvoření dokonalého a efektivně fungujícího represivního aparátu. V Polsku takovou funkci zastával resort veřejné bezpečnosti, zřízen již dříve Polským výborem národního osvobození a později přeměněn na Ministerstvo veřejné bezpečnosti (*Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego*, MBP), do jehož čela byl povolán Stanisław Radkiewicz.¹²⁵

Na začátku padesátých let v Ministerstvu veřejné bezpečnosti našlo uplatnění přes třicet tisíc zaměstnanců. Mnoho z nich pracovalo v občanské milici či *Sboru vnitřní bezpečnosti* (*Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrzznego*). Mezi lidmi se tak pohybovali zvláštní agenti, již byli připraveni hlásit jakékoli podezření z protivládní činnosti. Podezření z neposlušnosti poté

---

¹²³ Jurek a kol., *Dějiny Polska*, str. 515.

¹²⁴ Ibid., str. 515 - 516.

¹²⁵ Kosman, *Dějiny Polska*, str. 349.

znamenal obvinění z imperialismu, kosmopolitismu nebo sionismu, a nakonec zatčení a odstranění.¹²⁶

Režim tvrdě vystupoval nejen proti svým politickým odpůrcům, ale také proti představitelům intelektuálních kruhů. Pod velkým tlakem státu se ocitla zejména věda. Na univerzitách proběhly čistky, které se nejvýrazněji dotkly společenských věd, jež podléhaly největším ideologickým deformacím. V roce 1951 byla pozastavena činnost *Polské akademie věd a umění (Polska akademia Umiejętności)* v Krakově a místo ní vznikla téhož roku dle sovětského vzoru *Polská akademie věd (Polska akademia Nauk)* se sídlem ve Varšavě jako státem řízená centrální výzkumná instituce. Některé vědecké disciplíny byly prohlášeny za nevědecké a udělování akademických titulů stejně jako směřování finančních prostředků bylo pod přísným dohledem státu.¹²⁷

K rozsáhlým perzekucím docházelo také v řadách polské armády. Souviselo to se snahou strany vytvořit nové struktury mocenských institucí, které měly zajistit komunistům mocenský monopol ve státě. Již v prvních měsících roku 1949 začala promyšlená a řízená likvidace určitých skupin důstojníků sloužících před válkou či během ní v západních jednotkách. Tito vojáci čelili obviněním z protistátní činnosti a špionáže, byli ihned propuštěni z armády a často následně zatčeni. Není třeba dodávat, že obžaloby stály na vykonstruovaných lžích, přičemž hlavní roli při jejich vytváření sehrávala vojenská zpravodajská služba a její agenturní síť řízená sovětskými důstojníky. Z 86 důstojníků bylo v tajných procesech 40 odsouzeno k trestu smrti a polovina těchto rozsudků byla vykonána.¹²⁸

Čistkám se nicméně nevyhnuly ani samotné komunistické špičky. V roce 1951 obvinili Bolesław Bierut spolu se svými stranickými kolegy Jakubem Bermanem, Hilarym Mincem a Romanem Zambrowskim generálního sekretáře Władysława Gomułku a náměstka ministra národní obrany Mariana Sychalského z pravicového a nacionalistického odklonu. Pro chystané procesy se ale nepodařilo připravit vhodné obžaloby, takže Gomułku ani Sychalského nepotkal osud komunistů obviněných z podobných přečinů v jiných zemích sovětského bloku.¹²⁹

Po Stalinově smrti v březnu 1953 se povolilo mezinárodní napětí a v Polsku nastalo politické tání, které výrazně nabralo tempo po útěku jednoho z vysokých funkcionářů

---

¹²⁶ Jurek a kol., *Dějiny Polska*, str. 516.

¹²⁷ Kosman, *Dějiny Polska*, str. 347.

¹²⁸ Ibid., str. 349.

¹²⁹ Ibid., str. 349.

ministerstva veřejné bezpečnosti Jozefa Światła. Ten, kvůli obavám z převzetí odpovědnosti za podíl na zločinech, začal od září 1954 odhalovat v cyklu rozhlasových relací *Rádía Svobodná Evropa* podrobnosti o nezákonných praktikách komunistického režimu v Polsku a způsobech vyšetřování a pronásledování politických protivníků, čímž představitele PZPR kompromitoval. Światłowy výpovědi zahájily změny v bezpečnostních složkách. Ministerstvo veřejné bezpečnosti zaniklo a nahradily jej ministerstvo vnitra a Výbor veřejné bezpečnosti. Již ke konci roku 1954 někteří vězni opustili brány vězení, mezi nimi i Władysław Gomułka.¹³⁰

3.2. Komunistický režim a židovská menšina

Když se v Polsku pomalu rozbíhala kampaň namířená proti kosmopolitům, byli členové Židovské frakce PZPR již vedoucí silou v židovské komunitě. Tehdy byli přesvědčeni, že musí upevnit svou důvěryhodnost a zabránit čistkám ve vlastních řadách. Z toho důvodu se rozhodli sami provést v rámci židovské politické i kulturní sféry očistu a odstranit všechny záškodníky budovatelského díla. V období bojů proti nacionalistickým odchylkám se pak nejvíce do této role hodili sionisté. Židovští komunisté věřili, že se jim tímto krokem podaří zamezit jakýmkoli podezřením z rostoucího vlivu Židů ve vedení státu. Nicméně jejich vliv na rozhodování režimu ohledně židovské menšiny v Polsku slábnul každým dnem.¹³¹

Prvním signálem, který upozornil na chystané restriktce ze strany vlády, bylo zrušení židovského pavilónu na výstavě s názvem *Znovu získaná území* ve Vratislavi v červenci 1948. Členové dolnoslezských židovských výborů v čele s Jakubem Egitem k této příležitosti připravili expozici, zabývající se životem Židů v poválečném Polsku. Pavilón měl být důkazem toho, že se Židé úspěšně integrovali do nového socialistického Polska. Výstavbu pavilónu navrhl významný sochař a malíř Chaim Aron Hanft a finančně podpořil CKŻP. Na březnovém setkání tvůrců výstavy pronesl Jakub Egit s hrdostí, že „*Židé se stali prvními osidlovateli Znovuzískaných polských území*“.¹³²

Nicméně dva týdny před uskutečněním výstavy navštívili Vratislav šéf sboru státní bezpečnosti a jeho sovětský poradce. Jeden z nich Egitemu řekl, „*Příteli, takový pavilon by byl vhodný pro výstavu v Tel Avivu, my jsme ale v Polsku*“.¹³³ Do Vratislavi byl poslán i Antoni Bida, pozdější polský velvyslanec v Izraeli. Bida sice pořadatelům vyjádřil svůj obdiv, ale

¹³⁰ Jurek a kol., *Dějiny Polska*, str. 520.

¹³¹ Kichelewski, *Imagining the Jews in Stalinist Poland*, str. 510.

¹³² Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 169.

¹³³ Egit, Jacob, *Grand Illusion*, Toronto: Lugas, 1991, str. 98. (Dále jen Egit, *Grand Illusion*)

zároveň jim položil otázku: „Proč by měli mít Židé na polské výstavě svůj vlastní pavilón? Je toto v zájmu Polské republiky?“¹³⁴ Jakub Egit se proto rozhodl najít podporu u krajského předsedy komunistické strany Kazimierze Witaszewského, který se v pozdějších letech řadil k vysoce postaveným členům strany a nechvalně se proslavil svými antisemitskými názory. Witaszewski nejenže odmítl pomoci, ale dokonce obvinil Egita a jeho kolegy z židovského nacionalismu a spolupráce s cizími židovskými elementy, a to zejména s Jointem.¹³⁵ Židovský pavilón byl nakonec z výstavy odstraněn a všechny židovské exponáty byly umístěny v polských pavilónech. Snad nejtragičtější aspekt celé věci spočívá v tom, že Židé nesměli veřejně vyjádřit svůj nesouhlas s rozhodnutím vlády. Dva týdny poté, co bylo rozhodnuto o likvidaci židovského pavilónu, odvysílalo polské státní rádio pro židovské posluchače zprávu v jidiš o tom, že na výstavě *Znovuzískaná území* bude k vidění židovský pavilón, který ukazuje tři roky práce židovských osadníků v Dolním a Horním Slezsku. V dalších vysíláních týkajících se expozice nepadla již o židovském pavilónu ani zmínka.¹³⁶ Události příštích měsíců pak byly skutečně důkazem toho, že vstřícnost vlády vůči židovské menšině je u konce.

Hlavními realizátory politiky, kterou prosazoval komunistický režim po svém vítězství v Polsku, se v rámci židovské společnosti stali členové Židovské frakce polské dělnické strany (od prosince 1948 Polské sjednocené dělnické strany, PZPR). Frakce se již ke konci roku 1948 stala jednou z nejvlivnějších židovských politických stran na půdě domácí politiky, což dokládá rovněž záznam z jednání zastupitelstva židovských krajských výborů obsahující seznam zúčastněných (z celkového počtu 214 představitelů se 158 osob hlásilo k PZPR).¹³⁷

Poté, co došlo ke sjednocení Polské dělnické strany a polských socialistů, byl k frakci v lednu 1949 připojen taktéž sociálně demokratický Bund.¹³⁸ Strana následně získala moc a komunisté začali postupně přebírat klíčové pozice ve všech židovských samosprávných orgánech, jejichž dosavadní představitelé hodnotili jako „politicky neúnosné“. Z těch, kteří byli zvoleni do nového předsednictva CKŽP, je záhodno zmínit Juliana Łazebnika, Szymona Zachariasze či Dawid Sfarda. Z postu ředitele CKŽP byl odvolán Adolf Berman, člen sjednocené Poalej Sijon, a jeho nástupcem se stal Hersz Smolar. Těžko říci, proč do funkce předsedy nebyl zvolen spíše Szymon Zachariasz, který byl tou dobou nejvýraznější osobností ve straně a věrným vykonavatelem rozkazů Moskvy. Dle Stefana Grajka to nejspíš bylo dáno

---

¹³⁴ Egit, *Grand Illusion.*, str. 98.

¹³⁵ Kijek, *Aliens in the Land of Piast*, str. 252.

¹³⁶ *Ibid.*, str. 253.

¹³⁷ AAN, SSZ, 476/26 Sprawozdanie z działalności PZPR przy WKŻP we Wrocławiu za okres od 15 I 1949 do 20 IV 1949 r., k. 268-269.

¹³⁸ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 174.

tím, že neovládal plyně polský jazyk.¹³⁹ Směřování nového předsednictva CKŻP dokládá dochovaný záznam o plenární schůzi jeho zaměstnanců konané v únoru 1949. Na sjezdu vystoupil výše zmíněný Szymon Zachariasz, který prohlásil: „*Všichni si musíme uvědomit, co je židovský výbor a jaké věci má sloužit. Židovské výbory se musí podílet na budování socialismu v Polsku! V souvislosti s tím v naší společnosti musíme zahájit socialistickou revoluci!*“¹⁴⁰

Koncem čtyřicátých let na politické scéně stále figurovaly sionistické strany. Po provedených kádrových změnách nicméně zastoupení jejich členů v židovských výborech představovalo pouhých 20 %. Tehdy už bylo zřejmé, že všechny sionistické politické strany i spolky jsou předurčeny k zániku. Návrh na rozpuštění sionistických organizací v Polsku přednesl na druhém červencovém zasedání CKŻP Szymon Zachariasz. Konečné rozhodnutí o likvidaci sionistických organizací padlo na schůzi předsednictva Ústředního výboru PZPR 4. srpna 1949.¹⁴¹ Likvidace sionistických institucí měla začít v prosinci 1949. Mizrahi a Hitachduth musely svou činnost ukončit do 20. prosince, Ichud do 1. ledna a sjednocená Poalej Sijon do 1. února.¹⁴² Na zasedání předsednictva kromě jiného Franciszek Mazur prohlásil, že CKŻP odvedl velký kus práce a díky tomu mají všichni Židé zajištěnou práci i bydlení, a proto nepotřebují další materiální pomoc.¹⁴³ K prvnímu lednu 1950 tak měla být zastavena také činnost Jointu, jehož aktivity považovala komunistická vláda za špionážní ve prospěch USA a Izraele. Ve skutečnosti však bylo hlavním cílem izolovat domácí židovskou komunitu od všech kontaktů se zahraničím.¹⁴⁴ Vláda se dále rozhodla podpořit návrh umožňující sionistům legální emigraci do Izraele. Tímto krokem se mohla jednoduše zbavit svých ústředních ideologických nepřátel. Již v září 1949 bylo na stránkách „*Dos Naje Lebni*“ publikováno komuniké o možnosti „polských občanů židovského původu“ emigrovat do Izraele.¹⁴⁵

V této souvislosti je důležité poznamenat, že polská vláda se výrazně lišila od přístupu svých kolegů z jiných zemí východního bloku, kteří v této otázce takto shovívaví nebyli. Nutno dodat, že izraelský ministr zahraničních věcí Moše Šaret (1894 - 1965) považoval politiku

---

¹³⁹ Grajek, Stefan. *Po wojnie i co dalej, Żydzi w Polsce w latach 1945 - 1949*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2003.

¹⁴⁰ AŽIH, Kolekcja Michała Mirskiego, syg. 330/3, str. 2.

¹⁴¹ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 182.

¹⁴² AAN, MAP, syg. 790, str. 27.

¹⁴³ Cała, Datner-Śpiewak, *Dzieje Żydów w Polsce*, 205-6.

¹⁴⁴ Szaynok, Bożena. „*Problematyka Żydowska w polityce komunistów w latach 1949–1953*“, in *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta. Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008, str. 17. (Dále jen Szaynok, *Problematyka Żydowska*)

¹⁴⁵ Pisarski, Maciej, *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1951*. In *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*, ed. August Grabski, Maciej Pisarski a Albert Stankowski. Warszawa: Trio, 1997.

polské vlády za dosažení primárního cíle Izraele v Polsku. Pro Šareta a další reprezentanty židovského státu byla úspěšná integrace židovských imigrantů z Polska klíčová pro „pokračování v definitivní likvidaci diaspory v Polsku“ i dalších zemích východní Evropy. Věřili, že jejich úspěšná integrace by nadto mohla vést i ostatní státy sovětského bloku k tomu, aby umožnily židovskou emigraci do Izraele, zejména pak Rumunsko a Maďarsko.¹⁴⁶

Od druhé poloviny roku 1950 se nicméně uvnitř polské komunistické strany začalo mluvit o regulaci emigrace. Počet žadatelů totiž překročil odhad vlády o více než dvojnásobek. Kromě těch, kteří se k novému režimu stavěli kriticky, zemi opouštěli i mnozí přívrženci strany. Ve snaze udržet si pracovní síly tak vláda ztížila podmínky pro vycestování zejména židovským dělníkům, lékařům či umělcům. Nadále ale podporovala emigraci členů sionistických stran a náboženských kongregací, a rovněž starších či nemocných osob.¹⁴⁷ Do srpna 1950 opustilo Dolní Slezsko přibližně 16 tisíc Židů, z toho přibližně 37 % pocházelo z Vratislavi, 28 % z Wałbrzycha, 28 % z Dzierżoniowa, 33 % z Legnice. Celkem pak v době od září 1949 do prosince 1950, kdy byla emigrace oficiálně zakázána, využilo legální možnosti vycestování více než 28 tisíc Židů. V důsledku toho se židovská komunita v Polsku zmenšila téměř o třetinu, a to na přibližně 70 tisíc osob.¹⁴⁸

Umožnění legální emigrace židovským občanům vyvolalo vlnu kritiky ze strany polské společnosti, v níž se ozývaly hlasy protestující proti takovým výsadám uděleným pouze Židům. Onu kritiku bylo možné slyšet např. v jednom z dolnoslezských měst: „*Polák nemá tolik štěstí, aby mohl odjet, kdykoli se mu zachce. Ostatně nemůžeme se ničemu divit, Židé totiž o všem rozhodují. Židé si dnes mohou dělat co chtějí.*“ Uvedená citace může být mimo jiné důkazem toho, že navzdory veškerému úsilí propagandy vštípit do povědomí polské veřejnosti obraz Žida jakožto nezakořeněného kosmopolity a sionisty, zůstával v něm i nadále hluboce zakořeněn mýtus o tzv. „židokomuně“ (judeo-nebo židobolševismu).¹⁴⁹

Mýty o židovském spiknutí nebo o židokomunismu ovlivňovaly polsko-židovské soužití už od konce první světové války, kdy se nemalá část Židů rozhodla aktivně zapojit do socialistických hnutí. Tato podpora měla ovšem několik důvodů. Hnutí ve svých programech zdůrazňovala rovnoprávnost všech občanů před zákonem a nevyužívala protižidovskou rétoriku. S vytvořením socialistické společnosti měly zaniknout rozdíly mezi etnickými i

---

¹⁴⁶ Silber, Marcos, *Foreigners or co-nationals? Israel, Poland and Polish Jewry (1948 - 1967)*, Journal of Israeli History, 29: 2, str. 215. (Dále jen Silber, *Foreigners or co-nationals*)

¹⁴⁷ Ibid., str. 216.

¹⁴⁸ AŽIH, KW PZPR, sygn. 74-V-48, s. 22-23.

¹⁴⁹ Kichelewski, *Imagining the Jews in Stalinist Poland*, str. 511.

náboženskými skupinami. V době posílení nacionalismu ve společnosti se politická levice nadto stávala pro Židy jednou z mála možností pro politické uplatnění. Události druhé světové války pak mnohé z nich utvrdili v přesvědčení, že právě komunismus je jediným a opravdovým nepřítelem nacismu.¹⁵⁰

Fakt, že se řada politiků z židovských rodin podílela na činnosti Polské dělnické strany a později i Polské sjednocené dělnické strany, je jistě neoddiskutovatelný. Mezi nimi je záhodno zmínit Romana Zambrowského, Edwarda Ochaba, Hilaryho Mince, Jakuba Bermana či Józefa Cyrankiewicze. U těchto lidí ale většinou platilo, že na své židovství nekladli důraz a k židovskému společenství ani náboženství neměli žádný vztah. Nejsou doloženy ani záznamy o tom, že by se později jakkoli angažovali v činnosti TSKŽ. V této souvislosti Dawid Sfarid ve svých vzpomínkách rozlišuje mezi „komunisty-Židy“ (*komunistn-jidn*), obecně řečeno lidmi jako byl Zambrowski či Berman, kteří odhazovali vyznání svých předků, a „židovskými komunisty“ (*jidisze komunistn*), tedy lidmi jako byl on sám. „Židovští komunisté“ pocházeli z tradičních židovských rodin a své židovství považovali za každodenní součást života.¹⁵¹ Do politického života se zapojovali spíše jen v rámci židovské komunity. Jak je vidno, polská společnost však tyto rozdíly ve většině případů nevnímala.

3.2.1. Zájem MBP o židovské obyvatelstvo

Bez ohledu na změny, které oficiálně prováděli členové Židovské frakce PZPR, probíhala v rámci židovské společnosti ještě tajná vládní akce. Od poloviny roku 1950 zahájilo Ministerstvo veřejné bezpečnosti (MBP) sledování občanů židovské národnosti na území polského státu, aby zamezilo šíření sionistické ideologie ve státních a společenských institucích. Na počátku padesátých let tak docházelo k četným případům perzekuce židovského obyvatelstva. Již samotný židovský původ se stal nežádoucí. Komunistická strana vycházela totiž z představy, že každý Žid je potenciální sionista a z toho důvodu by měl být raději pod preventivním dohledem. Za bezpečnostní riziko byly považovány zejména osoby, které měly příbuzné v nesocialistické zemi či v minulosti zvažovali emigraci. Pozornost se soustředila rovněž na židovské náboženské kongregace. V té době bylo běžné, že každá komunita musela vypracovat charakteristiky jednotlivých členů, přičemž se sledoval podíl těchto osob ve státní

---

¹⁵⁰ Chodakiewicz, Marek Jan. *Po zagładzie-Stosunki polsko-żydowskie 1944 - 1947*. Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2008, str. 42.

¹⁵¹ Nalewajko-Kulikow, Joanna. *Obywatel Jidyszlandu. Rzecz o żydowskich komunistach w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2009, str. 198. (Dále jen Nalewajko-Kulikow, *Obywatel Jidyszlandu*)

správě, kulturní sféře, školství apod. V některých případech byli za sionisty označováni i lidé, kteří se nejen nikdy k sionismu nehlásili, ale byli známí jako jeho odpůrci.¹⁵²

Ke konci roku 1950, tedy v době, kdy se vládním opatřením hranice pro židovské občany uzavřely, se pozornost MBP soustředila na nelegální emigraci. Pokus o nepovolené překročení hranic byl kvalifikován jako pokus o velezradu či vyzvědačství. Ze spisů vedených MBP víme, že v Dolním Slezsku bylo zaznamenáno několik případů týkajících se zprostředkování nelegálních přechodů. V roce 1951 bylo např. zahájeno stíhání proti taxikářům Henrykowi Gubiewskiemu a Wolfowi Hendelmanowi z Wałbrzycha.¹⁵³ O dva roky později MBP odhalila skupinu sedmi mladých mužů (Bernard Koch, Adolf Eizen, Finel Szorf, Leon Graupen, Szymon Fiszer, Jakub Etenberg, Jakub Wolf), kteří organizovali nelegální emigraci do Československa.¹⁵⁴ V roce 1953 bylo šest z nich zatčeno za protistátní činnost ve prospěch Izraele. Raporty MBP mimo jiné obsahovaly také informace o osobách, kterým se ilegálně emigrovat podařilo. Zmínit lze např. jednoho z pracovníků oddělení sociální péče při TSKŽ ve Wałbrzychu dr. Izaaka Pinusa („*V roce 1951 zběhl do Západního Německa, nyní se nachází v Palestině*“) nebo také člena náboženské kongregace Jakuba Babata („*Navázal kontakt s převaděčským kanálem z okolí Štětína a zběhl do Švédska*“).¹⁵⁵

Od roku 1952 protisionistická propaganda v Polsku značně posílila. Komunistická strana nyní po vzoru Sovětského svazu hledala škůdce taktéž ve vlastních řadách. Obzvláště poté, co v Praze proběhl hlasitý proces s Rudolfem Slánským a jeho společníky, se Židé působící na vysokých pozicích začali obávat o svou budoucnost. Tento strach mnohé z nich vedl ke skrývání jejich židovství, nejzřetelněji se projevující změnou jména. Jakub Berman prohlásil, že on sám se cítil být ideálním kandidátem na polského Slánského. Jeho obavy byly jistě oprávněné. V roce 1950 emigroval do Izraele Bermanův bratr Adolf, který byl sionistickým aktivistou a předsedou strany Poalej Sion. Ve stejné době nechal Berman zatknout svou osobní sekretářku Annu Duracz, a to kvůli jejím údajným stykům s Američanem a komunistickým sympatizantem Noelem Fieldem, jenž byl během procesu s László Rajkem obviněn ze špionáže. Berman se vyhnul osudu Rudolfa Slánského s největší pravděpodobností díky Bierutově podpoře.¹⁵⁶

---

¹⁵² Szaynok, *Problematyka Żydowska*, str. 19.

¹⁵³ APW., *Sprawy Żydowskie*, 032/75, Analiza materiałóv wraz z planem operatywnych przedsięwzięć po środowisku organizacji syjonistycznych, 26 I 1953 r., k. 74.

¹⁵⁴ APW., *Sprawy Żydowskie*, 032/75, Do zastępcy szefa WUBP we Wrocławiu, 4 XI 1953, r., k. 96-98.

¹⁵⁵ APW., *Sprawy Żydowskie*, 032/75, Sprawozdanie Sekcji 4 Wydziału w UBP w Wałbrzychu po zagadnieniu syjonistycznym od 25 IV 1953 do 25 VII 1953.

¹⁵⁶ Kichelewski, *Imagining the Jews in Stalinist Poland*, str. 508.

Zatýkání některých komunistických představitelů, již měli coby „židovští nacionalisté“ podporovat sionistickou a imperialistickou činnost namířenou proti polskému lidu a socialistickému zřízení, nastalo v roce 1953. Mezi zatčenými se nacházel dřívější předseda Židovského krajského výboru v Dolním Slezsku Jakub Egit, který byl obviněn z údajného budování židovského státu v Dolním Slezsku, a to za pomoci Jointu a dalších amerických organizací. Rovněž byl zatčen generální tajemník Jointu v Polsku Józef Gitler-Barski (1898 - 1990)¹⁵⁷

Jak bylo dříve naznačeno, ve srovnání s tím, co se ve sledované době dělo v Sovětském svazu nebo Československu, se Stalinova protizidovská politika dotkla polských Židů v menší míře. Boj proti sionismu a kosmopolitismu měl v Polsku spíše propagandistický charakter. Nemůžeme ovšem jednoznačně říci, zda tato umírněná podoba politiky byla původním záměrem polských komunistů, nebo kvůli Stalinově smrti jednoduše nedošlo k její úplné realizaci.

3.3. Kulturní a společenské sdružení Židů v Polsku (*Towarzystwo Społeczno Kulturalne Żydów*)

Rozsáhlé změny na politické scéně byly jen součástí širšího plánu reorganizace židovského společenství. Ideologie marxismu a leninismu měly proniknout do všech sfér společenského života polských Židů. Cílem židovských komunistů bylo eliminovat a následně úplně odstranit vlivy sionistů především ve školství a kultuře, ale i zemědělských družstvech a podnicích. K prvnímu lednu 1950 přešly všechny židovské kulturní instituce a školy do rukou státu. Toto opatření radikálně změnilo jejich administrativní a finanční strukturu a placené funkcionáře na státní zaměstnance.

Aby Židovská frakce PZPR získala nad židovským společenstvím naprostou kontrolu, podali v červnu 1950 její zástupci nejvyšším představitelům PZPR návrh ve věci sjednocení židovských výborů a Židovského kulturního sdružení pod jednu organizaci s názvem Kulturní a společenské sdružení Židů (*Towarzystwo Społeczno Kulturalne Żydów, TSKŻ*). Návrh koncepce činnosti sdružení je uložen v archivu Židovského historického institutu ve Varšavě. Jeho text předkládám v překladu v příloze.¹⁵⁸

Kulturní a společenské sdružení Židů v Polsku (dále jen TSKŻ) mělo svou činností přispívat k šíření pozitivního vztahu k Sovětskému svazu a propagaci proletářského

¹⁵⁷ Kichelewski, *Imagining the Jews in Stalinist Poland*, str. 513.

¹⁵⁸ Szaynok, *Ludność Żydowska*, str. 189.

internacionalismu, k zapojení židovské společnosti do výstavby socialismu v Polsku a boje za mír a rovnoprávné postavení ve společnosti, dále k zapojení židovských obyvatel do realizace šestiletého hospodářského plánu, k výchově mladé židovské generace v duchu nové komunistické morálky, k upevnění a prohloubení bratrských vztahů Židů a Poláků a vymýcení židovského nacionalismu, k rozvoji vědy, kultury a umění, které budou sloužit sovětskému a lidově demokratickému režimu a v neposlední řadě mělo seznamovat polskou veřejnost s pokroky ve vývoji židovské kultury.¹⁵⁹

K realizaci stanovených cílů mělo docházet skrze vydávání knih a časopisů v jidiš a polském jazyce, podílení se na organizaci každoročních oslav osvobození Polska Rudou armádou, dále přípravu vzdělávacích akcí pro židovskou mládež ve spolupráci s Ministerstvem Osvěty, pořádání čtenářských besed a vzdělávacích kurzů pro dospělé, zakládání amatérských uměleckých souborů, knihoven, čítáren a kulturních domů a organizaci zájmových uměleckých soutěží.¹⁶⁰

Za ústřední orgány TSKŽ byly zvoleny Národní sjezd, Ústřední výbor (*Zarząd Główny, ZG TSKŽ*) a Hlavní revizní komise (*Główna Komisja Rewizyjna*), přičemž se nejvyšším rozhodujícím orgánem stal Národní sjezd.¹⁶¹

3.3.1. Působnost TSKŽ v první polovině 50. let

Komunistická vláda návrh zástupců Židovské frakce PZPR přijala, v důsledku čehož byl v říjnu 1950 CKŽP, jenž do té doby plnil funkci centrální židovské organizace, sloučen s Židovským kulturním sdružením a přetvořen do Kulturního a společenského sdružení Židů v Polsku (*Towarzystwo Społeczno Kulturalne Żydów, TSKŽ*). Ustanovující konference se konala ve Varšavě 29. října 1950 v komunistickém duchu. „*Zúčastnění delegáti a hosté manifestují svou neochvějnou radost a na počest soudruha Stalina a soudruha Bieruta skandují - Stalin, Bierut, mír!*“¹⁶²

Do předsednictva Ústředního výboru TSKŽ byli zvoleni: Hersz Smolar (předseda), Julian Łazebnik (generální tajemník do listopadu 1951), Dawid Sfard (generální tajemník od listopadu 1951), dále pak Michał Mirski, Szymon Zachariasz, Bernard Mark, Salo Fiszgrund, Szmuel Hurwicz (místopředseda), Ignacy Felhendler, Binem Heller, Ida Kamińska, Lejb

¹⁵⁹ AŽIH, TSKŽ, sygn. 325/1., str. 1-2.

¹⁶⁰ AŽIH, TSKŽ, sygn. 325/1., str. 3.

¹⁶¹ AŽIH, TSKŽ, sygn. 325/1., str. 4.

¹⁶² AAN, KC PZPR, sygn. 237-V-98, s. 147., dle cit. Szaynok, *Ludność Żydowska*, str. 190.

Olicki. Později v předsednictvu zasedli rovněž Jakub Wassersztrum, Chaim Cieszyński a Idl Korman.¹⁶³ TSKŻ zahrnoval několik oddělní, a sice: oddělní finanční správy, oddělení pro osvětu a propagandu, pro kulturu, hospodářské oddělení, dále oddělení sociální péče a v neposlední řadě oddělení pro mládež, u něhož ve sledované době chybí záznamy o aktivitách.¹⁶⁴

Začátkem července 1951 se ve Vratislavi uskutečnilo zasedání pléna ÚV TSKŻ, během něhož předseda Hersz Smolar zdůraznil: „*Práce TSKŻ musí být slučitelná s cíli socialismu. Je zapotřebí rozvíjet oblast práce s dětmi, pracující inteligenci, řemeslníky a hospodyněmi.*“¹⁶⁵ Nakonec zacitoval Stalinova slova: „*Skutečné komunistické organizace musí být s masami spjaté.*“¹⁶⁶

TSKŻ postupně převzalo správu jednotlivých krajských a městských výborů CKŻP a přetvořilo je v oddělení TSKŻ. Ústřední výbor TSKŻ sídlil ve Varšavě. V rámci Dolního Slezska se ústředí sdružení nacházelo ve Vratislavi, další jeho pobočky pak byly v Dzierżoniowie, Wałbrzychu, Legnicy a Svidnici.¹⁶⁷ V říjnu 1951 zaměstnávalo TSKŻ v Polsku ve 35 pobočkách celkem 532 pracovníků. V červenci 1953 se počet jeho zaměstnanců pohyboval kolem 700 osob a o půl roku později se dle zpráv ÚV TSKŻ vyšplhal na 1500 osob.¹⁶⁸

Počátkem padesátých let se TSKŻ nejvíce angažovalo v oblasti kultury. V té době spravovalo a provozovalo dvě divadla (ve Vratislavi a Lodži), 26 knihoven, 10 kulturních domů¹⁶⁹, 31 klubů pro dospělé a 11 dětských klubů.¹⁷⁰ Sdružení zakládalo amatérské umělecké spolky, dámské, literární i šachové kluby. Pořádalo koncerty, výstavy, diskuzní a literární večery, také večery humoru a satiry, a v neposlední řadě tzv. „páteční večery židovské kultury“, během nichž vystupovali židovští hudebníci a spisovatelé předčítali svá díla. Tyto „páteční večery“ se pak měly stát jakousi světskou alternativou pátečních Šabatových večeří.¹⁷¹

Do roku 1954 sdružovalo TSKŻ 12 tisíc členů. S přihlédnutím k celkovému počtu židovských obyvatel žijících v té době v Polsku, to zajisté nebylo mnoho. Postoj židovské

---

¹⁶³ Berendt, *Życie żydowskie*, str. 146.

¹⁶⁴ Nalewajko-Kulikow, *Obywatel Jidyszlandu*, str. 200.

¹⁶⁵ „*Folks Sztyme*“, 7 VI 1951, nr. 91.

¹⁶⁶ Berendt, *Życie żydowskie*, str. 170.

¹⁶⁷ AŻIH, TSKŻ, sygn. 325/2, str. 3.

¹⁶⁸ *Ibid.*, str. 170.

¹⁶⁹ Kulturní domy se měly stát místem, „*kde mohli židovští dělníci společně trávit volný čas nebo diskutovat o společenských problémech*“.

¹⁷⁰ Bronsztejn, *Z dziejów ludności Żydowskiej*, str. 77.

¹⁷¹ Berendt, *Życie żydowskie*, str. 173.

společnosti ke sdružení byl totiž nejednoznačný. Na jednu stranu jej považovali za nutné zlo především ti, kteří se nechtěli ztotožnit s duchem oné doby. Na druhou stranu ale pro některé, představovalo jednu z mála možností, jak být opět „mezi svými“.¹⁷²

3.3.2. TSKŽ a vzdělávání židovské společnosti v socialistickém Polsku

Židovské školy přešly oficiálně pod správu Ministerstva Osvěty dne 17. července 1949. V souladu se školským zákonem z roku 1948 byla vyhlášena jednotná, státní všeobecně vzdělávací jedenáctiletá škola. Vzdělání bylo klíčovým prvkem pro hospodářský, politický a kulturní rozvoj. Mělo být založeno na vědeckém poznání a na těsném spojení s praxí. Člověk zvyšováním své odborné i kulturní úrovně mohl lépe pracovat, plněji žít a hlouběji si uvědomovat svou příslušnost ke společnosti pracujících a svou odpovědnost vůči ní.¹⁷³

Rok 1950 přinesl do židovského školství řadu změn. Školská politika byla od této chvíle určována pouze usneseními a direktivami komunistické strany. Na dodržování všech nařízení dohlížel Ignacy Felhendler, který zastával funkci ředitele Oddělení propagandy a osvěty při TSKŽ.¹⁷⁴ Začlenění židovských škol a vzdělávacích institucí do jednotného socialistického systému vzdělání považovali členové frakce za velký úspěch. Na počest znárodnění se začátkem září ve Vratislavi uskutečnila oslava, na jejíž přípravě se podílelo 400 žáků, a na níž přijali pozvání dokonce reprezentanti výborů PZPR a Polské lidové armády.¹⁷⁵

V důsledku emigrace ke konci čtyřicátých let počet žáků v židovských školách výrazně poklesl. Z toho důvodu Ministerstvo osvěty rozhodlo o zrušení všech škol s méně než deseti žáky. Dle statistik vedených Ministerstvem osvěty v říjnu 1950 v Dolním Slezsku působilo osm židovských škol s 1257 žáky a 90 učiteli. Školy fungovaly ve Vratislavi, Bielawie, Dzierżoniowie, Legnici, Pieszycach, Svidnici, Wałbrzychu a Ziębicach. Nejvíce žáků navštěvovalo školy ve Vratislavi (336 žáků) a Legnici (266 žáků).¹⁷⁶

Od roku 1950 vešly v platnost nové učební plány a osnovy zdůrazňující socialistický a lidově demokratický charakter školy, které ale dokonale narušily tradici židovského školství. Režim usiloval o to, aby židovská mládež byla vychovávána v duchu komunistického učení a

---

¹⁷² Berendt, *Życie żydowskie*, str. 128.

¹⁷³ Školství (MSgS) [online]. Sociologická encyklopedie. [cit. 10. 6. 2019]. Dostupné z [https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%C5%A0kolstv%C3%AD_\(MSgS\)](https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%C5%A0kolstv%C3%AD_(MSgS))

¹⁷⁴ Berendt, *Życie żydowskie*, str. 216.

¹⁷⁵ Ibid., str. 216-217.

¹⁷⁶ Bronsztejn, *Z dziejów ludności żydowskiej*, str. 34.

vědeckého ateismu. Výuka předmětů souvisejících s židovským náboženstvím a tradicemi proto byla značně omezena na úkor všeobecně vzdělávacích předmětů.¹⁷⁷

Vyučování na židovských školách probíhalo ve dvou jazycích, a sice polštině a jidiš. Do konce první třídy výuka probíhala jen v jidiš. Od druhé třídy byla pak zařazena výuka dějepisu, zeměpisu, matematiky, fyziky a chemie v polském jazyce. Od páté třídy zahrnoval učební plán také hodinu hebrejštiny a předmět dějiny židovského národa (v jidiš). Hebrejský jazyk ovšem byl už ve školním roce 1950/1951 z osnov vyškrtnut, dějiny židovského národa potkal stejný osud o rok později.¹⁷⁸ Ve školním roce 1954/1955 se k výuce měl používat výhradně polský jazyk. Nutno podotknout, že k tomuto rozhodnutí došlo na základě požadavku rodičů. Mnozí z nich si totiž přáli, aby jejich děti dosáhly kvalitního vysokoškolského vzdělání, k čemuž ovšem podmínkou byla vynikající znalost polštiny. Od roku 1955 se v rámci TSKŽ znovu objevily snahy o zavedení jidiš jako vyučovacího jazyka. Ještě téhož roku byly židovské školy přejmenovány na státní školy s vyučovacím jazykem jidiš. Ke konci roku 1955 v Polsku existovalo celkem sedm státních škol s vyučovacím jazykem jidiš. Pět z nich se nacházelo v Dolním Slezsku, a to v Bielawie, Dzierżoniowie, Legnicy, Wałbrzychu a Vratislavi.¹⁷⁹

TSKŽ mimo jiné organizovalo doprovodné jidiš programy. Kurzy jidiš ale navštěvovalo pouze několik desítek žáků. Židovské děti o jazyk ztrácely zájem. Za dveřmi svého domova se s jidiš setkávaly jen zřídka, jejich rodiče se totiž s nimi báli nebo nechtěli jidiš mluvit. Kromě jidiš kurzů byly všechny ostatní doprovodné programy židovské výchovy a také všechny židovské mládežnické organizace zrušeny. Mimoškolní zájmové vzdělávání se mělo stát účinným nástrojem k ideologickému ovlivňování židovských dětí. Komunisté lpěli na tom, aby se děti věnovaly pouze takovým činnostem, které by je připravily na povolání preferované režimem. Hlavním zprostředkovatelem ideologie a výchovy nové generace budovatelů socialismu se staly harcerské (skautské) organizace polského svazu mládeže. Jednalo se o volnočasovou organizaci určenou pro děti od 6 do 15 let.¹⁸⁰ Dle výroční zprávy Ministerstva osvěty o stavu a vývoji vzdělání za rok 1955 navštěvovalo harcerské oddíly 75 % žáků třetí až sedmé třídy židovských základních škol.¹⁸¹ Dalším z účinných nástrojů se nepochybně staly i dětské časopisy. Židovské nakladatelství takové časopisy sice nevydávalo, ale děti měly na

---

¹⁷⁷ Berendt, *Życie żydowskie*, str. 216.

¹⁷⁸ AŻIH, TSKŻ, t. 54., *Pismo ZG do dyrekcji szkoły we Wrocławiu*, 2 V 1952.

¹⁷⁹ Berendt, *Życie żydowskie*, str. 216.

¹⁸⁰ Ibid., str. 223.

¹⁸¹ *Folks-Sztyme*, 17 II 1955, nr. 27.

výběr ze široké škály polských periodik. Hojně publikované byly zejména časopisy Świerszczyk, Płomyczek, Płomyk či Świat młodych.¹⁸²

K důležitým ideologickým nástrojům patřili také učitelé, kteří byli vnímáni jako prostředek výchovy budoucích generací komunistického režimu. Pedagogům proto musela být věnována náležitá péče. TSKŽ pod záštitou Ministerstva osvěty pořádalo pravidelné instruktáže či několikadenní školení. Kurzy měly za úkol připravit učitele všestranně vzdělané, vyzbrojené vědeckým socialistickým světovým názorem, průbojné a nadšené pracovníky socialistické školy.¹⁸³

S přijetím nových směrnic došlo na židovských školách k přerušení tradice oslav židovských svátků. Židovské děti se měly podílet na přípravách pouze státem oficiálně uznávaných svátků. Jedinou výjimku představovala ceremonie uctívání povstalců z varšavského ghetta. V souladu s komunistickou interpretací druhé světové války ale začal být židovský charakter povstání upozadován, a naopak vyvstala snaha celou událost vylíčit jako vystoupení židovských dělníků a komunistických Lidových gard.¹⁸⁴

Počátkem padesátých let se ani školám politické čistky nevyhnuly. Cílem bylo eliminovat ve školství ty, kteří se neztotožnili s komunistickými názory a nebyli ochotni plnit přání komunistické strany. V prosinci 1952 došlo k čistkám například na základní škole ve Vratislavi. Někteří členové pedagogického sboru byli obviněni z „židovského nacionalismu a šíření antisocialistické propagandy“: „Zástupci TSKŽ žádají, aby Bregman rezignoval na post ředitele Židovské základní školy ve Vratislavi, a to z důvodu jeho nespolupráce s TSKŽ. Rovněž má špatný vliv na židovské žáky. Jeho místo převezme oddaný člen komunisté strany a bývalý učitel základní školy ve Štětíně Szoel Ferdman.“¹⁸⁵

V rámci nového vzdělávacího systému bylo TSKŽ odhodláno realizovat také boj s ngramotností. V židovské společnosti se stále nacházelo vysoké procento lidí, kteří nedokázali plynule číst a psát v polštině ani jidiš. TSKŽ proto na židovských školách zřizoval večerní i dálkové kurzy základní školy. V letech 1950 - 1951 proběhlo více než 300 kurzů ve 22 městech.¹⁸⁶ Vedli je pedagogičtí pracovníci či studenti středních škol. Mezi účastníky kurzů

---

¹⁸² Berendt, *Życie żydowskie*, str. 222.

¹⁸³ Ibid., str. 219.

¹⁸⁴ Szaynok, *Problematyka żydowska*, str. 19.

¹⁸⁵ AŻIH, TSKŽ, t. 62, Protokól posiedzenia ZW TSKŽ we Wrocławiu, 22 VIII 1951.

¹⁸⁶ Folks-Sztyme, 15 XI 1951, nr. 183.

pak převažovali starší lidé a dělníci. TSKŽ nabádalo židovské občany ke studiu odvolávajíc se na Stalinova slova: „*Socialismus potrzebuje vzdělané lidi.*“¹⁸⁷

TSKŽ se kromě jiného zapojilo do kampaně, jež usilovala o zapojení žen do pracovního procesu. Stránky *Fołks-Sztyrne* zaplavila propaganda, která ženy vyzývala k nástupu do práce. Ideologie socialismu vytvářela podmínky pro revoluční změny postavení ženy, která se měla stát rovnocenným partnerem a podílet se na budovatelském úsilí státu. Žena měla být nezávislá a samostatná. Téma „produktivizace židovských žen“ se probíralo na schůzi ÚV TSKŽ v červenci 1951. Dle oficiálního zápisu ze zasedání byla negramotnost u židovských žen podstatně vyšší než u mužů.¹⁸⁸ Aby mohly být židovským ženám dveře do společnosti otevřené, nabízelo TSKŽ ženám různé vzdělávací programy, zejména pak z oborů textilní výroba a oděvnictví, obchod a služby, školství či zdravotnictví.

Ke konci roku 1952 zástupci TSKŽ předložili Vládnímu výboru pro oblast boje s negramotností oficiální zprávu, v níž uvedli, že během let 1950 - 1952 z počtu 3500 negramotných získalo elementární vzdělání celkem 3100 osob.¹⁸⁹ Absolvování kurzu však ne vždy bylo zárukou dobré znalosti jazyka. Dawid Sfarď si stěžoval, že někteří pracovníci TSKŽ se v oficiálních dokumentech dopouští gramatických chyb.¹⁹⁰ V Dzierżoniowie se zase někteří představitelé kvůli nedostatečné znalosti polštiny nemohli účastnit stranických školení.¹⁹¹

TSKŽ organizovalo na židovských školách také večerní i dálkové studium pracujících při zaměstnání, jehož absolventi mohli dosáhnout plnoprávného vyššího odborného vzdělání. Takové studium pak navštěvovala i řada zaměstnanců zastávajících v TSKŽ vedoucí místa. Dokonce se to týkalo i samotných členů předsednictva ÚV TSKŽ. Mnozí z nich totiž pocházeli z chudých dělnických či maloměšťanských rodin a zpravidla vyššího vzdělání nedosáhli. Ze zástupců ÚV měl magisterské vzdělání pouze Dawid Sfarď.¹⁹² Podle Berendta to byl právě on, kdo *de facto* řídil TSKŽ a v jistém smyslu legitimizoval jeho činnost jak v očích veřejnosti, tak v očích členů samotných.

---

¹⁸⁷ *Fołks-Sztyrne*, str. 4 III 1952, nr. 36.

¹⁸⁸ *Fołks-Sztyrne*, 25 VIII 1951, nr. 136.

¹⁸⁹ *Fołks-Sztyrne*, 26 IV 1952, nr. 67.

¹⁹⁰ AŽIH, TSKŽ, t. 38, Pismo ZG TSKŽ w Białymstoku, 21 V 1954.

¹⁹¹ AŽIH, TSKŽ, t. 89, Protokól posiedzenia Komisji Kobiet TSKŽ w Dzierżoniowie, 28 XII 1955.

¹⁹² Nalewajko-Kulikow, *Obywatel Jidyszlandu*, str. 200.

3.3.3. Působení TSKŽ v oblasti kultury

Důležitým mezníkem v kulturním vývoji židovské společnosti se stal sjezd *Kulturního a společenského sdružení Židů* (*Żydowskie Towarzystwo Kultury, ŻTK*), jenž se uskutečnil ve dnech 14 - 16. října ve Vratislavi. Tehdy mělo ŽTK v Polsku 49 poboček (nejvíce z nich se nacházelo v Dolním Slezsku) a více než 10 tisíc pracovníků. Sjezdu se zúčastnilo 309 delegátů (z toho pouze 26 sionistů), kteří přijali několik bodů.¹⁹³ Mezi nejdůležitější body patřily boj proti sionismu, bundismu, ekleticismu a prosazování proletářského internacionalismu a socialistického realismu v umění a literatuře. V rámci sjezdu byla mimo jiné definována charakteristika nového a pokrokového Žida. Ten měl být odvážný, schopný válčit s antisemitismem a společenskou křivdou, měl pracovat ve výrobě, znát historii a kulturu polského národa a ztotožňovat se s mezinárodním bojem o mír atd.¹⁹⁴

Mezi hlavní prvky socialistického realismu se řadila oslava vládnoucího režimu a manifestace jeho úspěchů. Židovští spisovatelé a umělci se měli aktivně podílet na budování nové socialistické společnosti a svou tvorbou ji uspišovat. Vznikaly budovatelské romány, jejichž ústředními postavami se stali hrdinové radostně budující nový život (oddaní členové strany, dělníci či pionýři) a tématem dopadení a přísné potrestání škůdců. Polská židovská literatura proto velmi rychle začala ztrácet svou specifičnost a národní prvky. V dílech se přestala uctívat tradice předválečné kultury, jelikož se od ní autoři mnohdy odpoutali a motiv holocaustu, který dominoval v prvních poválečných letech, začal být bagatelizován.¹⁹⁵

Od padesátých let tvorbu v duchu sovětského vzoru zajišťovalo a kontrolovalo TSKŽ. Ústředním nakladatelstvím TSKŽ se stalo nakladatelství Jidysz Buch, které do té doby fungovalo pod záštitou CKŽP. Koncem čtyřicátých let se novým ředitelem Jidysz Buch stal někdejší předseda Židovského výboru ve Vratislavi Jakub Egit. V letech 1950 - 1955 se výrazně zvýšilo množství vydávaných titulů. Ročně vydalo Jidysz Buch v průměru až 30 titulů.¹⁹⁶ Konkrétně pak v roce 1950 vydalo 13 titulů (3 tisíce exemplářů), 23 titulů v roce 1951 (4,5 tisíce exemplářů), a v roce 1952 pak 31 titulů (5,5 tisíce exemplářů). Jeden z jeho zaměstnanců, Szmul Lichtensztejn, v roce 1954 poznamenal: „*Jidysz Buch je jediným židovským nakladatelstvím na světě, které vydává tak mnoho titulů a svazků*“.¹⁹⁷

¹⁹³ Bronsztejn, *Z dziejów ludności żydowskiej*, str. 77.

¹⁹⁴ Grabski, August; Rusinia, Martyna „*Żydowscy komuniści po Holokaucie wobec języków polskiego żydowstwa*“, in *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta. Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008., str. 57.

¹⁹⁵ Ruta, *Bez Żydów*, 361-362.

¹⁹⁶ V období let 1946 až 1949 vydalo Jidysz Buch celkem 37 titulů.

¹⁹⁷ AAN, KC PZP, Wydział Propagandy i Agitacji, sygn. 237/VIII-78, K. 6, Notatka informacyjna.

Profil nakladatelství se v první řadě zaměřoval na díla klasických autorů jidiš literatury, na soudobou židovskou literaturu, a to zejména poezii (Binem Heller, Hadasa Rubin, Eliasz Rajzman), a mimo jiné i na překladatelskou činnost.¹⁹⁸ Ovšem co se týče dětské literatury, první kniha pro děti vyšla až v roce 1954 a jednalo se o překlady vybraných básní Juliana Turwima (1894 - 1953). Důležité a zvláštní místo zaujímal literatura ideologicko-výchovná. Pod redakcí Dawida Sfarda vycházela celá řada Stalinových a Leninových děl. Z polské literatury poté vyšly překlady do jidiš např. z díla Igora Newerlyho (*Pamiętka z celulozy*) či Juliana Strykowskiého (*Bieg do Fragala*).¹⁹⁹

Díla klasiků jidiš literatury se na pultech začala objevovat od roku 1951. Mezi nejvíce vydávané autory se řadili Mendele Mocher Sforim, Šolom Alejchem či Jicchok Lejb Perc. Je zapotřebí dodat, že součástí socialistického realismu byla důsledná cenzura. Někteří židovští autoři se dostali na černou listinu a jejich díla nesměla být publikována. Nežádoucími se stali především spisovatelé, kteří působili ve spojených státech či Izraeli. Za reakcionáře tak byl považován například Šalom Aš a ostatní spisovatelé publikující do americko-židovského listu *Forverts*.²⁰⁰

3.3.3.1. Jidysze Szriftn

V téže době převzal TSKŽ také vydávání literárního časopisu *Jidysze Szriftn*, jednoho ze tří vládou povolených židovských periodik v Polsku. Do časopisu přispívali židovští spisovatelé, kteří po zániku Svazu židovských spisovatelů, novinářů a umělců (*Związek Literatów, Dziennikarzy i Artystów Żydowskich*) přešli do Svazu polských spisovatelů (*Związek Literatów Polskich*). Do nové organizace, tedy Svazu polských spisovatelů, se ovšem mohli začlenit pouze ti, kteří se hlásili k marxismu a leninismu a socialistickému realismu. Mezi takové autory se řadili Binem Heller, Salomon Łastik, Bernard Mark, Michał Mirski, Lejb Olicki, Hadasa Rubin, Dawid Sfarid a Hersz Smolar.²⁰¹ Z literárního života pak byli vyloučeni umělci, kteří svou tvorbou nové požadavky nenaplňovali, v důsledku čehož velká část židovských autorů z Polska emigrovala.

Nevíme přesně, jaké bylo složení redakce *Jidysze Szriftn* v letech 1950 - 1955. S jistotou ale můžeme říci, že do okruhu přispěvatelů patřili Dawid Sfarid, Moshe Szklar, Lili Berger či Bernard Mark. Nejvíce vydávaným básníkem se v té době stal Binem Heller. V roce

---

¹⁹⁸ AŽIH, Kolekcja Leopolda Treppera, sygn. 3, k. 32.

¹⁹⁹ Nalewajko-Kulikow, *Owywateł Jidyszlandu*, str. 207.

²⁰⁰ *Ibid.*, str. 207.

²⁰¹ AAN, KC PZPR, Wydział kultury, sygn. 237/XVIII-131, k. 34-54.

1955 publikoval na stránkách *Jidysze Srziftn* 41 svých básní. Publicistickými a literárně kritickými texty do časopisu nejčastěji přispívali Dawid Sfar, Bernard Mark, Michał Mirski a Shmuel Hurwicz.²⁰²

Časopis *Jidysze Srziftn* publikoval poezii, divadelní a literární kritiku, ale rovněž se zaměřoval na publicistické žánry vyjadřující se k aktuálním společensko-kulturním a politickým tématům. V březnu roku 1953 vydal k uctění Stalinovy památky tři básně (Binema Hellera, Hadasy Rubina a Lejba Morgentaua) a otiskl proslav předsedy Svazu sovětských spisovatelů Alexandra Fadějeva (1901 - 1956) a místopředsedy Jaroslawa Iwaszkiewicza (1894 - 1980) a mimo jiné telegram zasláný předsedou TSKŽ na sovětské velvyslanectví v Polsku.²⁰³ Ve stejném roce byl publikován článek Juliana Łazebnika o sionismu jakožto nástroji amerického imperialismu.²⁰⁴

V rámci *Jidysze Srziftn* se téměř vůbec nepublikovala tvorba zahraničních spisovatelů, tedy vyjma těch, jež byli režimem uznáváni za „progresivní“ autory. Podle Magdaleny Ruty bylo pojetí „jidiš literatury“ ohraničeno pouze na tři klasiky a několik „progresivních“ spisovatelů. Ke konci roku 1955, kdy došlo k dílčímu uvolnění literárního života, Bernard Mark označil samoizolaci (rovněž v oblasti literatury) židovské společnosti za fatální chybu. Existovala ale snad počátkem padesátých let jiná možnost?

Redakce *Jidysze Srziftn* se snažila počátkem padesátých let navázat kontakty s židovskými spisovateli ze Sovětského svazu. V roce 1954 se Bernard Mark, Hersz Smolar a Szymon Zachariasz ve jménu *Fołks Sztyme*, *Jidysze Srziftn* a *Bleter far Geszichte* obrátili na pracovníka Sovětské informační kanceláře ve Varšavě s prosbou o pomoc v navázání těchto kontaktů nebo o zpřístupnění tisku vycházejícího v Birobidžanu. Nezapomněli přitom zdůraznit, že to bude mít velký význam v boji s „židovským nacionalismem“. Na seznamu osob, se kterými chtěli navázat spolupráci, ovšem chyběla jména čelních představitelů jidiš kultury v Sovětském svazu. To potvrzuje teorii, že zástupci TSKŽ tehdy tušili, co se v Sovětském svazu děje. Možná právě touto svou žádostí měli v úmyslu přimět Sovětský svaz k reakci.²⁰⁵

---

²⁰² Nalewajko-Kulikov, *Obywatel Jidyszlandu*, str. 209.

²⁰³ „*Jidysze Srziftn*“, 1953, nr. 3, str. 3.

²⁰⁴ Nalewajko-Kulikov, *Obywatel Jidyszlandu*, str. 210.

²⁰⁵ *Ibid.*, str. 209-210.

3.3.3.2. Folks Sztyme

Jak bylo dříve uvedeno, od roku 1950 vláda povolila vydávání pouze tří židovských periodik. Zbývající redakce nezapadající do nově konstituované jednotné linie musely svou činnost ukončit. Vedle literárního časopisu *Jidysze Srziftn* a časopisu *ŽIH Bleter far Geszichte* vycházel jakožto ústřední tiskový orgán TSKŽ deník *Folks Sztyme*. Šéfredaktorem deníku se stal předseda ÚV TSKŽ Hersz Smolar, který před válkou působil jako redaktor moskevského jidiš časopisu „*Der Emes*“. Jeho zástupcem byl Aron Kiwajko. Kromě stálé redakce měl deník několik externích pracovníků, a to ve Vratislavi, Krakově, Katovicích, Lodži a Štětíně.

Folks Sztyme publikoval články z oblasti domácí politiky, zahraniční politiky, ekonomie, vědy a kultury. V každém čísle se vyskytovaly rubriky *U nás ve Varšavě* (*U nas w Warszawie*) či *Novinky z vědy* (*Nowości naukowe*). Specifickou roli sehrála rubrika *Hledání příbuzných* (*Poszukiwanie krewnych*), jež pomáhala s hledáním za válkou ztracených rodinných příslušníků a přátel. V rubrice *Na ostrí pera* (*Na ostrzu pióra*) se pak referovalo o židovské kultuře. Do této rubriky přispívali svými fejetony Binem Heller, Hersz Smolar či Dawid Sfar.²⁰⁶

Počátkem padesátých let byla redakce *Folks Sztyme* nucena své čtenáře informovat o probíhajících procesech se „sionistickými vyzvědači“ v Československu, Rumunsku a Maďarsku. Čtenáři takové zprávy přijímali nedůvěřivě a s pocitem neklidu. Samotné redaktory nejvíce znepokojila ztráta kontaktu s židovskými spisovateli ze Sovětského svazu a zpráva o rozpuštění Židovského antifašistického výboru. Zamýšleli se nad tím, „*zda se v Sovětském svazu nedej Bože neopakují události roku 1937, a zda vše, co nedávno bylo obnoveno, nebude znovu zničeno? Jestliže v Sovětském svazu dojde k likvidaci židovské kultury, potká stejný osud i prostředí polských Židů?*“²⁰⁷ Odpovědi z Moskvy se jim ovšem ještě dlouho nedostávalo.

V souvislosti s „případem lékařů“ sehrál *Folks Sztyme* mimořádně nešťastnou roli. Ve snaze chránit se před nařčením z protisovětské propagandy, opublikoval hanlivé karikatury, jež na svých stránkách umístil moskevský satirický týdeník *Krokodýl*. Mimo jiné otiskl článek Michała Mirského s názvem *Vrahové v bílých pláštích* (*Mordercy w białych chatałach*). Mirski v tomto textu zopakoval všechna nesmyslná obvinění proti moskevským lékařům.²⁰⁸

---

²⁰⁶ Szklar, Mojsze, *Gazeta „Folks Sztyme“ (1948-1968), Refleksje Osobiste*, in *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta. Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008., str. 171-174. (Dále jen Szklar, *Gazeta „Folks Sztyme“*)

²⁰⁷ Szklar, *Gazeta „Folks Sztyme“*, str. 175-179.

²⁰⁸ *Ibid.*, str. 175-179.

Po Stalinově smrti v březnu 1953 se z gulagů vrátili židovští umělci, kteří přežili stalinské čistky. Jediným místem, kde mohli přeživší spisovatelé opět začít publikovat svá díla byl právě deník *Fołks Sztyme*, tou dobou jediné jidiš periodikum vycházející ve východním bloku. Na stránkách *Fołks Sztyme* se znovu objevovaly básně, eseje i povídky významných autorů ze Sovětského svazu. Čtenáři přijali s velkým obdivem povídku spisovatele Jicchoka Kipnise *Mejn sztetetele Słoweszne* (*Moje městečno Słoweszne*) nebo povídku *Flora* spisovatele Der Nistera. Druhou zmíněnou povídku předala redakci vdova po autorovi. Podobně jako mnoho dalších umělců zemřel Der Nister počátkem padesátých v gulagu. O jejich tragickém osudu se židovští spisovatelé v Polsku dozvěděli až z projevu Nikity Chruščova na XX sjezdu KSSS v roce 1956.²⁰⁹

3.3.3.3. Amatérské umělecké spolky

Součástí politiky kulturní revoluce, jež měla za cíl sjednotit veškerou uměleckou činnost pod státní dozor a rozšířit její ideologické směřování v polské společnosti, byly amatérské umělecké soubory. Od počátku padesátých let se tak v rámci TSKŽ zakládaly nejrůznější židovské umělecké spolky, které měly napomáhat při osvětě židovských občanů a v nichž se zároveň měly uplatnit jejich tvůrčí síly. Činnost souborů pak koordinoval a usměrňoval ÚV TSKŽ.²¹⁰

Pro naplnění své role soubory většinou hrály díla potvrzující účast Židů v třídním boji v období feudalismu a kapitalismu. Repertoár divadelních sborů čerpal především z tvorby klasiků jidiš literatury a soudobých židovských spisovatelů. Hudební soubory do svého repertoáru zařazovaly prvky židovského folkloru, ale také klasická díla polských skladatelů jako byli např. Fryderyk Chopin či Stanisław Moniuszko. Skládání a aranžování hudby k divadelním představením se mnohdy věnovali i samotní dirigenti a vedoucí amatérských kapel, k nejnámějším se nepochybně řadili Seweryn (Saul) Berezowski a Szoel Ferdman.²¹¹

V roce 1952 v Polsku působilo 29 uměleckých souborů, z toho 13 divadelních spolků, 11 pěveckých sborů, tři baletní skupiny a tři orchestry. Podle údajů TSKŽ se soubory těšily stále většímu zájmu. V roce 1952 údajně sdružovaly více než 800 lidí a oproti předešlému roku se počet jejich členů navýšil o třetinu. Jako příklad byl uveden pěvecký sbor ve Svídnici, který v roce 1951 měl méně než 40 členů a již o rok později dosáhl 70 členů.²¹² V rámci Dolního

---

²⁰⁹ Szklar, *Gazeta „Folks Sztyme“*, str. 180.

²¹⁰ Berendt, *Życie żydowskie*, str.184.

²¹¹ *Ibid.*, str. 185.

²¹² *Folks Sztyme*, 20 VI 1953, nr. 98.

Slezska získal popularitu zejména vratislavský divadelní soubor. Jeho členská základna se rozšířila poté, co vedení spolku převzal spisovatel Jakub Zonszajn (1914 - 1962). Počet umělců se z osmi vyšplhal na 30. Pod Zonszajnovou režii v průběhu několika měsíců dokázal soubor nacvičit divadelní inscenaci hry Šolema Alejchema, kterou představil na prknech Židovského divadla ve Vratislavi. Inscenace byla tehdy diváky kladně přijata. Pro amatérské herce to znamenalo nepochybně velkou výzvu a následně i důvod k radosti. Také s dalšími soubory spolupracovali známí autoři jako Zachary Kluczkowski (Bielawa, Dzierżoniów a Svídnice), Jakub Dorembus (Legnice) či J. Gersztenkorn (Vratislav).²¹³

Pro práci v uměleckých souborech se vyžadovala odborná způsobilost i politická spolehlivost. TSKŽ pravidelně pořádalo školení a kurzy pro adepty na nové umělecké vedoucí souborů. Většinou se jednalo o desetidenní kurzy pro 30 až 50 osob. Přednášky byly vedeny lektory vyšších uměleckých škol nebo zástupci ÚV TSKŽ (Smolar, Górwicz, Fiszgrund, Felhendler). Hlavní divadelní instruktorkou se stala Regina Skoczkowa.²¹⁴ V květnu 1951 časopis *Fołks Sztyme* přinesl zprávu o tom, že účastníci kurzu v Śródborowie určeného pro budoucí dirigenty a režiséry měli jedinečnou možnost vyslechnout si přednášky odborníků jakými byli prorektor varšavské Vyšší divadelní školy prof. Baczyński, uznávaný režisér Erwin Axer a známý herec Alexander Zelwerowicz.²¹⁵ Po profesionalizaci se v souborech uplatnili např. dirigenti pěveckých sborů Lidia Uczeń, Abraham Słuszny, Dora Gotlib, I. Margolin, či P. Turban. Kvalifikaci režiséra získal již dříve zmíněný Natan Rotblum.²¹⁶

Vedoucí souborů si opakovaně stěžovali na nedostatek uměleckých pracovníků a zájmu ze strany TSKŽ. V září 1951 proběhla ve Vratislavi schůze režiséru divadelních souborů, během níž si jeden ze zástupců stěžoval, že se předsednictvo TSKŽ zajímá jen o to, kdy herci připraví další vystoupení.²¹⁷ Z důvodu hromadících se stížností bylo nakonec rozhodnuto o sloučení malých spolků do několika větších souborů.

Koncem února 1953 se ve Vratislavi uskutečnil festival talentů, který se nadto měl stát dokladem toho, že židovská menšina v Polsku není v žádném případě vylučována ani diskriminována. Během festivalu na scéně Židovského národního divadla vystoupilo deset pěveckých sborů, osm divadelních souborů, tři baletní spolky a jeden orchestr. Na podiu se

---

²¹³ *Fołks Sztyme*, 10 VII 1954, nr. 109.

²¹⁴ Berendt, *Życie żydowskie*, str. 187.

²¹⁵ *Fołks Sztyme*, 16 V 1951, nr. 78; 2 VI 1951, nr. 88.

²¹⁶ Berendt, *Życie żydowskie*, str. 188.

²¹⁷ *Fołks Sztyme*, 27 IX 1951, nr. 159.

vystřídalo tisíc vystupujících z celého Polska.²¹⁸ Akce měla ohlas nejen u židovského, nýbrž i polského publika. Redaktoři *Folks Sztyme* nejvíce ocenili vystoupení pěveckých sborů, v jejichž repertoáru dominovala společenská a politická tematika. Texty k písním napsali Sfarđ a Heler, hudbu složili Berezowski a Laner.²¹⁹

Pro velký úspěch zahájilo předsednictvo ÚV TSKŽ v srpnu 1954 přípravy druhého ročníku festivalu. Ten se uskutečnil ve dnech 29. - 30. ledna 1955 a stal se součástí oslav desátého výročí osvobození země od německých okupantů a vzniku Polské lidové republiky. Do Vratislavi se tehdy sjelo 760 umělců. Do poroty zasedli Smolar, Heler, Sfarđ, Górwicz, předseda Polského pěveckého sboru W. Wroński a rektor vratislavské Vyšší hudební školy K. Lasocki. Vysokého uznání dosáhly smíšené sbory z Bielawy, Dzierżoniowa, Legnice a Wałbrzycha, které vystoupily pod vedením Berezowského s písněmi oslavujícími Bieruta a komunistické země, čímž si zajistily účast v mezinárodním kole.²²⁰

---

²¹⁸ AŽIH, TSKŽ, t. 1, Pismo ZG TSKŽ do Ministerstwa Kolei z 12 I 1953 w sprawie udzielania zniżek na przejazd 555 uczestnikom festiwalu, jadącym do Wrocławia z Bielawy, Dzierżoniowa, Katowic, Krakowa, Legnicy, Łodzi, Szczecina, Świdnicy, Wałbrzycha i Warszawy.

²¹⁹ Berendt, *Życie żydowskie*, str.192.

²²⁰ *Folks Sztyme*, 27 I 1955, nr. 15.

4. Židovská společnost v letech 1956 - 1968

4.1. Polské „tání“

Pro polské občany - ať židovské či nežidovské - byl rok 1956 symbolem naděje na svobodné Polsko. Pro ty Židy, kteří doufali, že komunismus dokáže jednou pro vždy zničit antisemitismus ve společnosti, však onen rok znamenal tvrdé vystřízlivění. Atmosféra doprovázející období politického tání v Polsku s sebou totiž přinesla vlnu antisemitismu, která byla nyní podněcována přímo komunistickou stranou. Mnozí Židé na to reagovali emigrací.

V únoru 1956 vystoupil v Moskvě na XX sjezdu KSSS generální tajemník Nikita Chruščov s kritikou kultu Stalina a v tajném referátu určeném pro ústředí výbor KSSS představil Stalinovy zločiny. Tento sjezd měl takřka okamžitý vliv na atmosféru v celém východním bloku. V Polsku vývoj událostí urychlil Bierutův odchod, který zemřel za podivných okolností během návštěvy Sovětského svazu v Moskvě 12. března 1956. Tryzna po jeho smrti se následně v zemi stala symbolickým pohřbem stalinského systému.

V Polsku nastala nová doba. Již začátkem března se rozběhly první rehabilitace. Prvním tajemníkem ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany byl 20. března zvolen Edward Ochab. Naopak Jakub Berman, druhá osoba po Bierutovi ve stranickém a státním vedení, odpovědný za bezpečnostní aparát a za dohled nad kulturou, politické byro opustil. V dubnu následně schválil sejm amnestii, jež se týkala téměř 36 z 57 tisíc vězňů, včetně více než devíti tisíců vězňů politických.²²¹

Poláci, pocitující rostoucí liberalizaci poměrů neváhali s kritikou otevřeně vystoupit. Zaměstnanci velkých podniků kritizovali neschopné řízení národního hospodářství a vybízeli k rozsáhlým a zásadním reformám. V Poznani nespokojenost vyvolaná těžkými pracovními podmínkami vyústila v protest proti režimu. 28. června do ulic vyšlo více než deset tisíc dělníků Stalinových podniků. Z davu demonstrantů se ozývala hesla jako „*Chceme svobodné volby*“ nebo „*Smrt zrádcům*“. Pokusy představitelů státních orgánů a strany dav uklidnit se neseťkaly s úspěchem a organizátoři ztratili naprosto kontrolu nad vývojem událostí. Uvádí se, že během této akce přišlo o život 57 až 78 lidí. Vláda nakonec označila nepokoje v Poznani za důsledek reakcionářů a diverzantů a 27 osob bylo odsouzeno do vězení.²²²

---

²²¹ Jurek a kol., *Dějiny Polska*, str. 522.

²²² Polonsky, *The Jews in Poland and Russia*, str. 676.

Především ale vykrytalizoval rozkol v tehdejší vládnoucí elitě PZPR, jež se rozdělila na dvě skupiny. První z nich, skupina „*pulawských*“ (dle varšavské ulice Puławska, v jejímž těsném okolí členové bydleli) v čele s Romanem Zambrowským, žádala demokratizaci poměrů. K *pulawským* měl blízko generální tajemník Edward Ochab i premiér Józef Cyrankiewicz. Proti nim pak stáli „*natolinští*“ (podle paláce Úřadu vlády v Natolinu ve Varšavě, kde se její stoupenci scházeli), konzervativní skupina komunistů, kteří nesouhlasili s liberalizací poměrů a uvolněním vztahů se Sovětským svazem. Patřili mezi ně zvláště Zenon Nowak a Alexandr Zawadzki nebo maršál Konstantin Rokossovskij.²²³

V červenci 1956 byl zpět do strany přijat Władysław Gomułka, který se pro mnohé Poláky stal symbolem obětí stalinského systému a ztělesňoval naději na demokratické změny a odpoutání se od nepřátelského sovětského vlivu. Ve vedení začal být mimo to vnímán i jako osoba, jež by mohla zabránit rozkolu ve straně. Záhy se tak začaly ozývat hlasy žádající, aby Gomułka stanul v čele polské vlády. Pod tlakem masových požadavků celé země byl nakonec Gomułka 19. října 1956 na osmém plénu ÚV PZPR zvolen novým prvním tajemníkem a do politického byra byli přizváni jeho blízcí spolupracovníci, naopak neuspěli maršál Rokossovskij a další představitelé *natolinských*.

Moskva události v Polsku sledovala s obavami. Když 19. října 1956 plenární schůze začala, přiletěla do Varšavy neočekávaná delegace KSSS v čele s Chruščovem a zároveň se k městu stahovaly sovětské tanky. V napjaté atmosféře proběhly rozhovory mezi Chruščovem a Gomułkou, které skončily až nad ránem 20. října. Budoucímu prvním tajemníkovu PZPR se podařilo Sověty přesvědčit, že polské reformy jsou jen vnitřní záležitostí a neohroží pozici země jakožto spojence Sovětského svazu. Sovětská delegace ustoupila a Gomułka byl ve své nové pozici potvrzen.²²⁴

Po Chruščovově odjezdu vítaly davy Poláků Gomułku jako člověka, který si u Poláků získal sympatie odvahou, s níž se postavil Sovětům. Na plénu ÚV PZPR vystoupil s projevem, v němž zkritizoval stalinský režim a prohlásil, že vztahy mezi Polskem a Sovětským svazem musí být založené na vzájemné důvěře a respektu, a že Polsko má právo mít „*nezávislost a samostatnost*“ a může socialismu dosáhnout vlastní cestou. Na druhou stranu však odmítal změnu systému a připouštěl pouze nápravu jeho špatně fungujících prvků.²²⁵

---

²²³ Jurek a kol., *Dějiny Polska*, str. 522.

²²⁴ Ibid., str. 522.

²²⁵ Ibid., str. 523.

V listopadu přišel o svůj post maršál Rokossovskij a jeho místo v čele ministerstva národní obrany zaujal bývalý vězeň, generál Marian Spychalski. Spolu s Rokossovským se do Sovětského svazu vrátilo i 32 sovětských poradců. Přestože Polsko nadále zůstávalo pod sovětskou kontrolou a o demokratizaci poměrů rozhodně nemohla být řeč, situace v zemi se přeci jen změnila. Kompetence represivního aparátu byly výrazně omezeny, pokusy o kolektivizaci skončily. Klesl ideologický tlak a zvětšila se autonomie vědeckého, kulturního i společenského života. Větší autonomii se těšila taktéž církev a národnostní menšiny, které mohly prostřednictvím svých organizací a výuky působit na mládež. Intelektuálové těžili z rozvíjejících se kontaktů se západním světem, což samozřejmě posilovalo jejich sebevědomí a ochotu k otevřenější kritice režimu.²²⁶

Především spisovatelé se ve svých dílech kriticky vyslovili proti cenzuře předchozích let. Mezi takovými autory byla i řada polských spisovatelů z židovských rodin, zejména pak Antoni Słonimski. V říjnu 1956 byl Słonimski zvolen předsedou *Svazu polských spisovatelů (Związek literatów Polskich)* a ve svých fejetonech pro humoristický časopis *Szpilki (Jehlice)* velmi vtipně a úderně reflektoval absurditu tehdejšího režimu. Neméně výrazným spisovatelem byl Kazimierz Brandys. Ten v povídce *Obrona Grenady (Obrana Grenady, 1956)* vyprávěl o neštěstí skupiny divadelních herců, kteří se navzdory svému přesvědčení dostali do úlohy šířitele ideologie strany. Podobné téma se objevilo rovněž v jeho novele *Matka Królów (Matka králů, 1957)*. V neposlední řadě nelze zapomenout na básníka Stanisława Jerzyho Leca, jenž se proslavil díky své sbírce vtipně ironických aforismů *Mysli nieuczesane (Neučesané myšlenky)*.²²⁷

Koncem padesátých let se ovšem vláda rozhodla tento trend zastavit. Gomułka krátce po svém zvolení začal ustupovat od slibovaných hospodářských i společenských reforem a obnovil v Polsku ideologickou kontrolu a cenzuru. Ekonomická situace země se nadto neustále zhoršovala a naděje Poláků se postupně vytratily.²²⁸

4.1.1. Rok 1956 a protižidovská kampaň

Již z druhé kapitoly víme, že v době utužování režimu ve stranickém aparátu působilo několik vysoce postavených komunistů z židovských rodin, jmenovitě Jakub Berman, Roman Zambrowský či Hilary Minc. Jakkoliv tvořili menšinu v komunistickém aparátu počátku 50.

---

²²⁶ Jurek a kol., *Dějiny Polska*, str. 523 - 524.

²²⁷ Polonsky, *The Jews in Poland and Russia*, str. 676.

²²⁸ Kosman, *Dějiny Polska*, str. 356.

let, během polského října se právě jejich jména stala pro mnohé Poláky synonymem pro stalinské zločiny. V rámci myšlení o kolektivní vině však byla následně obviňována celá židovská menšina v Polsku.

Princip kolektivní viny Židů za stalinské zločiny byl uplatňován především v kruhu *natolinských*, kteří se snažili zakrýt svá vlastní pochybení.²²⁹ Na dubnovém zasedání ÚV PZPR Alexandr Zawadzki prohlásil, že Židé v předchozím období obsadili příliš mnoho důležitých pozic a následně upozornil své stranické kolegy na hrozící nebezpečí šíření židovského nacionalismu. Po odchodu Bermana a po zadržení několika pracovníků MBP s židovskými kořeny, *natolinští* své projevy přiostrili. Na sedmém plenárním zasedání PZPR v červenci 1956, tedy krátce po červnových událostech v Poznani, vystoupil s protižidovským projevem Zenon Nowak, který obvinil židovské občany z provádění skryté antisocialistické činnosti. Podle jeho názoru byli Židé v podstatně iniciátory poznaňských událostí.²³⁰ Zdá se, že *natolinští* se ve svých úvahách řídili tradičními vzorci antisemitismu.

Pod vlivem výroků některých členů strany *natolinských* a díky stále velice rozšířeným protižidovským náladám v polské společnosti začala antisemitská nálada ve státě výrazně sílit. Docházelo k propouštění osob z židovských rodin ze zaměstnání, šikaně dětí na školách, četným případům vandalismu či řadě slovních a fyzických útoků. Antisemitské tendence se nejvýrazněji projevovaly v Dolním Slezsku. Na schůzi ÚV TSKŽ delegát z Dzierżoniowa okomentoval a popsal situaci ve svém městě následovně: „*Protižidovské útoky se stávají každodenní realitou. Židé se bojí vyjít na ulici. V židovské společnosti panuje atmosféra strachu a milice proti nikomu nezakročila.*“²³¹ Jakub Wasersztrum, který byl ÚV TSKŽ pověřen prozkoumáním situace v Dolním Slezsku, hlásil: „*Roste počet útoků na židovské obyvatele a přibývá případů zneuctění židovských hřbitovů a majetku. Stranické orgány však na incidenty nereagují. Lidé nedokáží pochopit, proč noviny o antisemitismu nepodávají žádné informace a proč nikdo nezakročí.*“²³² Nenávist nakonec dosáhla svého smutného vrcholu na podzim 1956 v souvislosti s rasisticky motivovanou vraždou židovského dělníka Chaima Rutkowskiego z Vratislavi.²³³

V polovině dubna 1956 zástupci předsednictva TSKŽ v otevřeném dopisu Ústřednímu výboru PZPR vyjádřili své obavy z rostoucích protižidovských nálad v polské společnosti.

---

²²⁹ Czubiński, *Historia Polski*, str. 265.

²³⁰ Polonsky, *The Jews in Poland and Russia*, str. 677.

²³¹ AŽIH, TSKŽ, Prot. ZG, 23 VI 1956, 7373.

²³² AŽIH, TSKŽ, Prot. ZG, 23 VI 1956, 7350.

²³³ AŽIH, TSKŽ, Prot. ZG, 10 IX 1956, 7387.

Netušili však, že na oficiální reakci vlády budou muset počkat ještě několik měsíců. Nezáměr ze strany vládních autorit vyvolal mezi představiteli židovské komunity velké znepokojení: „*Lidé si myslí, že stranu dostatečně neinformujeme o tom, co se děje. Ve skutečnosti však strana problém antisemitismu přehlíží. Situace si žádá, abychom v řešení tohoto problému převzali iniciativu my!*“²³⁴ V červnu 1956 napsal spisovatel a novinář Michał Mirski pro Folks Sztyme článek, ve kterém apeloval na stranické vedení, aby v této věci podniklo patřičné kroky. Nepochybně to byl odvážný čin, jenž by v dřívějších letech a za “normálních” politických poměrů měl fatální následky. Nyní však článek zůstal bez odezvy.²³⁵

Tato situace vedla k obnovení emigrace židovských obyvatel z Polska, kterou nyní podporovali i někteří čelní představitelé TSKŽ. Pro emigraci se na členské schůzi sdružení vyslovil např. ředitel ŽIH Bernard Mark: „*Náš dřívější negativní postoj k emigraci byl jistě oprávněný. Chtěli jsme tu budovat socialistickou společnost. Cítili jsme podporu polské vlády i Sovětského svazu. Nyní si však musíme připustit, že doba se změnila. Probíhá ideologická krize a proletáři opouštějí Polsko..... Čest polských Židů byla uražena. Emigraci považují za rozumné řešení.*“²³⁶

Největší vlna odchodů z Polska do Izraele probíhala od léta 1956 do jara 1957. Na tomto místě je důležité poznamenat, že odjížděli nejen „*židovští Židé*“, ale rovněž lidé spojení s režimem a dříve zastávající významné stranické a státní posty, kteří se zpravidla za Židy nepovažovali.²³⁷ Odejít ze země se rozhodla taktéž výrazná část vedoucích pracovníků TSKŽ. V únoru 1957 ústřední TSKŽ v Tarnowě podalo informaci o tom, že „*o povolení k výjezdu do Izraele si zažádalo 90 % zaměstnanců.*“ Situace byla natolik vážná, že předseda TSKŽ Hersz Smolar ve svém dopise adresovaném Józefu Cyrankiewiczowi napsal: „*Vše, co bylo znovu v lidovém Polsku obnoveno, je v ohrožení. Všem židovským institucím skutečně hrozí likvidace.*“²³⁸

Přesto se ve vedení TSKŽ našli i tací, kteří i nadále věřili komunistickým heslům o demokratické společnosti rovnoprávných občanů. Na mimořádném zasedání předsednictva TSKŽ v Lodži se Dawid Sfard snažil znepokojené obyvatele uklidnit slovy: „*Jsme si naprosto jistí, že idea socialismu a komunismu je v rozporu s antisemitismem. V životě se nicméně mohou objevit nástrahy, které je nutné zdolat. V průběhu 12 let se nám v Polsku dařilo rozvíjet naši*

---

²³⁴ AŽIH, TSKŽ, Prot. ZG. 1 VI 1956, 7348.

²³⁵ Szklar, Gazeta Folks Sztyme, str. 181.

²³⁶ AŽIH, TSKŽ, Prot., nr. 44, 1-2 XII 1956, 7436.

²³⁷ Kichelewski, *A Community under Pressure*, str. 163.

²³⁸ „BŽIH“ NR 4 (196), 2000, str. 234.

*kulturu bez jakýchkoliv překážek. Nyní nastal problém a útek není řešení! My Židé musíme v socialistické zemi bojovat za rovnoprávnost. TSKŻ proto bude i nadále pokračovat ve své práci! Nebudeme však nikomu bránit v emigraci. Nejsme ve válce s Izraelem, nýbrž se sionisty. Jsme přesvědčeni, že Židé mohou být šťastní a spokojeni nejen v Izraeli, ale i Polsku.*²³⁹

Proti sílícím projevům antisemitismu se v Polsku vymezila i řada polských umělců a spisovatelů. Vláda tyto útoky veřejně odsoudila až 26. února 1957. Tehdejší premiér Józef Cyrankiewicz ve svém projevu uvedl: „*Polská vláda jednoznačně odsuzuje jakékoliv projevy antisemitismu a bude proti nim bojovat všemi dostupnými prostředky!*“²⁴⁰ Jaký byl ovšem skutečný postoj vládních autorit k antisemitismu? Jak víme, reakce vlády přišla jednoznačně pozdě. Archiv ŽIH kromě toho poskytuje důkazy o tom, že k častým protižidovským výpadům docházelo i v šedesátých letech a úřady ani tehdy neprojevovaly žádnou vůli k řešení. V roce 1965 napsali zástupci předsednictva TSKŻ oficiální protestní dopis ministru vnitra Mieczysławowi Moczarowi, v němž poukazovali na skutečnost, že v průběhu jednoho měsíce byly znesvěceny čtyři židovské hřbitovy a milice odmítly hledat viníky. Pakliže se vláda v těchto případech rozhodla zasáhnout, pachatele označila za „*fašistického nepřitele režimu*“ a protižidovský charakter trestného činu popřela. Polsko totiž oficiálně odmítalo existenci jakýchkoliv protižidovských nálad v zemi a hlavním úkolem židovských předáků mělo být šíření tohoto poselství uvnitř čím dál tím více znepokojené židovské společnosti. Nesmět vyjádřit své obavy ze skrytého stranického nepřátelství vůči židovské menšině však mnohdy nebylo jednoduché ani pro ty nejuvěřnější režimu. Nejlepším příkladem toho, kdy vláda chtěla udržet dobré jméno Polska v zahraničí, je pravděpodobně kauza židovského spisovatele Naftaliho Hertze Kona z prosince 1960. Tehdy Kon čelil obvinění z protistátní činnosti a špionáže pro Izrael. Poté, co se zpráva o jeho zatčení rozšířila do západního světa, se na polských ambasádách začaly hromadit stížnosti na porušení lidských práv. Ze strachu, že by obraz země utrpěl, bylo nakonec obvinění pro nedostatek důkazů staženo.²⁴¹

Ve snaze zabránit pochybnostem o demokratickém fungování Polska, pak vláda v některých případech přistupovala k extrémním opatřením vůči západním novinářům, kteří se odvážili psát o polském antisemitismu. Na toto tabuizované téma ve svém článku upozornil například reportér amerického časopisu *New York Times* Michael Rosenthal a v roce 1960 byl

---

²³⁹ AŻIH, TSKŻ, sygn. 102, k. 176-177, Protokół rozszerzonego posiedzenia Zarządu oddziału TSKŻ w Łodzi 31 VIII 1956. na tento citát mě upozornila Joanna Nalewajko-Kuliková v knize *Obywatel Jidyżlandu*, str. 225.

²⁴⁰ „Trybuna ludu“ nr. 57, 1957.

²⁴¹ Kichelewski, *A Community under Pressure*, str. 177.

ze země vyhoštěn. Jeho kolega David Halberstam musel Polsko ze stejných důvodů opustit o rok později.²⁴²

4.1.2. Repatriace Židů ze Sovětského svazu

Společně s emigrací velké části židovských obyvatel se v téže době paradoxně do Polska vraceli Židé ze Sovětského svazu, kterým bylo teprve nyní umožněno vycestovat. V polovině listopadu 1956 se polská stranická a vládní delegace vydala do Moskvy, kde byly mimo jiné určeny podmínky návratu další velké vlny repatriantů do vlasti. V roce 1957 přibylo do země více než 30 tisíc osob.²⁴³ Většina židovských repatriantů ze Sovětského svazu chápala Polsko jen jako přestupní stanici na své další cestě do Izraele, vyřízení cestovních dokladů nicméně zpravidla trvalo celé týdny. TSKŽ se jakožto zastřešující organizace polských Židů náhle ocitlo v situaci, ve které muselo prakticky ze dne na den zajistit zdravotní péči, stravu a střechu nad hlavou několika tisícům osob. Díky tomu, že v roce 1957 komunistický režim dovolil obnovení kontaktu mezi polskou židovskou komunitou a některými západními židovskými organizacemi, jako byl zejména *American Jewish Joint Distribution Committee* (Joint či JDC), mohli členové TSKŽ repatriantům tuto pomoc udělit.

Největší síť záchytných stanic pro repatrianty se nakonec podařilo zřídit v Dolním Slezsku. Stanice vznikly ve Vratislavi, Legnici, Svidnici, Dzierżoniowie, Pieszcach, Kladsku, Bielawie a Wałbrzychu. Do každé z nich bylo umístěno přibližně 800 až 1000 osob. V roce 1957 poskytl Joint na podporu židovských repatriantů finanční pomoc ve výši 690 tisíc dolarů (tj. přibližně 60 mil. zlot.).²⁴⁴ V letech 1956 až 1957 bylo v Polsku registrováno 3500 židovských repatriantů, z toho si 3 tisíce osob zažádalo o povolení k vystěhování, získalo jej nakonec jen 2100 osob. Odhaduje se, že v letech 1955 až 1959 se do Polska vrátilo 18 743 Židů. Celkově pak do konce padesátých let z Polska emigrovalo více než 50 tisíc osob z židovských rodin, včetně 13 tisíců repatriantů ze Sovětského svazu.²⁴⁵

4.2. TSKŽ po roce 1956

Politické změny iniciované po polském říjnu vedly k uvolnění poměrů. Skončila druhá vlna emigrace a počet židovských obyvatel v Polsku se stabilizoval přibližně na 35 tisíc. Liberálnější politika nové vlády vůči národnostním menšinám, otevření hranic železné opony a

---

²⁴² Kichelewski, *A Community under Pressure*, str. 178.

²⁴³ Kosman, *Dějiny Polska*, str. 354.

²⁴⁴ Kichelewski, *A Community under Pressure*, str. 177.

²⁴⁵ Nalewajko-Kulikow, *Obywatel Jidyszlandu*, str. 229.

příchod nových repatriantů ze Sovětského svazu se pro členy TSKŽ staly impulsem k opětovnému rozvoji společenských a kulturních aktivit. Obzvláště důležité je poukázat na to, že ve sledované době v rámci židovské společnosti docházelo k přehodnocování oficiální politiky vůči mládeži a postupnému oddělování kulturní sféry od stranické a státní kontroly.

Poté, co TSKŽ ztratilo více než polovinu své členské základny, mu bylo umožněno pokračovat ve své práci zejména zásluhou Jointu, který se v roce 1957 směl opět vrátit do Polska ke své činnosti. V letech 1958 až 1967 převedl Joint skrze nově zřízenou komisi místním židovským organizacím téměř pět milionů dolarů. Vedle sociální a humanitární pomoci potřebným podporoval rozšiřování vzdělávací a organizační činnosti nejen mezi židovskými repatrianty, ale také mládeží a posiloval židovskou malovýrobu a družstva. Velkou měrou se taktéž podílel na kulturní činnosti a výstavbě památníků obětem holokaustu (Bełzec 1963, Treblinka 1964, Sobibór 1965).²⁴⁶

V roce 1959 mělo TSKŽ 25 poboček a 7 782 registrovaných členů, z toho 1 715 dětí.²⁴⁷ Archivní materiály ŽIH ukazují, že druhá polovina 50. let byla charakterizována horlivými vnitřními debatami v TSKŽ o otázce mládeže. Připomeňme si, že od roku 1950 převažovala výuka v polském jazyce a všechny vyučovací předměty zabývající se židovskou historií a tradicemi byly z osnov vyškrtnuty. Mladá generace většinou neovládala jidiš a byla židovství čím dál více odcizena. Pokud měl židovský život v Polsku pokračovat, museli představitelé TSKŽ najít způsob, jak mladým lidem znovu přiblížit dědictví polských Židů.

Na III plenárním zasedání TSKŽ v dubnu 1956 vystoupila skupina nespokojených delegátů z Krakova a Dolního Slezska kritizujících vedení předsednictva za to, že práci s mládeží v minulých letech zanedbali: „*Naše děti neznají jidiš, židovskou historii ani literaturu. V čele TSKŽ stojí politické figurky, jejichž místo by nyní měli konečně převzít lidé, kteří se nebojí prosazovat židovské národní zájmy!*“²⁴⁸ Delegáti následně vedení TSKŽ vyzývali k tomu, aby aktivity židovské mládeže začlenilo do organizačního rámce sdružení, nejčastěji se hovořilo o aktivitách jako byly např. pravidelná víkendová setkání, různé přednášky nebo zájmové kroužky. Jeden z krakovských delegátů mimoto navrhl, aby byly všechny zápisy ze zasedání předsednictva, které byly psány v jidiš, překládány do polského jazyka, aby se mladí

---

²⁴⁶ Kichelewski, *A Community under Pressure*, str. 166.

²⁴⁷ AŽIH, TSKŽ, Sprawozdanie z działalności TSKŽ w Polsce za rok 1959, sygn. 325/2., str. 35.

²⁴⁸ AŽIH, TSKŽ, Prot. Obrad III Zjazdu TSKŽ, 15-16 IV 1956, 7175., str. 15.

lidé mohli lépe seznámit s prací TSKŽ. V rámci této schůze se pak rovněž poprvé zrodila myšlenka začít vydávat židovské periodikum v polském jazyce.²⁴⁹

V roce 1957 zajisté došlo v této věci k posunu. V židovských školách se jidiš opět stalo vyučovacím jazykem a do osnov byly znovu zavedeny dějiny Židů. TSKŽ si kromě toho zajistilo oficiální vládní souhlas s konáním pravidelných letních a zimních táborů pro své mladé členy a různých vzdělávacích či kulturních programů. Počátkem šedesátých let pak nabízelo TSKŽ židovské mládeži širokou škálu aktivit. Pořádalo koncerty, večery společenských her či setkání s významnými židovskými umělci, spisovateli, režiséry a redaktory, přičemž se velké oblibě těšily večery polsko-židovské literatury. Jeden z takových večerů byl například věnován básním Jerzyho Ficowského a Israela Emiota, jiný poté básním Arnolda Śluckého a Jakuba Zonszajna.²⁵⁰

S postupem času navštěvovalo programy TKSŽ stále více mladých lidí. Osobní zkušenosti s antisemitismem přivedly i ty, kteří se v minulosti židovské společnosti vyhýbali, nebo o svých židovských kořenech nevěděli. Setkávání s Židy stejného věku a s podobnými zájmy zajisté přinášelo naplňující pocit sounáležitosti. Z vlastní iniciativy následně studenti zakládali židovské umělecké soubory a studentské kluby. Nejdůležitější místo mezi kluby zaujímal zcela nepochybně varšavský klub Babel, jenž byl založen v roce 1962 a pojmenován na počest ruského spisovatele v jidiš Isaaka Babela. V klubu se pravidelně scházeli mladí lidé, kteří chtěli diskutovat nad aktuálními tématy z oblasti politiky, kultury a umění. Těchto diskuzí se pak často účastnili také významné osobnosti společenského života, jakými byli například ekonom Włodzimierz Brus, spisovatel Jerzy Putrament, či novináři Mieczysław Rakowski a Marian Podkowiński. Mimo jiné se v klubu konaly literární večery, taneční zábavy nebo šachové a bridžové turnaje.²⁵¹

4.2.1. Polsko-jazyčné periodikum *Nasz Głos*

Jak bylo výše naznačeno, na III plenárním zasedání TSKŽ v dubnu 1956 se zrodila myšlenka začít vydávat židovské periodikum v polském jazyce pro židovskou mládež. Nové polsko-jazyčné periodikum představila redakce *Folks sztyrne* v červnu 1957, a sice jako pravidelnou týdenní jednostránkovou přílohu k deníku. Předmluva k prvnímu vydání naznačila, že nová polsko-jazyčná příloha nebude věnována pouze mladým lidem, nýbrž „*všem, kteří se*

²⁴⁹ AŽIH, TSKŽ, Prot. Obrad III Zjazdu TSKŽ, 15-16 IV 1956, 7175., str. 15.

²⁵⁰ Szklar, *Gazeta „Folks-Sztyrne“*, str. 183.

²⁵¹ Polonsky, *The Jews in Poland and Russia*, str. 687.

zajímají o židovskou kulturu, ale neznají jidiš“. Na titulní straně prvního čísla byl otištěn článek s názvem „*Sága o Židovi Berku - polském plukovníkovi*“ (*Saga o Żydzie Berku – polskim pułkowniku*), mající za cíl zdůraznit vlastenecký charakter periodika.²⁵²

Obsah sestával zejména z článků přetištěných z *Fołks sztyrne* a překladové poezie a prózy soudobých autorů a klasiků jidiš literatury. Často se zde objevovaly ukázky z děl Jicchoka Lejba Perece, Šoloma Alejchema, Mosheho Nadira či Isaaka Babela. Z domácí literatury byly publikovány práce Dawida Sfarda, Lili Berger, Shloma Belise, Eliasze Rajzmana, Kalmana Segala, Mosheho Shklara, Mendeleho Templa, nebo Jakuba Zonszajna. Důležité je na tomto místě dodat, že zmínění autoři postupně otevírali témata druhé světové války a holocaustu a kladli důraz na obnovu historické paměti.

V polsko-jazyčném periodiku byla pozornost věnována mimo jiné aktivitám židovských škol a klubů, nebo činnosti židovských družstev a ORT-u, které se zaměřovaly na práci s židovskými repatrianty. V neposlední řadě příloha pravidelně informovala čtenáře o nejdůležitějších tématech probíraných na jednotlivých schůzích předsednictva TSKŽ, přičemž nejčastějšími a nejzávažnějšími tématy těchto setkání byly bezpochyby antisemitismus, repatriace a emigrace.²⁵³

Ke konci roku 1957 se k redakci nového periodika připojil tehdy čerstvý absolvent Filozofické fakulty Varšavské univerzity Samuel Tenenblat (1935 - 1982), který zásadním způsobem přispěl k oblíbenosti i kvalitě periodika. Samuel Tenenblat, přezdíváný Szmulek, prokazoval od počátku skvělé organizační schopnosti. Oproti svým starším kolegům přicházel denně do kontaktu s mladými lidmi, a proto si byl velmi dobře vědom toho, že pokud chce časopis mladé čtenáře oslovit, musí v první řadě uspokojovat jejich zájmy nejen po vědění, ale i dobré zábavě a zajímavostech. S příchodem Tenenblata se na stránkách polsko-jazyčného periodika začaly objevovat nejen reportáže a eseje ze života mladých lidí, ale také záběry z všedních dnů či momentky z cest. Publikovaly se vybrané korespondence žáků židovských škol z Varšavy, Lodže a Dolního Slezska i rozhovory se studenty a absolventy univerzit.²⁵⁴

Od března 1958 nesla příloha název *Nasz Głos* („*Náš hlas*“), byla rozšířená na osm stran a vycházela čtyřikrát týdně (úterý, středa, čtvrtek a sobota). Novým šéfredaktorem *Naszego Głosu* byl pro své kvality zvolen Samuel Tenenblat, který se tehdy současně stal i předsedou

---

²⁵² Sobelman, Józef, *Nasz Głos (1957-1968)* in *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta. Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008, str. 189. (Dále jen Sobelman, *Nasz Głos (1957-1968)*)

²⁵³ Ibid., str. 189-191.

²⁵⁴ Sobelman, *Nasz Głos (1957-1968)*, str. 192.

nově zřízené zvláštní komise pro práci s židovskou mládeží. V roce 1959 se redakce časopisu rozšířila o další dva mladé redaktory, a sice historika Marka Weba a básníka Natana Tenenbauma. Pod novým vedením se *Nasz Głos* brzy profiloval jako časopis, jenž směřoval k jisté tvůrčí autonomii bez ohledu na oficiální hranice ideologie. Tím, že usilovalo o vytvoření ideologicky a politicky nezávislého prostředí, přitahovalo čím dál tím větší pozornost židovské mládeže. V letech 1959 až 1966 tak zažívalo polsko-jazyčné periodikum období rozkvětu.

Nasz Głos tehdy nabízel nejen domácí, ale i světovou uměleckou literaturu. Zveřejňoval dříve zakázané a málo známé texty a nová díla narušující dogma socialistického realismu. Představoval mimo jiné začínající židovské umělce, jako byla například tehdy teprve šestnáctiletá básnička Anna Frajlich či budoucí významný prozaik, esejista a dramaturg Henryk Grynberg, který v časopise debutoval svou povídkou *Ekipa "Antygona"* (Skupina "Antygona").²⁵⁵

Kromě literatury se časopis samozřejmě zaměřoval na oblast domácí i zahraniční výtvarné a hudební tvorby. V každém čísle například pravidelně otiskoval texty starších nebo novějších židovských písní. Dále přinášel aktuální informace o kulturním dění, jako byly například reportáže z každoročně pořádaných festivalů židovské mládeže v Moskvě či zahraničních setkání židovských spisovatelů. Neopomenul ani zprávy o úspěších polských židovských herců, kteří tou dobou hostovali v Londýně, nebo Paříži. Poté, co se urovnaly polsko-izraelské vztahy, se například v srpnu 1959 na titulní stránce periodika objevil článek s názvem „*Herci Židovského národního divadla vystupují na izraelské divadelní scéně!*“, ve kterém tuto událost komentoval spisovatel Dawid Sfarď slovy: „*Naši herci již několikrát vystupovali v zahraničí. Nyní je to však něco jiného. Poprvé se totiž představí židovskému publiku žijícímu na území vlastního státu. Doufejme, že se v Izraeli naši herci setkají s vřelým přijetím a budou hrdě reprezentovat židovské divadlo v Polské lidové republice.*“²⁵⁶

Mladí redaktoři *Naszego Głosu* se mimo jiné zapojovali do všech aktivit TSKŻ. Tenenblat, Web i Tenenbaum se stali pravidelnými účastníky židovských letních i zimních táborů, na kterých děti poznávaly židovskou historii, tradice, učily se jidiš a zpívaly židovské písničky. Na stránkách časopisu pak mohli čtenáři narazit na různé vtipné historky nebo hlášení o výpravách či putováních.

---

²⁵⁵ Sobelman, *Nasz Głos (1957-1968)*, str. 196-197.

²⁵⁶ *Nasz Głos*, 5. XII. 1959, Nr. 16.

Přílišná otevřenost a apolitičnost mladých redaktorů však v redakci často vedly k názorovým střetům s jejich staršími kolegy, kteří chtěli respektovat specifické podmínky stranických ideologů. Mezigenerační bariéra mezi tehdejší mladou židovskou generací a mezi válkou těžce poznamenané generace jejich rodičů byla mnohem širší a zřetelnější než za běžných okolností a nebylo snadné ji překonat.²⁵⁷

Dle vzpomínek jednoho z redaktorů *Naszego Głosu* Jozefa Sobelmana obsah každého čísla časopisu detailně procházel a případně i redigoval tehdejší předseda TSKŻ Hersz Szmolar. Bez ohledu na stranickou cenzuru jako takovou nebylo záhodno, aby se kdokoli v rámci TSKŻ vyjadřoval k některým ožehavým tématům, jakými byly zejména asimilace a smíšená manželství. Být zastáncem asimilace totiž znamenalo popření svého židovství, být jejím odpůrcem zase nesouhlas s myšlenkou komunistického internacionalismu. Nesmělo se psát ani o židovských svátcích a náboženských tradicích, nebo o činnosti židovských náboženských obcí.²⁵⁸

4.3. Čas nenaplněných nadějí: Odchod Židů z Polska do Izraele

4.3.1. Ministerstvo vnitra: zdroj inspirace a tlaku

Jak bylo již dříve naznačeno, celková liberalizace poměrů v Polsku netrvala příliš dlouho. Władysław Gomułka totiž neměl odvalu pro dokončení ohlášených reforem. Prvním varovným signálem změny politického kurzu se stala likvidace týdeníku *Po Prostu* v roce 1957. Počátkem 60. let se Polsko nacházelo v nepříznivé hospodářské i politické situaci a Gomułkova popularita značně upadala. I když zůstával ve straně nezpochybnitelnou autoritou, postupně se v jejím vedení zformovaly kliky komunistů, které si dělaly naděje na nástupnictví po prvním tajemníkovi. K vlivným skupinám patřili straníci kolem generála Mieczysława Mocзара, pro něž se brzy vžilo označení partyzáni, a sice z důvodu, že se Moczar a jeho příznivci rekrutovali z řad bývalých příslušníků lidové armády. Pro skupinu byl příznačný nacionalismus, odpor k liberalismu, ale také silný antisemitismus.²⁵⁹ Partyzáni Židům vyčítali internacionalismus a sionismus a obviňovali je z nedokonalého sepjetí s polským národem. Kromě jiného měli dojem, že Židé zastávají až příliš důležitých pozic ve státě a požadovali, aby byla ve vládě zastoupená jen „čistá polská krev“.²⁶⁰

²⁵⁷ Sobelman, *Nasz Głos (1957-1968)*, str. 195.

²⁵⁸ Ibid., str. 197.

²⁵⁹ Jurek a kol., *Dějiny Polska*, str. 528.

²⁶⁰ Nalewajko-Kulikow, *Obywatel Jidyszlandu*, str. 249.

Vůdčí postava partyzánů Mieczysław Moczar (1913 - 1986) vykonával po válce funkci ředitele Krajského úřadu pro národní bezpečnost v Lodži (*Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Łodzi*). V roce 1948 byl podobně jako Gomułka obviněn z nacionalistické odchylky a svůj úřad musel opustit. Do strany se opět navrátil v roce 1956 a jakožto Gomułkův dobrý přítel byl v roce 1964 jmenován do čela ministerstva vnitra. Moczarův vliv vzrostl zejména poté, co byl zvolen předsedou veteránské organizace *Svazu bojovníků za svobodu a demokracii (Związek Bojowników o Wolność i Demokrację)*.²⁶¹

Svého postavení v rámci Ministerstva vnitra Moczar velmi obratně využil k tomu, aby zvýšil státobezpečnostní kontrolu nad aktivitami židovského obyvatelstva, a díky tomu získal důkazy o nedostatečné loajalitě Židů vůči polskému národu. V polovině 60. let začalo ministerstvo postupně vytvářet nové objektové svazky, kde systematicky shromažďovalo evidenční karty zejména židovských repatriantů, dále osob, jež z Polska emigrovali po roce 1956, a Židů, kteří Polsko často navštěvovali. Důvodem pro zavedení přísnější kontroly měly být údajně obavy z úniku tajných vládních informací. Ministerstvo věnovalo také větší pozornost Izraelské ambasádě a mezinárodním židovským organizacím (např. HIAS či Joint), nebo sledovalo a usměrňovalo činnost TSKŽ a Židovských náboženských kongregací.²⁶² Dlouho očekávanou příležitostí, jak rozpoutat rozsáhlé čistky s antisemitským podtextem, poskytla partyzánům Šestidenní válka.

4.3.2. Polsko a Šestidenní válka

Šestidenní válka vypukla mezi Izraelem a koalicí arabských zemí 5. června 1967. Výsledky konfliktu, v němž Izrael kontroloval celé pásmo Gazy, Západní břeh Jordánu včetně východního Jeruzaléma, Sinajský poloostrov a Golanské výšiny, vyvolaly bouřlivou reakci v Sovětském svazu. Moskva označila Izrael za „agresora“ a deklarovala podporu arabským státům. Po vzoru Sovětského svazu a podobně jako všechny východoevropské satelity (vyjma Rumunska) Polsko veřejně odsoudilo izraelské akce a následně pak 12. června přerušilo s Izraelem diplomatické vztahy. Několik dnů poté Polsko opustil izraelský velvyslanec Dov Sattath.²⁶³

V souladu se stanoviskem polské vlády zaplnily první stránky novin články o tom, že válečný konflikt na Blízkém východě vznikl z viny Izraele a sionisté potlačují lidská práva

---

²⁶¹ Kichelewski, *A Community under Pressure*, str. 182.

²⁶² Polonsky, *The Jews in Poland and Russia*, str. 696.

²⁶³ Stola, Dariusz, *Kampania antysyjonistyczna 1967-1968*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 2000, str. 30.

Palestinců. Pod tlakem strany musela „izraelskou agresi“ odsoudit také redakce židovských periodik Fołks Sztyme a Nasz Głos. Dle vzpomínek redaktora Naszego Głosu Marka Weba, však nikdo z TSKŻ Izrael očerňovat nechtěl.: *„Všichni v redakci jsme neustále přemýšleli nad tím, jak z toho vykličkovat. Tenkrát jsme ale stáli před rozhodnutím: pokud Izrael veřejně neodsoudíme, bude celé TSKŻ obviněno ze sionismu. Jestliže Židovský stát odsoudíme, budeme jednat proti našemu vnitřnímu přesvědčení, ale podaří se nám možná něco zachránit. Zrušení TSKŻ by totiž znamenalo likvidaci všech židovských škol, klubů, družstev atd., tedy naprostý konec židovského společenského života v Polsku. Tomu jsme chtěli zabránit, proto jsme se podřídili.“*²⁶⁴

15. července 1967 se na titulní straně Fołks Sztyme objevilo oficiální prohlášení ÚV TSKŻ a jeho stanovisko k situaci na Blízkém východě.: *„Důrazně odsuzujeme agresi Státu Izrael. Agresivní politika militaristů Mošeho Dajana a ultra-reakcionářů v čele s Menachemem Beginem je naprosto v rozporu s opravdovými zájmy židovského státu, a znemožňuje mírové řešení konfliktu na Blízkém východě.“*²⁶⁵

Navzdory oficiální protiizraelské propagandě v médiích se většina polské společnosti však zpočátku postavila na stranu Izraele. Vnímala to jako vítězství *našich Židů* nad *jejich Araby*. Izraelská ambasáda ve Varšavě obdržela mnoho dopisů a telegramů, v nichž Poláci vyjadřovali plnou podporu židovskému státu. Záležitost neušla pozornosti partyzánů, kteří se rozhodli zdiskreditovat své politické oponenty obviněním ze sionismu a následně obsadit všechny klíčové pozice ve straně. Moczarova tajná policie tedy Gomułku denně upozorňovala na případy, kdy polští občané z židovských rodin vyjadřovali sympatie k Izraeli nebo slavili jeho vítězství. Tím pomáhala utužovat Gomułkovo přesvědčení, že polští Židé jsou více spjati s Izraelem nežli Polskem. Ve Vratislavi bylo například v roce 1967 nahlášeno 286 případů sionistické a anti-polské propagandy.²⁶⁶

Prvního generálního tajemníka zcela jistě nejvíce popudila zpráva o setkání židovských studentů v klubu Babel ve Varšavě. V raportu Ministerstva vnitra bylo zaznamenáno: *„Dne 7. června se v klubu Babel uskutečnilo studentské setkání, jehož mluvčím byl editor časopisu Polityka (Politika) Mieczysław Rakowski. Zúčastnili se jej nejen stálí členové klubu, nýbrž i starší představitelé komunity. Celkový počet zúčastněných se pohyboval kolem 200. Vzhledem*

---

²⁶⁴ Torańska, Teresa. *Jesteśmy, Rozstania 68*, Warszawa: Świat Książki. 2008, str.12. (Dále jen Torańska, *Jesteśmy, Rozstania 68*)

²⁶⁵ *Derklerung fun prezidium fun der hojpt-farwaltung fun kultur-gazelszaflechn farband fun di jidn in Pojln*, „Fołks Sztyme“, 15. VII 1967, s. 1.

²⁶⁶ Nalewajko-Kulikov, *Obywatel Jidyszlandu*, str. 265.

*k situaci na Blízkém východě panovala v místnosti velmi radostná atmosféra a hlasitě se vykřikovala sionistická hesla.*²⁶⁷

Průběh onoho večera střízlivěji popsal ve svých vzpomínkách Rakowski: „*Nálada v místnosti byla bojová. Lidé křičeli jeden přes druhého a vyjadřovali velmi silné emoce. Někteří obviňovali Sovětský svaz z podpory Násira a fašismu, přičemž ušetřena nebyla ani naše vláda. Obávám se, že to ovšem bude mít neblahé konsekvence*“.²⁶⁸ Rakowského obavy se bohužel potvrdily. Řada studentů byla vyloučena ze studia a o práci v redakci deníku *Folks Sztyme* přišel Natan Tenenbaum, který během setkání kritizoval protiizraelsky laděný článek, publikovaný v deníku *Życie Warszawy* (*Život Varšavy*).²⁶⁹

Gomułka však ve svém počínání šel ještě dál. Dne 19. června 1967 na sjezdu odborových svazů přednesl projev, při kterém vyjádřil své znepokojení nad tím, že se mezi polskými občany s židovskými kořeny nachází sionisté, kteří ve státě představují „*pátou kolonu*“. Gomulkův proslov k Šestidenní válce se pro partyzány stal pretextem k zahájení útoku. Na schůzi kolegia ministra vnitra, jež se konala 26. června 1967, Moczar prohlásil, že polští Židé byli nakaženi „*nebezpečným sionismem*“ a že novou prioritou vlády musí být boj proti sionismu. V důsledku této partyzány organizované kampaně došlo k propuštění velkého počtu stranických funkcionářů původem z židovských rodin. Tehdy čistky nejvíce postihly armádu a novináře. Mezi propuštěnými se nacházeli jmenovitě šéfredaktor stranického deníku *Trybuna Ludu* Leon Kosman, redaktor časopisu *Życie Warszawy* Leopold Unger nebo předseda Varšavské národní rady Jerszy Zarzycki. Ministerstvo vnitra kromě toho deklarovalo, že nebude klást překážky polským Židům, kteří by chtěli emigrovat do Izraele. Situace se ještě více vyostřila v roce 1968 v souvislosti se zákazem uvedení divadelního zpracování dramatu Adama Mickiewicze *Dziady*.²⁷⁰

4.3.3. Bouřlivý rok 1968

Veškerá nespokojenost v polské společnosti nakonec vyšla napovrch v roce 1968. Po celé Evropě tehdy probíhaly politické protesty proti stávajícímu sociálnímu modelu. Hnutí studentů i jiných složek společnosti požadovaly reformy, spravedlnost a zlepšení životních podmínek. V Polsku dění ovlivnily změny ve stranickém vedení, k nimž došlo na počátku ledna

---

²⁶⁷ Nalewajko-Kulikow, *Obywatel Jidyszlandu*, str. 265.

²⁶⁸ Rakowski, *Dzienniki polityczne 1967-1968*, str. 61, na tento citát mě upozornil Antony Polonsky v knize *The Jews in Poland and Russia*, str. 698.

²⁶⁹ Polonsky, *The Jews in Poland and Russia*, str. 699.

²⁷⁰ *Ibid.*, str. 699.

v Praze. O funkci prvního tajemníka Komunistické strany Československa přišel Antonín Novotný, spojený ještě se stalinským systémem a nahradil ho Antonín Dubček, slovenský politik mladší generace, který prosazoval heslo „socialismu s lidskou tváří“. Právě Dubček v Polsku vzbuzoval velké naděje. Věta „*Celé Polsko čeká na svého Dubčka*“ se stala populárním sloganem.²⁷¹

V Polsku začaly nepokoje v lednu 1968 poté, co se ve Varšavě uskutečnilo poslední představení klasického dramatu Adama Mickiewicze *Dziady* v režii Kazimierze Dejmka, jež bylo vzhledem ke svému protisovětskému vyznění polskými úřady zakázáno. Proti stažení dramatu studenti Karol Modzelewski a Jacek Kuroń iniciovali ihned protest, který skončil pochodem několika set diváků k Mickiewiczovu pomníku na Krakovském předměstí. Zadrženo bylo 35 osob a devět z nich postaveno před kárnou komisi. Nedlouho poté Varšavská univerzita vyloučila dva studentské vůdce Adama Michnika a Henryka Szlajfera.²⁷²

V následujících dnech byla na Varšavské univerzitě, ale také ve Vratislavi zahájena petiční podpisová akce proti zrušení cenzury, přičemž se na stranu demonstrujících postavila i celá řada polských spisovatelů. Ve Varšavě se podařilo nashromáždit 3000 podpisů, ve Vratislavi petici podepsalo 1170 osob.²⁷³ Dne 8. března se pak na univerzitním prostranství ve Varšavě několik tisíc studentů zúčastnilo manifestace proti porušování ústavy a represím vůči svým kolegům.²⁷⁴ Revoluční atmosféra se téměř okamžitě přenesla i do ostatních polských měst. Na Vratislavské univerzitě se svobody dožadovaly tři tisíce studentů.

Proti demonstrantům vláda ve všech případech přijala stejná opatření. Protesty vždy tvrdě potlačily oddíly milice a následovalo rozsáhlé zatýkání. K 27. březnu policie zatkla celkem 2591 lidí, včetně 597 studentů, více než 600 mužů bylo rekrutováno do armády a mnoho dalších bylo vyloučeno z univerzit či jinak perzekuováno.²⁷⁵ Kromě toho režim přistoupil k organizování protiakcí, tedy demonstrací, které pod taktovou komunistů měly prezentovat názor většiny společnosti a odsoudit protesty studentů a jejich podporovatelů. V takovém prostředí se vedle hesel o amerických imperialistech a diverzantech, často objevily i protižidovské výroky nebo požadavky, aby sionisté opustili Polsko.²⁷⁶

---

²⁷¹ Kosman, *Dějiny Polska*, str. 361.

²⁷² Jurek a kol., *Dějiny Polska*, str. 530.

²⁷³ Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski 1939-1989*, str. 365.

²⁷⁴ Jurek a kol., *Dějiny Polska*, str. 530.

²⁷⁵ Polonsky, *The Jews in Poland and Russia*, str. 699.

²⁷⁶ Jurek a kol., *Dějiny Polska*, str. 531.

Bezprostředně po protestech vydalo Ministerstvo vnitra prohlášení, v němž uvedlo, že hlavními podněcovateli nepokojů byli univerzitní profesori a jejich rodiče (zvláště někteří vysoce postavení Moczarovi protivníci ve straně), přičemž vyzdvihlo skutečnost, že řada z nich byla z židovských rodin. Na prohlášení ministerstva samozřejmě ihned reagovala polská média. Ta se v důsledku stala velmi účinným nástrojem antisemitismu. Noviny zveřejňovaly seznamy studentů a odhalovaly jejich pravá židovská jména, nebo ostře napadaly sionisty a Izrael. První protižidovsky zaměřený článek se objevil 11. března v katolickém deníku „*Słowo Powszechne*“. V článku padlo obvinění, že: „*Varšavské nepokoje, při nichž bylo několik stovek lidí těžce zraněno a zatčeno, vyvolali ti stejní sionisté, kteří nesli odpovědnost za zločiny v době stalinismu a v letech 1956 - 1958 usilovali o roztržštění polské socialistické společnosti. Poté, co tehdy neuspěli, začali ke škůdcovství nabádat své děti. Mezi organizátory byli Antonin Zambrowski, syn Romana Zambrowskiego, Katarzyna Werfel, dcera Romana Werfla, Maria Petrusiewicz, dcera profesora Polské akademie věd, Henryk Szlajfer, syn cenzora Hlavní zprávy tiskového dohledu, Adam Michnik, syn redaktora nakladatelství Książka i Wiedza, dále studenti Blumsztajn, Rubinstein, Irena Grudzinska, dcera Jana Grudzinskiego a další členové klubu Babel židovského sdružení TSKŻ.*“²⁷⁷ Oficiální stranický deník *Trybuna Ludu* pak psal o židovských zrádcích a polské dělníky nabádal k boji proti nim. Podobné články vycházely i v dolnoslezských novinách „*Słowo Polskie*“ a „*Wieczór Wrocławia*“.

Na titulní stránce novin tehdy objevil své jméno také Branley Zeichner, jenž v roce 1968 studoval matematiku na Vratislavské univerzitě: „*Druhý den poté, co jsem ve škole podepsal petici proti stažení hry Dziady a zúčastnil jsem se protestu, jsem si ráno v novinách přečetl článek o odhalení sionistických spiklenců na Vratislavské univerzitě. V seznamu oněch spiklenců jsem našel i své jméno. Tehdy jsem se jim totiž ideálně hodil do té koncepce, že za březnovými událostmi stojí sionisté. Jsem Žid, mám židovské příjmení. Moje matka pracovala jako učitelka v židovské škole a otec byl členem strany. 16. března jsem byl předvolán k prvnímu výslechu, poté následovala série dalších výslechů a soud. Moje maminka to těžce nesla. Ona i můj otec mě prosili, abych na demonstraci nešel. Říkali, že židovská mládež by raději měla zůstat stranou. Rodiče jsem samozřejmě vůbec neposlouchal. Chtěl jsem stejně jako mí přátelé bojovat za svobodu a demokratické Polsko. Poslali mě na deset měsíců do vězení. Můj otec byl*

---

²⁷⁷ „*Do studentów Uniwersytetu Warszawskiego*“, *Słowo Powszechne*, 11 Mar. 1968, cit. dle Polonsky, *Jews in Poland and Russia*, str. 701.

vyhozen ze strany a moje matka přišla o práci. Vyčetli jí, že nedokázala pořádně vychovat svého syna, a dobře nevychovává ani děti ve škole.“²⁷⁸

Kulminačním bodem reakce vlády se 19. března stalo jednání v Paláci kultury a vědy ve Varšavě. Władysław Gomułka, ve chvíli krajního ohrožení své pozice, ostře odsoudil organizátory protestu, kterými byli dle jeho slov převážně děti stranických funkcionářů, tj. židovští nacionalisté a stoupcí sionistické ideologie a na závěr vyzval k emigraci všechny, kteří pokládali Izrael za svůj domov. Podle slov Dariusza Stoly, se v té chvíli protiizraelská kampaň přerodila v kampaň antisemitskou.²⁷⁹

V důsledku antisemitské agitace ze strany vlády a médií nastal v Polsku „*hon na sionisty*“. Podobně jako v roce 1956 byly rozpoutány rozsáhlé čistky ve straně, na pracovištích a univerzitách. Docházelo k fyzickým i slovním útokům nebo šikaně dětí na školách. Prohledávaly se matriky, aby se zjistil židovský původ podezřelých osob, a oživovaly se staré protizidovské mýty a pověry o židovském spiknutí. Obzvláště krutou podobu pak měla kampaň v Lodži, kde byly po celém městě vyvěšeny plakáty s antisemitskými hesly evokující atmosféru z dob nacismu.²⁸⁰

Reakce židovského obyvatelstva na sebe nenechala dlouho čekat. Od jara 1968 do podzimu 1969 emigrovalo z Polska ať už do Izraele, západní Evropy, nebo USA více než 15 tisíc Židů (třicet procent z nich pocházelo z Dolního Slezska). Ti, kteří se rozhodli pro emigraci, byli zbaveni polského občanství a neměli až do pádu komunismu v roce 1989 možnost návratu. Polsko v té době přišlo o řadu vysokoškolských profesorů, vědců, redaktorů, umělců, hudebníků, spisovatelů, filmařů i herců. Mezi těmi, kteří emigrovali se jmenovitě nacházeli předseda TSKŽ Hirszt Smolar, jidiš spisovatelé Lili Berger a Moshe Szklar, ředitelka Židovského národního divadla Ida Kamińska, režisér Alexander Ford, spisovatelka Sara Nomberg-Przytyk, básníci Witold Wirpsa či Arnold Słucki, a v neposlední řadě prominentní akademici, jakými byli například Włodzimierz Brus, Zygmunt Bauman, Bronisław Baczko, Krzysztof Pomian nebo Jan Ktott.²⁸¹

Z Polska odešel také spisovatel Stanisław Wygodzi (1907 - 1992) se svou ženou. Pro Wygodzského to bylo mimořádně obtížné rozhodnutí. Jakožto oddaný stoupenec komunismu věřil, že liberálnější politika nové vlády povede v Polsku k zásadním změnám a zabrání

---

²⁷⁸ Toranska, *Jesteśmy*, str. 60 a 61.

²⁷⁹ Stola, *Kampania antysyjonistyczna*, str. 193.

²⁸⁰ Polonsky, *The Jews in Poland and Russia*, str. 702.

²⁸¹ *Ibid.*, str. 703.

opakování útoků na Židy z roku 1956. O to větší byl rok 1968 zklamáním. Wygodzi tehdy ztratil veškeré iluze o tom, že by Židé a Poláci mohli žít v míru: „*Svou emigraci jsem chtěl vyjádřit protest proti tomu, co se dělo v Polsku. Nebyl to odchod „do“, nýbrž odchod „z“.* Pochopil jsem, že doma se mohu cítit jen tam, kde budu „mezi svými“. Mým místem na zemi mohl být jedině Izrael.“²⁸²

Podobné pocity hořkého zklamání zažili také rodiče pamětníka Szymona Fisce, kteří doufali, že jejich syn bude žít v demokratickém a svobodném Polsku: „*Mé rodiče to zlomilo. Považovali se za polské občany s židovskými kořeny, ostatně tak jako já. Můj otec se za první světové války zapojil do rakouského vojska, v roce 1920 bojoval proti Rusům a během druhé světové války byl do doby, než došlo k podepsání dohody Sikorski-Majskij, v Sovětské armádě. Moje matka věřila v komunismus, přestože jí to žádné výhody nikdy nepřineslo. Celý život pracovala jako švadlena. Narodila se ve Varšavě. Často nám opakovala, že válku přežila díky Sovětskému svazu a Stalinovi. Doma jsme pak každý rok slavili výročí Říjnové revoluce i První máj.*“²⁸³

Proti narůstající nenávisti vystupovali i samotní Poláci. Ústřední výbor komunistické strany opustil Edward Ochab. Ve svém dopise adresovaném prvnímu generálnímu tajemníkovi napsal: „*Jako Polák a rovněž jako věrný stoupenec komunistické ideologie protestuji proti státu řízenému antisemitismu*“.²⁸⁴ Našli se i tací, kteří vyjádřili svou solidaritu s židovskými přáteli tím, že se s nimi přišli rozloučit na vlakové nádraží. Na takový okamžik vzpomínal také Szymon Fisz: „*Vratislav jsme s mojí ženou Malkou opouštěli 27. prosince 1971. Na vlakové nádraží nás tenkrát doprovodili všichni naši blízcí přátelé, hodně plakali. Věděli, že nemáme na výběr, ale nedokázali se s našim odjezdem smířit.*“²⁸⁵

4.3.4. Rok 1968 očima dětí

Události roku 1968 byly nepochybně traumatickou zkušeností pro většinu židovské společnosti. Bolestivě je prožívaly zvláště děti, a to jednak ty, jež si byly svého židovství vědomy, ale i ty, které o svých židovských předcích nic netušily. Vzpomínky dětí „*generace 68*“ jsou velmi specifické, přesto se v nich dají rozkrýt společné prvky. Poukázáním na tyto společné znaky se snažím najít klíč k lepšímu porozumění situace konce šedesátých let.

---

²⁸² Rozhovor se Stanisławem Wygodzkým, *Polityka*, 3., březen 1999.

²⁸³ Torańska, *Jesteśmy*, str. 140.

²⁸⁴ Polonsky, *The Jews in Poland and Russia*, str. 705

²⁸⁵ Torańska, *Jesteśmy*, str. 143.

Všechny respondenty Teresy Toraňské a Joanny Wiszniewicz potkal v roce 1968 stejný osud – bylo jim odepráno právo žít ve své vlasti a právo na to být Poláky. Navzdory jejich vlastní vůli byli jakožto Židé označeni za nepřátele státu a sionisty. Vzpomínky mnohých z nich jsou příběhem postupného odhalování jejich židovské identity, která se kvůli vnějším vlivům stávala stále více důležitější.

Většina respondentů vyrostla v Polsku, studovala střední školy, univerzity, měla své koníčky, přátele. Oproti svým rodičům nezažili hrůzy války, ani období stalinismu, a byli příliš mladí na to, aby si pamatovali události roku 1956. Dospívali v šedesátých letech, v nové proměňující se době. Řada z nich o svých židovských kořenech věděla, avšak tato informace pro ně zpravidla neznamena nic hmatatelného. Byli vychováni v polské kultuře a neznali příliš židovské náboženství, jeho zvyky, tradice ani specifickou židovskou kulturu. Mnohdy ani netušili, že je to tak kvůli rozhodnutí jejich rodičů, kteří s ohledem na svou minulost chtěli ochránit své děti před stigmatem „jinakosti“.

V některých rodinách se o židovství dokonce vůbec nemluvalo, a zejména pak ve smíšených polsko-židovských rodinách byly děti často vychovávány jako katolíci. Katolictví bylo každodenní součástí i Rafałova života: „*Po celou dobu, kdy jsem žil v Polsku, jsem chodil do kostela. Bratr mé babičky z matčiny strany byl farářem a mého křtu se zúčastnil dokonce biskup. Pravidelně jsem přistupoval ke svatému přijímání, byl jsem také biřmován a navštěvoval jsem hodiny náboženství. Můj otec s tím vším souhlasil. Pravděpodobně chtěl, abych se v Polsku cítil jako Polák, a proto mi naše židovství raději nepřipomínal.*“²⁸⁶

Následující rozhovory dokazují, že ne nutně se židovství musí vázat pouze k náboženské praxi, ale je i otázkou národní identity. I když historické okolnosti vedly u mnohých rodičů ke ztrátě víry, neznamena to automaticky ztrátu jejich židovské identity. Po celý život se někteří z nich stále cítili jako Židé. Svě židovské kořeny nechtěli skrývat a dokázali o nich otevřeně hovořit se svými dětmi i okolím. To dokládají například vzpomínky Magdy: „*Ve třídě jsem byla jediná, kdo pocházel z židovské rodiny. Židovství tehdy pro mě ale neznamena víc nežli to, že rodiče jsou Židé. U nás doma se nedodržovaly židovské náboženské tradice a mluvilo se pouze polsky, rodiče mluvili jidiš, jen tehdy, když chtěli, abych jim nerozuměla. Mí rodiče byli hluboce svázáni s polskou kulturou, a v podobném duchu vychovávali i mne. Avšak nikdy se nebáli říct, že jsou Židé a já jsem nikdy neměla pocit, že by Židé měli být v něčem horší než Poláci. Často mi vyprávěli o tradici bohaté předválečné*

---

²⁸⁶ Wiszniewicz, Joanna. *Z Polski do Izraela, Rozmowy z pokoleniem '68*. Warszawa: Wydawnictwo Karta, 1992, str. 32. (Dále jen Wiszniewicz, *Z Polski do Izraela*)

*židovské kultury i o holokaustu, a já jsem je hrozně ráda poslouchala. Kromě toho jsem měla hodně židovských přátel, jelikož jsem každé léto trávila na táborech TSKŽ.*²⁸⁷

Ani tatínek Szymona Fische své židovství před synem nepopíral a hrdě se k němu hlásil.: „Po válce se naše rodina usadila v Legnici. Tenkrát tam žila početná židovská komunita. Rodiče nebyli praktikujícími Židy. Když mi bylo šest, zapsali mě do židovské školy, maminka sice nechtěla, ale tatínek si to prosadil. Škola byla světská a téměř v ničem se nelišila od polské, všichni mluvili polsky. Moje maminka měla z židovství obavy. Nikdy před námi neskrývala, že je Židovkou, ale bála se antisemitismu a bála se o naši budoucnost. Můj otec zase při každé možné příležitosti vyzdvihoval, že je Židem a Polákem. Byl hrdý na to, že má židovské kořeny. Miloval židovskou kulturu a jidiš mluvil velmi dobře. Se mnou ovšem rodiče mluvili jen polsky. Často mi opakoval, že lidé si mě budou vážit jen tehdy, budu-li vědět, kým doopravdy jsem. Já jsem to věděl, byl jsem Polákem s židovskými kořeny.”²⁸⁸

Jak vyplývá z výpovědí, pro některé z představitelů druhé generace nebylo židovství jejich rodičů dostatečným důvodem pro osobní pocit židovské identity. Židovství spíše zkoumali a vnímali jako kulturu svých předků. Na tuto skutečnost nepochybně mělo vliv také to, že významná část respondentů považovala za svůj mateřský jazyk polštinu a jidiš vůbec nemluvila. Pravdou totiž zůstává, že právě jazyk je důležitou součástí identity a jedním z prostředků, jak mohou lidé nahlédnout do své kultury a historie.

Mezi respondenty se ovšem našli i tací, kteří se v dětství proti židovství a všemu, co s ním bylo spojováno, vzpírali. Pro Janinu Rozenbejn židovství jejich rodičů znamenalo jakési vyčerpávající břemeno, s nímž se celé dětství musela potýkat.: „Moje maminka zažila varšavské ghetto. Bohudíky se jí z něho podařilo utéct a válku přežila díky pomoci polské rodiny, která ji ukrývala ve skříni. Byla vždy velmi odvážná a na své židovství pyšná. Neustále mi vyprávěla o svém dětství, o mé babičce, dědečkovi a tetách, já jsem ji však nerada poslouchala, dodnes toho lituji. Nikdy jsem nebyla tak odvážná jako maminka. Měla jsem židovské příjmení i vzhled, avšak bála jsem se nahlas říci, že pocházím z židovské rodiny. Cítila jsem se Polkou. Slovo Žid v polštině mi navíc v uších znělo příšerně. Nechtěla jsem jezdit ani na židovské tábory. Jmenovala jsem se Rozenbejn. Ne Rozenberg, ani Rozenstein, nýbrž Rozenbejn. Styděla jsem se. Nikoho s takovým příjmením jsem neznala. Vždy když jsem chodívala k ševci, nebo do prádelny, tak jsem své příjmení zkracovala a říkala, že se jmenuji Rozen. Nevím, proč jsem se tak bála. V Polsku se mi nestalo nikdy nic špatného. Měla jsem skvělou třídu, všichni věděli, že

²⁸⁷ Wiszniewicz, *Z Polski do Izraela*, str. 50.

²⁸⁸ Torañska, *Jesteśmy*, str. 142.

*mám židovské kořeny, ale nikomu to nevadilo, nikdy jsem se nesetkala s žádnými projevy antisemitismu.*²⁸⁹

Podobné pocity sdílel také Marek. Být Židem pro něho představovalo něco nepřirozeného, a proto se snažil být touto kategorií zcela nedotčený: „*Něž vypukla Šestidenní válka, být Židem v Polsku pro mě znamenalo něco nejasného. Cítil jsem se Polákem a chtěl jsem být Polákem. Židovství se mi zdálo příliš komplikované a pro můj život zcela zbytečné. Byl bych tenkrát nejraději, kdyby nikdo ani netušil, že mám židovské rodiče. Zdálo se mi, že Židé v Polsku jsou obyvatelé druhé kategorie. Byl jsem toho názoru, že povinností každého civilizovaného a kultivovaného člověka je asimilovat se.*“²⁹⁰

Po Šestidenní válce a událostech následujících po ní přišel ze společnosti tvrdý náraz. Židovská mládež, která o svých kořenech věděla, avšak je nikterak neprožívala, byla tvrdě konfrontována se svým původem, se kterým se musela začít vyrovnávat. Majoritní společností byli označováni hanlivými výrazy, přičemž už jen samotné označení Žid bylo zamýšleno jako urážka.

Navzdory tomu, že jim společnost diktovala, kým by měli být, a odmítala je jako sobě rovné, nepřestali se cítit být Poláky. Tlak z vnějšku nestačil k tomu, aby židovskou kulturu přijali zcela za svou. Ilana Grosman se narodila do židovské rodiny, avšak vnitřně byla spjata s Polskem. Nedokázala pochopit, proč nemohla nadále žít ve své rodné zemi a odmítala skutečnost, že by ji měla ze dne na den opustit: „*Bylo mi tehdy dvacet let a studovala jsem na Technické univerzitě ve Vratislavi. Věděla jsem, co se v Polsku děje. Ale já, Polka? Mě se to přeci nemohlo týkat. Polsko bylo můj svět, můj celý život. Narodila jsem se sice do židovské rodiny, ale vyrůstala jsem jako Polka. Rodiče nebyli politicky aktivní. Můj tatínek byl ateista. Maminka se alespoň trochu snažila zachovávat určité židovské tradice a chodila jednou za čas do synagogy.*

Nakonec jsem ale i já obdržela obálku, ve které jsem našla cestovní dokument, v němž bylo napsáno, že nejsem polským občanem a musím do měsíce zemi opustit. Nemohla jsem tomu uvěřit. Ptala jsem se, proč. Nic špatného jsem přeci neudělala. Naše rodina žila v Polsku odjakživa. Moji prarodiče se narodili v Lodži, rodiče se narodili v Lodži a já jsem se taky narodila v Lodži. Měla jsem tu kamarády, všechno. Zhroutil se mi celý svět. Nechtěla jsem

---

²⁸⁹ Torañska, *Jesteśmy*, str. 150.

²⁹⁰ Wiszniewicz, *Z Polski do Izraela*, str. 6.

*emigrovat do Izraele. Byla to pro mě neznámá země. Nechtěla jsem se učit ani mluvit hebrejsky. Polština byla mým mateřským jazykem.*²⁹¹

Pokračující antisemitismus v polské společnosti však začal v mnohých probouzet židovské národní cítění. Původní tendence k potírání židovských kořenů tak měla za následek pravý opak, nečekaně došlo k uvědomění si vnitřní židovské identity a hledání útočiště u lidí, kteří sdíleli stejný osud.

Rodiče Krzysztofa Koflera před svým synem své kořeny netajili. Krzysztof se ale vždy židovské společnosti spíše vyhýbal. Navštěvoval polskou školu a měl polské kamarády. Nikdy se z jejich strany neseťkal s nenávisťnými projevy. V jednu chvíli se ale vše změnilo: „*Jako obvykle jsem šel ke kamarádovi zahrát si bridž. Kamarád bydlel s rodiči, ale měl svůj vlastní pokoj, kde jsme s kluky mohli hrát pokaždé klidně až do rána. Když jsem ale tenkrát přišel, kluci už měli hru dávno rozehranou. Jeden z nich se na mě podíval a řekl, že už se mnou bridž hrát nikdy nebudou, protože nejsem rovnocenným spoluhráčem. Stalo se to začátkem roku 1969. Nikdy předtím jsem nic podobného nezažil. Dostal jsem vztek, ale zároveň jsem byl hrozně sklíčený. Nikdy víc jsem se s těmi kamarády neseťkal. Víš, co bylo na tom všem opravdu zvláštní, že jsem se začal stranit Poláků, a naopak vyhledávat nová přátelství mezi Židy, díky tomu jsem poznal i svou ženu Halinu.*“²⁹²

Židovství začalo hrát důležitější roli rovněž v životě Andrzeje Karpiňského.: „*Já nevím, zda jsem byl tehdy Židem. Vlastně jsem se nad tím asi příliš nezamýšlel. Žil jsem dvojitým životem, jedním ve škole a univerzitě s mými polskými přáteli, druhý zase každé léto na židovských táborech. Můj otec přežil válku v Polsku a Židem být nechtěl. Nepamatuji si, že by o sobě někdy prohlásil, že jím je. Slovo Žid se pro něho stalo tabu. Moje maminka nepocházela z židovské rodiny, byla gojkou. V roce 1968 jsem studoval pátým rokem na Technické univerzitě ve Vratislavi. Pamatuji si, že po studentských protestech, myslím, že to bylo 9. března, se nás na přednášce náš docent zeptal: Co si myslíte o událostech, které v minulých dnech proběhly na naší univerzitě? Můžete být naprosto upřímní, dodal. Tehdy sedělo v přednáškovém sále přibližně sto lidí. Na otázku reagovali vsutku „upřímně“, a sice, že sionisté jsou horší než nacisté, a že chtějí zničit Polsko. Cítil jsem se neprávem osočený a zklamáný, že mí blízcí přátelé jsou proti mně a začal jsem se jich bát.*“²⁹³

---

²⁹¹ Torańska, *Jesteśmy*, str. 331-334.

²⁹² *Ibid.*, str. 345.

²⁹³ *Ibid.*, str. 22.

Uvědomění si židovské přináležitosti se stalo okamžikem, který zakončoval etapu života v Polsku a otevíral zcela novou kapitolu v jiné zemi. Odchod do zahraničí, do neznámého prostředí s nedostatečnou jazykovou vybaveností, však musel být pro děti neskutečnou psychickou zátěží. Velmi těžce svůj odchod prožíval i Rafał: *„Bylo to pro mě zdrcující. Nikdo mi nechtěl říct, kdy se do Polska zase vrátím. Představa, že budu v Izraeli, který jsem vůbec neznal, a budu si muset hledat nové kamarády, pro mne byla děsivá. Když jsem nastupoval do vlaku, hrozně jsem plakal. Na nádraží mě doprovodila celá třída a kamarádi nesli v rukou transparenty s nápisem „Rafał je naším hrdinou“. Byl jsem rozrušen, nechtěl jsem je opustit. V duchu jsem si opakoval, že se určitě brzy vrátím.“*²⁹⁴

Některé z dětí, které byly ještě příliš malé na to, aby pochopily, co se v Polsku děje, však často vnímaly svůj odjezd kladně, dá se říci jako cestu za dobrodružstvím. Radost z nastávající cesty měl i Bronisław Dichter: *„V roce 1968 mi bylo jedenáct let. Pamatuji si, že mi tehdy připadalo, že se dějí divné věci. Rodiče nás například s bratrem poprvé samotné poslali na prázdniny, přitom jsme do té doby každý rok s celou rodinou jezdili k moři. Tenkrát jsme léto trávili u tety na vesnici. Byly to prima prázdniny, zažil jsem spoustu věcí. Plavali jsme v řece, chytali jsme ryby a hráli jsme si s kluky z vesnice na vojáky nebo Indiány. Když jsme se vrátili domů, rodiče nám oznámili, že odjíždíme do zahraničí, ale že o tom nesmíme nikomu povědět. Kam pojedeme, ale ještě nevěděli. Bud' do Ameriky, nebo Izraele. Já jsem chtěl vidět Ameriku. Znal jsem ji dobře z knížek a z vyprávění babičky Ani, která tam měla sestru. Babička vždycky říkala, že v Americe je líp. Odjíždět jsme měli prvního září. Hrozně jsem se těšil. Poprvé ve svém životě jsem se nemohl dočkat konce prázdnin.“*²⁹⁵

Příběh odhalování židovské identity pro řadu respondentů zajisté emigrací neskončil. Pro Ilanu Grosman pokračuje i dodnes. Její výpověď dokazuje, jak dlouhý a složitý proces to může být: *„Cítím se Polkou i po těch čtyřiceti letech. Nebo ne, někdy si myslím, že jsem spíše Židovkou. Zcela jistě se považuji za Izraelku. Ano, jsem Izraelka. Ne, jsem Polka!“*²⁹⁶

---

²⁹⁴ Wiszniewicz, *Z Polski do Izraela*, str. 34.

²⁹⁵ Torañska, *Jesteśmy*, str. 88.

²⁹⁶ *Ibid.*, str. 335.

5. Závěr

Poté, co režim donutil v rámci represí k emigraci tisíce Židů, necelou polovinu těch, kteří v Polsku po válce ještě zůstali, došlo k omezení činnosti TSKŽ. Většina jeho poboček, především pak v Dolním Slezsku, podlehla likvidaci, spolu s nimi také Židovské národní divadlo, všechny židovské školy i družstva. Z čelních představitelů TSKŽ v Polsku zůstal pouze Szymon Zachariasz, a to pravděpodobně kvůli svému vysokému věku a špatnému zdravotnímu stavu (zemřel v roce 1970).

Když Dawid Sfard v lednu 1969 opouštěl Polsko, napsal ve svých vzpomínkách: „*Tyto smutné události ukončily mé několikaleté snažení o obnovu židovské komunity v Polsku, do něhož jsem se v mládí pustil s takovou vervou. Můj život se náhle ocitl v ruinách a mé naděje na svobodné a demokratické Polsko umřely.*“²⁹⁷

Nejen pro Sfarda, ale i pro další představitele TSKŽ muselo být velmi těžké si připustit, že mnohé snahy o uchování specifické židovské identity v rámci polského prostředí byly nerealistické. Vedení TSKŽ spojovalo mnohé. Vyrůstali v tradičních židovských rodinách, byli hluboce svázáni s jazykem a kulturou jidiš a válku přežili v Sovětském svazu, odkud se vrátili zpět do Polska. V komunistické ideologii viděli způsob zrovnoprávnění a vlastního docenění, které je odvádělo od útěku „do vnitřního ghetta“ židovství. Pod záštitou komunistického režimu chtěli v souladu s dobovou ideologií rozvíjet jidiš tradice a kulturu v Polsku.

Stimulováni byli příznivým politickým klimatem, podmínkami a komunistickým vládním režimem. Rozčarování přišlo v roce 1956, když se ruku v ruce s liberalizací režimu paradoxně posiloval antisemitismus. Přesto se někteří z nich rozhodli na své ideály nerezignovat, ne zvolili cestu emigrace, ale nadále zůstávali aktivní ve své činnosti ve své domovině. Zlomový okamžik nastal po Šestidenní válce a březnových událostech, kdy Polsko zostřílo své antisemitské postoje a k emigraci byli nakonec přinuceni.

Vzhledem k výše uváděným vzpomínkám pamětníků však stojí za úvahu otázka, jakou vizi dalšího rozvoje své organizace představitelé TSKŽ měli. Jak víme, hlavní myšlenka, stojící u zrodu TSKŽ, byla zajistit práva židovské národnostní menšiny v Polsku, tedy usilovat o zachování a rozvoj židovské svébytnosti, kultury a jazyka jidiš. Nastupující generace ale jidiš většinově neovládala, jejím mateřským jazykem byla polština. Výmluvným dokladem této skutečnosti je například to, že i v domácnosti spisovatele Davida Sfarda, který se po celou dobu

---

²⁹⁷ Sfard, Dawid, *Mit zich un mit andere. Ojtobiografie un literarisze esejen*, Jeruzalaim, 1984, str. 291, na tento citát mě upozornila Joanna Nalewajko-Kulikov ve své knize *Obywatel Jidyszlandu*, str. 283.

aktivně zasazoval o rozvoj jidiš kultury, převládal polský jazyk.²⁹⁸ Zcela očividně je to důkaz postupné jazykové asimilace s polštinou i u Židů se silným vědomím své židovské identity. Můžeme jen spekulovat, nakolik bylo přijetí a užívání polského jazyka u první generace výsledkem obav z pohlcení kulturou majoritní společnosti nebo naopak cíleným vstřícným krokem vůči majoritě.

Na závěr je důležité poznamenat, že v sekundární literatuře převažuje důraz na antisemitismus polské společnosti a nemožnost integrace Židů, avšak mnohé vzpomínky ukazují nejen silné sociální kontakty s polskými křesťanskými sousedy a spolužáky, ale rovněž silná pouta k židovskému společenství zvláště díky letním táborům a aktivitám TSKŽ pro studenty a mládež.

---

²⁹⁸ Nalewajko-Kulikov, *Obywatel Jidyszlandu*, str. 274.

6. Seznam pramenů a literatury

6. 1. Archivní prameny

Archiv Židovského historického institutu ve Varšavě (Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego we Warszawie, AŽIH):

Prezydium CKŻP 1945 - 1950

Wydział Produktywizacji CKŻP 1945 - 1950

Wydział Ewidencji i Statystyki CKŻP 1945 - 1950

TSKŻ 1950 - 1967

Kolekcja Michała Mirskiego

Kolekcja Leopolda Treppera

Státní archiv ve Vratislavi (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, AP):

Urząd Wojewódzki Wrocławski

Sprawy Żydowskie

Archiv nových spisů ve Varšavě (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, AAN):

Komitet centralny PZPR

Periodika

Opinia, 12., 22. VIII 1947, nr. 5

Fołks Sztyme, 16. V 1951, nr. 78.

Fołks Sztyme, 7. VI 1951, nr. 91.

Fołks-Sztyme, 25. VIII 1951, nr. 136.

Fołks Sztyme, 27. IX 1951, nr. 159.

Fołks-Sztyme, 15. XI 1951, nr. 183.

Fołks-Sztyme, 26. IV 1952, nr. 67.

Fołks Sztyme, 20. VI 1953, nr. 98.

Fołks Sztyme, 27. I 1955, nr. 15.

Fołks-Sztyme, 17. II 1955, nr. 27.

Nasz Głos, 5. XII. 1959, nr. 16.

Fołks Sztyme, 15. VII 1967, nr. 1.

BŽIH, 4 (196), 2000, nr. 234.

6. 2. Sekundární literatura

- Adelson, Józef. *W Polsce zwanej ludową*, in *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie do 1950 roku*, red. Jerzy Tomaszewski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.
- Berendt, Grzegorz. *Życie żydowskie w Polsce w latach 1950-1956. Z dziejów Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006.
- Brandes, Detlef. *Cesta k vyhnání 1938-1945, Plány a rozhodnutí o „transferu Němců z Československa a z Polska*. Praha: Prostor, 2002.
- Bronsztejn, Szyja. *Z dziejów ludności żydowskiej na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1993.
- Cała, Alina; Datner-Śpiewak, Helena. *Dzieje Żydów w Polsce 1944-1968*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny w Polsce, 1997.
- Cichopek-Gajraj, Anna. *Beyond Violence, Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944-48*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Cohen, Natan. *The Renewed Association of Yiddish Writers and Journalists in Poland, 1945-1948*. in „*Yiddish after the Holocaust*“, red. Joseph Sherman, Oxford: Boulevard, 2004.
- Dudek, Jan. *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące dla mniejszości narodowych na Dolnym Śląsku w latach 1945-1948*, „*Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*“. Wrocław: Zakł. Narodowy im. Ossolińskich, 1975.
- Egit, Jacob, *Grand Illusion*. Toronto: Lugus, 1991.
- Grabski, August; Berendt, Grzegorz. *Miedzy emigracją a trwaniem: syjoniści i komuniści żydowscy w Polsce po Holokauście*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2003.
- Grabski, August; Rusinia, Martyna. „*Żydowscy komuniści po Holokauście wobec języków polskiego żydostwa*“, in *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta. Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008.
- Grajek, Stefan. *Po wojnie i co dalej, Żydzi w Polsce w latach 1945 - 1949*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2003.
- Chodakiewicz, Marek Jan. *Po zagładzie-Stosunki polsko-żydowskie 1944 - 1947*. Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2008.
- Jurek, Tomasz; Friedl, Jiří; Řezník, Miloš; Wihoda, Martin. *Dějiny Polska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017.
- Kichelewski, Audrey. *A Community under Pressure: Jews in Poland, 1957-1967*. Polin 2008.
- Kosman, Marcelli, *Dějiny Polska*. Praha: Karolinum, 2011.

- Kostyrčenko, G. V., *Tajná politika Stalina*. Moskva, 2003.
- Kośński, Krzysztof. *O nową mentalność, Życie codzienne w szkołach 1945-1956*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2000.
- Nalewajko-Kulikov, Joanna; Ruta, Magdalena. „Kultura jidysz po II wojnie światowej“, in *Następstwa zagłady Żydów*. Lublin: UMCS Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2011.
- Nalewajko-Kulikov, Joanna. *Obywatel Jidyszlandu. Rzecz o żydowskich komunistach w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2009.
- Nudelman, Moshe. *A gelechter durch trern*. Buenos Aires, 1947.
- Paczkowski, Andrzej. *Pół wieku dziejów Polski 1939-1989*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995.
- Piątkowska, Renata. „Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych, Próba kontynuowania żydowskiego życia artystycznego w latach 1946-1948.“ in *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta. Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008.
- Pisarski, Maciej. *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1951*. In *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*. Warszawa: Trio, 1997.
- Polonsky, Antony. *The Jews in Poland and Russia: Volume III: 1914 to 2008*. Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2012.
- Prekerowa, Teresa. „Wojna i okupacja“, in *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie do 1950 roku*, red. Jerzy Tomaszewski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.
- Reiman, Michal. *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí*. Praha: Karolinum 2000.
- Ruta, Magdalena. *Bez Żydów? Literatura Jidysz w PRL o zagładzie, Polsce i komunizmie*. Kraków: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2012.
- Ruta, Magdalena. „Tematy literatury jidysz w Polsce lat 1945-1949. Rekonesans badawczy“ in *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta, Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008.
- Shmeruk, Chone. *Dějiny literatury jidiš*. Olomouc: Votobia, 1996.
- Sobelman, Józef. *Nasz Głos (1957-1968)* in *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta. Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008.
- Stola, Dariusz. *Kampania antysyjonistyczna w Polsce 1967-1968*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 2000.

Szaynok, Bożena. *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku 1945–1950*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000.

Szaynok, Bożena. „*Problematyka Żydowska w polityce komunistów w latach 1949–1953*“, in *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Rura, Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008.

Szklar, Mojsze. *Gazeta „Folks Sztyme“ (1948–1968), Refleksje Osobiste*, in *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Rura, Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008.

Torańska, Teresa. *Jesteśmy, Rozstania 68*. Warszawa: Świat Książki, 2008.

Wiszniewicz, Joanna. *Z Polski do Izraela: Rozmowy z pokoleniem '68*. Warszawa: Wydawnictwo Karta, 1992.

Włodarczyk, Tamara; Duda, Tomasz. *Szkoły żydowskie we Wrocławiu*. Wrocław: Żydowski Instytut Historyczny, Fundacja Kultury i Edukacji Żydowskiej Gesher, 2008.

Żaroń, Piotr. *Ludność polska w Związku Radzieckim w czasie II wojny światowej*. Warszawa 1990.

Żbikowski, Andrzej. *Żydzi, Historia, Kultura i obyczaje polskich Żydów*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2005.

Články

Čapková, Kateřina, *Dilemmas of Minority Politics: Jewish Migrants in Postwar Czechoslovakia and Poland*, in: Françoise S. Ouzan and Manfred Gerstenfeld (eds), *Postwar Jewish Displacement and Rebirth 1945–1967*. Leiden and Boston: Brill 2014, 63–75.

Kichelewski, Audrey, *Imagining the Jews in Stalinist Poland: nationalists or cosmopolites?* *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 17:3, 502–522.

Kijek, Kamil, *Aliens in the Land of Piast: The Polonization of Lower Silesia and Its Jewish Community in the Years 1945–1950*, [in:] ed. Tobias Grill, *Jews and Germans in Eastern Europe. Shared and Comparative Histories*. Oldenburg 2018, 234–255.

Silber, Marcos, *Foreigners or co-nationals? Israel, Poland and Polish Jewry (1948 - 1967)*. *Journal of Israeli History*, 29: 2, 213–232.

Internetové zdroje

Školství (MSgS) [online]. Sociologická encyklopedie. [cit. 10. 6. 2019]. Dostupné z [https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%C5%A0kolstv%C3%AD_\(MSgS\)](https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%C5%A0kolstv%C3%AD_(MSgS))

7. Seznam zkratk

AAN - Archiv nových spisů ve Varšavě

APW - Státní archiv ve Vratislavi

AŽIH - Archiv Židovského historického institutu

CKŻP - Ústřední výbor Židů v Polsku

KSSS - Komunistická strana Sovětského svazu

MBP - Ministerstvo veřejné bezpečnosti

ORT - Organizace pro rozvoj tvořivosti

PKWN - Polský výbor národního osvobození

PPR - Polská dělnická strana

PRL - Polská lidová republika

PUR - Státní repatriační úřad

PZPR - Polská sjednocená dělnická strana

TSKŻ - Kulturní a společenské sdružení Židů

ÚV PZPR - Ústřední výbor Polské sjednocené dělnické strany

ÚV TSKŻ - Ústřední výbor Kulturního a společenského sdružení Židů

WIZO - Mezinárodní ženská sionistická organizace

WKŻ - Židovský krajský výbor

ŻTK - Židovské kulturní sdružení

8. Přílohy

8. 1. Seznam příloh

Příloha č. 1.: Návrh koncepce činnosti Kulturního a společenského sdružení Židů v Polsku z roku 1950.

Příloha č. 2.: Titulní strana jidiš časopisu Fołks Sztyrne z 29. července 1949.

Příloha č. 3.: Titulní strana jidiš časopisu Fołks Sztyrne z 21. prosince 1949.

Příloha č. 4.: Říjnové číslo Fołks Sztyrne z roku 1950 věnované 33. výročí Říjnové revoluce.

Příloha č. 5.: Titulní strana polsko-jazyčného periodika Nasz Głos z 18. dubna 1959.

Příloha č. 6.: Polsko-jazyčné periodikum Nasz Głos z 5. prosince 1959. Na titulní straně článek o hostování herců Židovského národního divadla v Izraeli.

Příloha č. 7.: Polsko-jazyčné periodikum Nasz Głos z 20. června 1967. Na čtvrté straně otištěn projev Władysława Gomułky k Šestidenní válce.

8. 2. Příloha č. 1.: Návrh koncepce činnosti Kulturního a společenského sdružení Židů v Polsku z roku 1950.

Kulturní a společenské sdružení Židů v Polsku (dále jen TSKŽ) by svou činností mělo přispívat k:

1. Šíření pozitivního vztahu k Sovětskému svazu a propagaci proletářského internacionalismu.
2. Zapojení židovské společnosti do výstavby socialismu v Polsku a boje za mír a rovnoprávné postavení ve společnosti.
3. Zapojení židovských obyvatel do realizace šestiletého hospodářského plánu.
4. Výchově mladé židovské generace v duchu nové komunistické morálky.
5. Upevnění a prohloubení bratrských vztahů Židů a Poláků, a dále seznamovat polskou veřejnost s pokroky ve vývoji židovské kultury.
6. Vymýcení židovského nacionalismu.
7. Rozvoji vědy, kultury a umění, které budou sloužit sovětskému a lidově demokratickému režimu.

K realizaci stanovených cílů by mělo docházet skrze:

1. Vydávání knih a časopisů v jidiš a polském jazyce.
2. Podílení se na organizaci každoročních oslav osvobození Polska Rudou armádou.
3. Spolupráci s Ministerstvem Osvěty a přípravu vzdělávacích akcí pro židovskou mládež.
4. Pořádání čtenářských besed.
5. Zakládání amatérských uměleckých souborů a organizaci zájmových uměleckých soutěží.
6. Zakládání knihoven, čítáren a kulturních domů.
7. Pořádání vzdělávacích kurzů pro dospělé.

Všeobecná ustanovení TSKŽ:

Členství

1. Členem může být každý Žid, který je obyvatelem Polské republiky.
2. Členství vzniká dnem rozhodnutí Místní organizace.

Člen je povinen:

1. Řídit se při své činnosti programem a stanovami.
2. Plnit povinnosti vyplývající z členství a funkce v TSKŽ.
3. Platit řádně členské příspěvky.

Člen má právo:

1. Účastnit se jednání členských jednání.
2. Svobodně vyjadřovat stanoviska k práci všech orgánů a funkcionářů TSKŽ.
3. Předkládat návrhy, dotazy a případné stížnosti orgánům TSKŽ.
4. Hlasovat, volit, navrhopvat a být volen do funkcí v rámci TSKŽ.

Členství zaniká:

1. Dobrovolným vystoupením člena na základě písemného oznámení.
2. Zrušením členství pro poškozování zájmu TSKŽ.
3. Ztrátou právní subjektivity.²⁹⁹

Ústředními orgány TSKŽ jsou: Národní sjezd, Ústřední výbor (*Zarząd Główny, ZG TSKŽ*) a Hlavní revizní komise (*Główna Komisja Rewizyjna*). Nejvyšším rozhodujícím orgánem je Národní sjezd, konaný jednou za dva roky, který volí některé členy do hlavního výboru.

Ústřední výbor se skládá ze 45 členů. Je oprávněn zabývat se všemi otázkami souvisejícími s cíli organizace. Má pravomoc rozhodovat o přijetí nových členů Ústředního výboru. Členové výboru se schází dle potřeby, nejméně však jednou za čtvrt roku. Zasedání Hlavního výboru svolává Předsednictvo Ústředního výboru.

Do kompetence výboru spadají:

- a) Řízení činnosti TSKŽ dle doporučení Národního sjezdu.
- b) Kontrola plnění usnesení Národního sjezdu.
- c) Schvalování rozpočtu TSKŽ, jehož návrh vypracovává předsednictvo Hlavního výboru.
- d) Disponování s majetkem a finančními prostředky TSKŽ v rámci schváleného rozpočtu.

---

²⁹⁹ AŽIH, TSKŽ, sygn. 325/1., str. 1-4.

- e) Svolání Národního sjezdu.
- f) Stanovení výše členských příspěvků.

Hlavní výbor jmenuje předsednictvo, které tvoří předseda, 2 místopředsedové a dalších osm členů. Předsednictvo se schází pravidelně jednou za dva týdny. Schůze předsednictva svolává předseda nebo místopředseda.

Mezi hlavní kompetence předsednictva patří:

- a) Řízení činnosti TSKŽ dle doporučení Národního sjezdu a Ústředního výboru.
- b) Vyhotovování návrhů plánu činnosti, rozpočtu a rozpočtového výhledu TSKŽ.
- c) Hospodaření s majetkem a finančními prostředky TSKŽ v rámci schváleného rozpočtu.
- d) Zpracovávání a vydávání vnitřních předpisů.
- e) Zrušování krajských poboček, jejichž činnost není v souladu se zájmy TSKŽ.
- f) Reprezentace TSKŽ navenek.
- g) Přijímání a propouštění pracovníků Ústředního výboru a zaměstnanců všech poboček TSKŽ.

Hlavní revizní komise se skládá z pěti členů zvolených Národním sjezdem. Mezi činnost Hlavní revizní komise patří dohlížení na to, jsou-li záležitosti TSKŽ řádně vedeny a vykonávají-li TSKŽ činnost v souladu se stanovami a předpisy.³⁰⁰

---

³⁰⁰ AŽIH, TSKŽ, sygn. 325/1., str. 4-8.

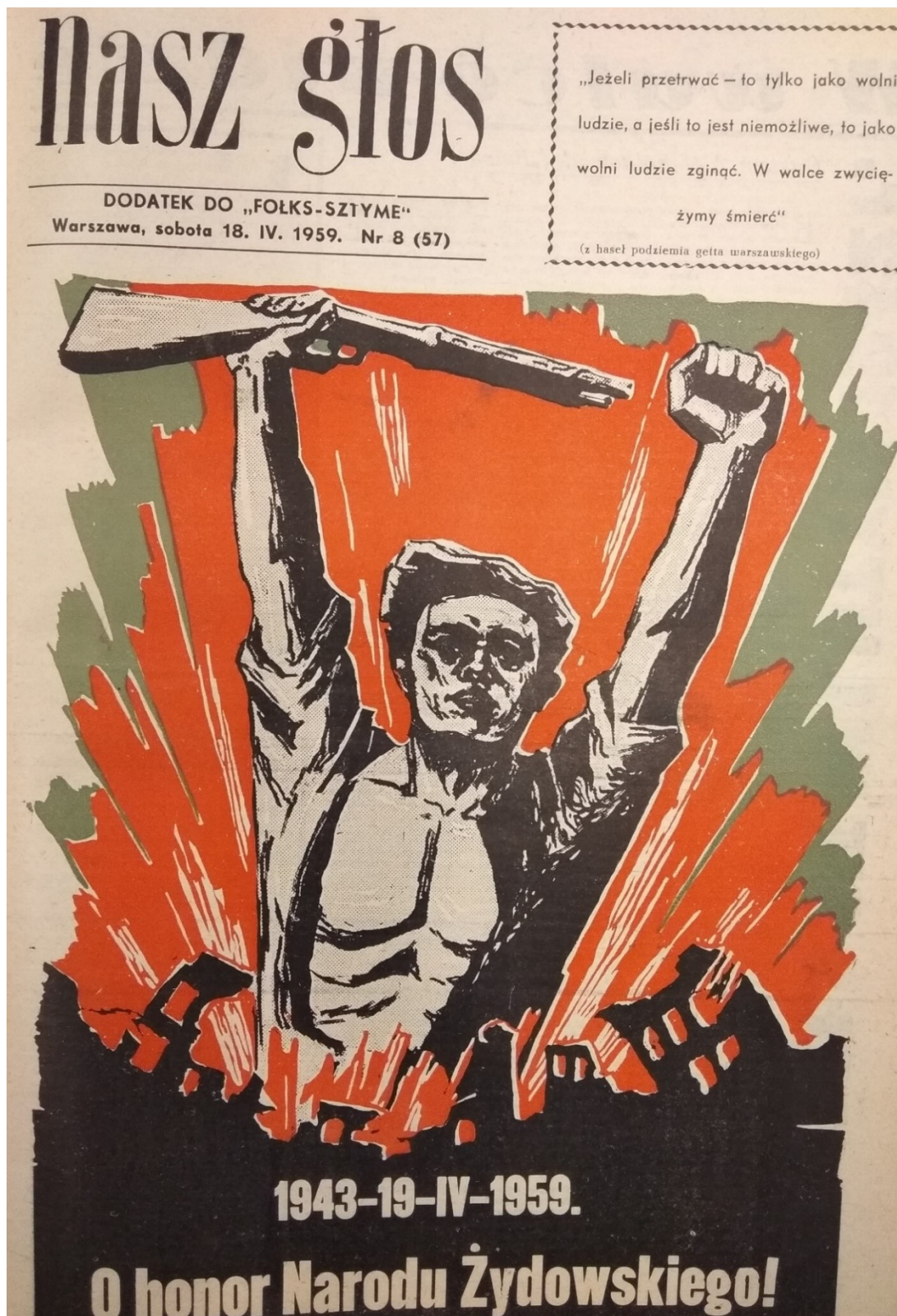

8. 5. Příloha č. 4.: Říjnové číslo Folks Sztyme z roku 1950 věnované 33. výročí Říjnové revoluce.

8. 6. Příloha č. 5.: Titulní strana polsko-jazyčného periodika Nasz Głos z 18. dubna 1959.

8. 7. Příloha č. 6.: Polsko-jazyčné periodikum Nasz Głos z 5. prosince 1959. Na titulní straně článek o hostování herců Židovského národního divadla v Izraeli.

Nasz głos

DODATEK DO „FOLKS-SZTYME“

Warszawa, sobota 5. XII. 1959. Nr 16 (65)

Zaprenumeruj
„Folks-Sztyme“
na rok 1960

Wyjazd Państwowego Teatru Żydowskiego w Polsce na gościnne występy do Izraela

19 listopada odbyła się przy wypełnionej do ostatniego miejsca widowni uroczysta premiera sztuki Pereca Hirszbejna „Zielone Pola” w inscenizacji młodego utalentowanego reżysera Henryka Cajzla.

Długotrwałymi oklaskami i kwiatami nagrodzono cały zespół za dobrą grę, za sugestywne oddanie atmosfery życia żydowskiego końca XIX wieku.

Po przedstawieniu odbyła się herbata dla całego kolektywu teatru. W serdecznych słowach kierownik literacki tow. D. Sford żegnał odjeżdżającą do Izraela grupę aktorów z Idą Kamińską na czele.

„Nie po raz pierwszy odprowadzamy i nie po raz pierwszy spotykamy nasz teatr — mówił dr D. Sford. — Znają go z wielokrotnych, udanych występów za granicą. Dzisiejszy wyjazd ma jednak inny charakter. Państwowy Teatr Żydowski udaje się do wielkiego skupiska żydowskiego żyjącego w warunkach własnego państwa. A to obowiązuje obie strony. Mamy nadzieję, że nasz teatr spotka się w Izraelu ze szczególnie serdecznym przyjęciem, a nasi aktorzy godnie zaprezentują osiągnięcia teatru żydowskiego w Polsce Ludowej.

Dotychczas gościnne występy za granicą oznaczały dla Żydów polskich dość długą i przykrą przerwę w odwiedzeniu teatru. Teraz sytuacja jest inna; wyjeżdża tylko część zespołu, a pozostała część nadal będzie grała. Dziś właśnie zobaczyliśmy nową sztukę, która będzie grana z powodzeniem w całym kraju”.

Dr D. Sford kończy swoje przemówienie gorącymi życzeniami dla wyjeżdżających.

W imieniu Państwowego Teatru Żydowskiego jego kierownik artystyczny Ida Kamińska dziękuje zebranych i TSKŻ za serdeczne życzenia.

„Jestem bardzo zadowolona — powiedziała Ida Kamińska — że pożegnanie udającej się do Izraela grupy aktorów wypadło właśnie dziś, w dniu premiery „Zielonych Pól”. Oznacza to, że w naszym teatrze nie ma lepszych i gorszych. Są u nas aktorzy starsi i młodszy, ale kolektyw jest jeden.

Wierzę, że zarówno ci aktorzy, którzy zostają w kraju, jak i ci, którzy wyjeżdżają, mają jeden wspólny cel, by nasz teatr godnie zaprezentował Polskę Ludową i okazał się godnym jego pięknych tradycji”.

Toastem za powodzenie teatru, za szczęśliwy powrót, wzniesionym przez Michała Mirskiego, członka Prezydium Zarządu Głównego TSKŻ i Rady Teatralnej, skończyło się przyjęcie.

(M)

Odsłonięcie pomnika Szlomy Michoelsa

14 listopada br. na cmentarzu przy krematorium moskiewskim odbyło się uroczyste odsłonięcie pomnika tragicznie zmarłego Szlomy Michoelsa, znakomitego reżysera, wielkiego artysty żydowskiego teatru. Pomnik ufundowany został przez Wszechzwiązkowe Towarzystwo Teatralne Związku Radzieckiego.

Na cmentarzu zgromadziło się około 1000 osób, a wśród nich robotnicy, inteligencja pracująca oraz grupa najbliższych przyjaciół z wiencami i wiankami kwiatów.

Przemówienia wygłosili: przedstawiciel Wszechzwiązkowego To-

warzystwa Teatralnego, Artysta Ludowy ZSRR Kirago, profesor sztuki teatralnej Markow, znakomici artyści Jurij Zawadski i Sergiusz Obrazcow.

„Nie możemy i nie wolno nam — powiedział m. in. Obrazcow — zapomnieć wielkiej, świetlanej postaci Michoelsa, płomiennego i pełnego temperamentu artysty. Niech pamięć o wielkim aktorze zawsze żyje w naszych sercach”.

Następuje uroczysta chwila. Z pomnika powoli opada zastona, oczom zebranych ukazuje się brązowe popiersie tak bliskiego nam wszystkim Człowieka, twórcy ge-

nialnych kreacji: „Tewie Meczarza”, „Króla Leara” i wielu innych.

Wykonany przez leningradzkiego rzeźbiarza Gabriela Gliksmana pomnik oddaje całą siłę wyrazu charakterystycznej twarzy Michoelsa, którą rozjaśnia melancholijny uśmiech. Wzrok jego jest skierowany w dal, w jakąś lepszą przyszłość. Nad wypukłym, istic sokratesowskim czołem, rozwiane włosy.

Na cokole z granitu, skromnym jak całe Jego życie, wryto napis w języku żydowskim i rosyjskim

Szlome Michoels
1890—1948

Dwa tylko słowa, ale jakże piękne i tragicznie przetrwane życie jest w nich zawarte.

DUŻY SUKCES

26 listopada zespół Państwowego Teatru Żydowskiego wyjądkowo w Haifie witany niezwykle serdecznie. Tam też kierownik artystyczny teatru I. Kamińska udzieliła przedstawicielom prasy i radia informacji o Teatrze Żydowskim. Zespół zainaugurował swe występy w Teatrze przedstawieniem sztuki Cassona „Drzewa umierają stojąc”. Obliczona 1200 miejsc sala wypełniona była do ostatniego miejsca.

